श्री दक्षिणकाली

ऐतिहासिक सांस्कृतिक अध्ययन

श्रीदक्षिणकाली
ऐतिहासिक सांस्कृतिक अध्ययन

भोलानाथ भट्टराई
काठमाण्डौ
०६४/२/२४ मा

लेखक
डा. जगदीशचन्द्र रेग्मी

दार्शनिक उपोद्घात
सानुभाइ डङ्गोल

प्रकाशक
दक्षिणकाली क्षेत्र प्रबन्ध समिति

☐ श्रीदक्षिणकाली

ऐतिहासिक सांस्कृतिक अध्ययन

☐ लेखक– डा. जगदीशचन्द्र रेग्मी

☐ दार्शनिक उपोद्घात– सानुभाइ डङ्गोल

☐ प्रकाशक– दक्षिणकाली क्षेत्र प्रवन्ध समिति दक्षिणकाली,
काठमाडौं

☐ संस्करण– प्रथम

☐ संवत्– २०४८ वैशाख

☐ प्रति– १०००

☐ सर्वाधिकार– प्रकाशकाधीन सुरक्षित

☐ मूल्य– रुपियाँ ४०।–

☐ मुद्रक– साझा प्रकाशनको छापाखाना
पुलचोक, ललितपुर ।

प्रकाशकीय

श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव तथा श्री ५ बडा-महारानी ऐश्वर्य राज्यलक्ष्मी देवी शाहबाट सदिच्छा राखिवक्सी विगत केही वर्ष-अघि श्रीदक्षिणकाली माईको क्षेत्र विकास गर्ने उद्देश्यले 'दक्षिणकाली क्षेत्र विकास आयोजना' गठन गरिवक्सेको कारण नै आज दक्षिणकाली क्षेत्रले विकास गर्ने शुभ अवसर पाएको छ। साथै यस क्षेत्रको विकासको लागि सरकारहरूबाट राखिवक्सेको सदिच्छा साकार पार्न बराबर निर्देशन तथा सुझाव प्रदान गरी आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनमा राजप्रासाद सेवाका लगायत श्री ५ को सरकारका उच्चपदस्थ अधिकृतहरूको योगदान पनि कम रहेको छैन।

दक्षिणकाली क्षेत्र आज एक स्वावलम्बी संस्थाको रूपमा विकास भई आफ्नै खुट्टामा उभिन सक्ने अवस्थामा पुगेको छ। यस क्षेत्रलाई बहु-आयामिक दृष्टिकोणले विकास गरी आत्मनिर्भर एकाइको रूपमा विकास गर्नमा राजप्रासाद सेवाबाट खटिनुभएका सह-सचिव तथा दक्षिणकाली क्षेत्र प्रबन्ध समितिका अध्यक्ष र काठमाडौं उपत्यका सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्र विकास समन्वय समिति-का सदस्य-सचिव श्री सानुभाइ डङ्गोल र भूकम्पपीडित क्षेत्र पुनःनिर्माण तथा पुनर्स्थापन आयोजनाका प्रमुख श्री श्यामसुन्दर शर्मा— जो दक्षिणकाली क्षेत्र विकास आयोजनाका तत्कालीन आयोजना प्रमुख तथा काठमाडौं उपत्यका सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्र विकास परियोजनाका शुरूका परियोजना प्रमुख-को देन र योगदान कम मान्न सकिंदैन। वास्तवमा दक्षिणकाली क्षेत्रले आज जे जुन रूपमा विकास गर्न सकेको छ त्यसको श्रेय श्री डङ्गोल, श्री शर्मा, आयोजनामा कार्यरत सबै कर्म-चारीहरूलगायत स्थानीय वासिन्दाहरूलाई नै जान्छ। यसैले उहाँहरू सबैलाई यस आयोजनाको तर्फबाट धेरै धेरै धन्यवाद! यस्तै वनस्पति विभागबाट खटिनु-भई यस क्षेत्रको उद्यान विकास कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनुभएकोमा वनस्पति विशेषज्ञ श्री नरेन्द्र भूसाललाई पनि हामी धन्यवाद नदिई रहन सक्तैनौं।

अन्त्यमा,

श्रीदक्षिणकाली माई र उहाँको क्षेत्र सम्बन्धमा पुरातात्त्विक र धार्मिक अनुसन्धान गरी प्रस्तुत पुस्तक तयार पारिदिनुभएकोमा डा. जगदीशचन्द्र रेग्मी र पुस्तकको लागि विशेष मिहेनत गरी दार्शनिक उपोद्घात लेखिदिनुभएकोमा दक्षिण-काली क्षेत्र प्रवन्ध समितिका अध्यक्ष श्री डङ्गोलप्रति हामी आभारी छौं । उहाँ-हरूद्वारा तयार भएको यस पुस्तकको सफलताको लागि हाम्रो शुभकामना ।

पूर्ण कडरिया

परियोजना प्रमुख

काठमाडौं उपत्यका सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्र विकास परियोजना

तथा

सदस्य

दक्षिणकाली क्षेत्र प्रबन्ध समिति

वक्तव्य

"श्रीदक्षिणकाली ऐतिहासिक सांस्कृतिक अध्ययन" शीर्षकको यो प्रतिवेदन श्री ५ को सरकार काठमाडौं उपत्यका सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्र विकास परियोजना बबरमहलद्वारा आयोजित लघुपरियोजनाको नतीजा हो। करीब तीन महीनाको सीमित अवधिभित्र यो प्रतिवेदन तयार पार्नुपरेकोले यो प्रतिवेदन हाल रूपरेखात्मक मात्र हुन जानु अस्वाभाविक होइन। तर उक्त अवधिभित्रै पनि गुठी संस्थानका अधिकारीज्यूहरूको सौजन्य र सहयोगबाट दक्षिणकालीसम्बन्धी धेरै लगतहरूको अध्ययन गर्न पाएर वस्तुस्थितिबारे केही कुरा जान्न सकिएको छ। यसै गरी स्थलनिरीक्षणबाट जानकारीमा आएका अभिलेखहरूबाट पनि ऐतिहासिक पक्षबारे बुझ्न निकै मद्दत पाइएको छ।

दक्षिणकालीसम्बन्धी अध्ययनको क्रममा यो प्रतिवेदन आरम्भ मात्र हो। यस सम्बन्धमा भविष्यमा गरिने अध्ययन-अनुसन्धानबाट अरू धेरै कुराहरू थाहा पाउन सकिने विश्वास गरिन्छ।

प्रस्तुत लघुपरियोजना सञ्चालन गर्न विशेष अभिरुचि राख्नुहुने पूर्व-आयोजना प्रमुख श्री श्यामसुन्दर शर्माज्यू तथा वर्तमान आयोजना प्रमुख श्री पूर्ण कडरिया, परियोजना कार्यालयका कर्मचारीहरूमा पनि सहयोग दिनुभएकोमा आभार व्यक्त गर्दछु।

डा. जगदीशचन्द्र रेग्मी

विषय–सूची

खण्ड – १ पृष्ठ

क. दक्षिणकाली क्षेत्र विकास आयोजना परिचय तथा विकाससम्बन्धी चार्ट तथा चित्रहरू ग—झ

ख. दार्शनिक उपोदघात तन्त्र परम्परा र दक्षिणकाली मत– सानुभाइ डङ्गोल ञ–य

खण्ड – २

१. भूमिका खण्ड ३
२. ऐतिहासिक अध्ययन ८
३. दक्षिणकालीसँग सम्वद्ध कर्मकाण्डहरू एवं गुठी व्यवस्था १९
४. दक्षिणकालीको उपासनापद्धति ३५
५. दक्षिणकालीको संक्षिप्त पूजाविधि ४९
६. दक्षिणकाली सहस्रनामस्तोत्र ५३

खण्ड – ३

परिशिष्ट

खण्ड – क – अभिलेखहरू ८१
खण्ड – ख – लगतहरू ८८
खण्ड – ग – शिलालेखहरू १०७

खण्ड- १ क

दक्षिणकाली क्षेत्र विकास आयोजना : परिचय

दक्षिणकाली क्षेत्र विकास आयोजना : परिचय

२०४३ साल आश्विन ६ गते **श्री ५ महाराजाधिराज सरकार**का जुनाफमा दक्षिणकाली क्षेत्रको चरणवद्ध विकासको लागि सो क्षेत्रभित्र गरिने योजना र कार्यक्रमहरूको धारणा (कन्सेप्ट) जाहेर भएको थियो। सोही क्रममा प्राप्त निर्देशन-हरूमध्ये "दक्षिणकाली क्षेत्रमा विकास निर्माणको काम वाहिरी क्षेत्रबाट शुरू गर्दै पछि गएर मात्र मन्दिर क्षेत्रमा गर्ने गरी कार्यक्रम बनाउने" भन्ने निर्देशन प्राप्त भएको थियो। सोही निर्देशनहरूका आधारमा ३ वर्षे कार्यक्रमको तर्जुमा गरिएको थियो। तर २०४६ साल वैशाख ३१ गतेको जाहेरीमा **श्री ५ महाराजाधिराज सरकार**बाट थप निर्देशनहरू बक्स भएको हुँदा दक्षिणकाली क्षेत्रको विकास कार्यक्रम चौथो वर्षसम्म सञ्चालन गरिएको छ।

प्रस्तावित कार्यक्रमहरूअनुसार आयोजना सञ्चालनबाहेक आयोजनाबाट नै निर्माण-सुधार कार्यमा रू. १,१३,६७,२५०।– को इष्टिमेट गरिएकोमा आ. व. २०४३।०४४ मा रू. १७,४८,७४६।–, आ.व. २०४४।०४५ मा रू. ३३,९९,७७५।–, आ. व. २०४५।०४६ मा रू. २९,४७,९२३।९५ र आ. व. २०४६।०४७ मा रू. १०,००,०००।– गरी जम्मा रू. ९०,९६,४४४।९५ खर्च हुने अनुमान छ। यसमा श्री ५ को सरकारका अन्य निकायहरूबाट सोझै खर्च हुने रकमहरू समावेश भएका छैनन्।

आर्थिक वर्ष २०४३।०४४ मा सम्पन्न गरिएका कामहरूको विवरण–

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको निर्देशनअनुसार दक्षिणकाली क्षेत्रमा आ. व. २०४३।०४४ सालमा सबै निर्माण कार्यहरू मन्दिरको बाहिरी क्षेत्रमा मात्र सीमित रहे। त्यस वर्ष योजनाको प्रारम्भमा अंकित गरिएका सम्पन्न गरिनु-पर्ने ४९ वटा निर्माण तथा विकासहरूका काममध्ये १४ वटा कार्यक्रम आयोजनाले सम्पन्न गऱ्यो।

१. **सार्वजनिक शौचालय** – प्रस्तावित पिकनिक स्थलहरू तथा भैरहेका दुईवटा मोटर पार्कबाट सजिलै जान हुने गरी २ वटा सार्वजनिक शौचालयहरूको निर्माण गरियो।

२. **फूल-प्रसाद बिक्री गर्ने सत्तल** – फूल-प्रसादको बिक्रीवितरण व्यवस्थित रूपबाट सञ्चालन गर्नका लागि मन्दिरतर्फ जाने सिंढीको मुखनजीकै एउटा सेड निर्माण गरियो ।

३. **पिकनिक सेड तथा चौताराहरू** – प्रस्ताविक पिकनिक स्थलहरूमा केन्द्रीय गोरेटो वाटोबाट सजिलै जान हुने जरी १२ वटा पिकनिक सेडहरूको निर्माण सम्पन्न गरियो। तोडफोडबाट बचाउनका लागि यी सेडहरू फलामले बनाइएका थिए। साथै ठाउँठाउँमा ६ वटा चौतारा निर्माण पनि पूरा गरिएको थियो।

४. **पसलहरू, टेवा पर्खाल, शौचालय र रेलिङ** – मन्दिर हाताको छेउछाउमा पसलहरू हुँदा खोला तथा मन्दिरको वातावरणमा प्रदूषण हुने हुँदा पसलहरू सार्ने सिलसिलामा माथि फूल-प्रसाद बेच्ने पसलको छेउमा नयाँ पसलहरू र सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गरियो। साथै त्यस क्षेत्रका ढल निकासको काम, शौचालय र पसलहरूको लागि पानी टयाङ्की, फूल- प्रसाद बेच्ने सत्तल-अगाडिको पेटी र रेलिङ तथा ठाउँठाउँमा टेवा पर्खालहरूसमेतको निर्माण कार्य सम्पन्न गरियो ।

५. **नापमक्शा र सीमाना छुट्याउने कार्य** – यसअन्तर्गत 'कोर एरिया' को सीमाना छुट्याउने काम नापी विभाग, वन विभाग र आयोजनाको संयुक्त प्रयासबाट पूरा गरी सम्पूर्ण सीभानामा १३४ वटा कंक्रीट पिलरहरू गाड्ने काम सम्पन्न गरियो। 'कोर एरिया' भित्रको छूट भएका ठाउँको टोपोग्राफिकल सर्भे गर्ने काम तथा सीमानामा गाडिएका पिलरहरूको नापो (को-अर्डिनेट्स) लिने काम नापी विभागबाट सम्पन्न गरियो ।

६. **सिंढी निर्माण** – यसअन्तर्गत हाल दुईवटा मोटर पार्कबाट शौचालय र पिकनिक स्थलतर्फ जाने सिंढीहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न गरियो ।

७. **अन्य निर्माण-सुधार** – अन्य निर्माण-सुधारअन्तर्गत २ वटा नयाँ धाराहरूको निर्माण, ४ वटा पुराना धाराहरूको मर्मत, मन्दिरनजिकको शौचालयको मर्मतसम्भार, तल्लो मोटरपार्कमा ड्रेनेज, पुराना पिकनिक सेडहरूको मर्मत, चौताराहरूको मर्मत आदि कामहरू सम्पन्न गरियो ।

दक्षिणकाली क्षेत्रको संरक्षण, व्यवस्थापन तथा सञ्चालन–

आयोजनाबाट निर्माण गरिएका 'इन्फ्रास्ट्रक्चर' तथा सुविधाहरूको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सुचारु रूपले गर्नका लागि परीक्षणको तवरमा श्रीदक्षिणकाली गा. पं. को प्रधान पंचको अध्यक्षतामा यस आयोजना,स्थानीय पञ्चायत र आयोजना क्षेत्रमा काम गर्ने श्री ५ को सरकारका अन्य निकायको प्रतिनिधित्वसमेत रहेको एउटा प्रवन्ध उप-समिति गठन गरिएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०४४।०४५ मा सम्पन्न गरिएका कामहरूको विवरण–

आर्थिक वर्ष २०४४।०४५ मा आयोजनाले निम्नबमोजिमका कामहरू सम्पन्न गऱ्यो–

१. **मन्दिरवरिपरि** – मन्दिरको पूर्वतर्फको 'प्लाजा' विस्तार तथा त्यस 'प्लाजा' लाई मन्दिरसँग जोड्ने एउटा नयाँ 'फुटब्रिज' को निर्माण कार्य सम्पन्न गरियो साथै नयाँ सिढी तथा टेवा पर्खालहरू, मसानघाट, जुत्ता राख्ने सेड, दर्शकस्थल आदि कामहरू पनि सम्पन्न गरियो ।

२. **पिकनिक स्थल तथा पार्क क्षेत्र** – पिकनिक स्थल तथा पार्क क्षेत्रमा थप १४ वटा चौताराहरू तथा पिकनिक स्थलहरूको कसिङ्गर आदि बाल्नका लागि २ वटा 'इन्सिनरेटर' को निर्माण पूरा भयो ।

३. **गोरेटो बाटो निर्माण** – दक्षिणकाली क्षेत्रभित्रका विभिन्न पिकनिक तथा पार्क क्षेत्रहरूलाई जोड्ने ढुंगा छापेको बाटो निर्माणका साथै सो बाटोमा पर्ने २ वटा 'फुटब्रिज'को निर्माण कार्य पूरा भयो ।

४. **रेजोर्ट क्षेत्रमा पूर्वाधारको व्यवस्था** – प्रस्तावित 'रेजोर्ट' क्षेत्रमा पूर्वाधार तयार गर्ने सम्बन्धमा त्यस क्षेत्रसम्म पुग्ने खाने पानीको १" पाइप ओछ्याउने काम, दक्षिणकाली जाने मूलसडकबाट रेजोर्ट क्षेत्रसम्म ग्राभेल मोटर बाटो तथा रेजोर्टको लागि आवश्यक मोटर पार्कको निर्माण कार्य सम्पन्न भयो ।

५. **घरजग्गा अधिग्रहण** – विकास क्षेत्रभित्र पर्ने, वन क्षेत्रबाहेक ५७ रोपनी जग्गा अधिग्रहण गर्नुपर्नेमा २५ रोपनी १० आना जग्गा २०३३ सालमा निर्माण तथा यातायात मन्त्रालयबाट अधिग्रहण भैसकेको, २५ रोपनी ६ आना जग्गाको मुआवजा वितरण गरेको र बाँकी रहेको १६ रोपनी जग्गाको सम्वन्धित व्यक्तिहरूसँग यथेष्ट प्रमाण नभई मुआवजा वितरण हुन नसकेको । घर अधिग्रहण सम्वन्धमा योजनाको निर्माणस्थलहरूमा बनेको व्यक्तिगत घरपसलहरूका लागि भत्काउने खर्चको व्यवस्था गरेको र भत्काउन आवश्यक नदेखिएका घरहरूलाई उचित मुआवजा दिई घर लिएको ।

६. **स्थानीय गा.वि.स. लाई सहयोग**– स्थानीय गा. वि. स. लाई विभिन्न विकास कार्यहरूमा सहयोग गर्ने सम्बन्धमा छैमले गाउँ विकास समितिलाई खानेपानी योजनाको लागि आवश्यक पाइप र सिमेण्ट आदि सामग्री खरीद गर्न रू. १,००,०००।– आयोजनाले त्यस गाउँ विकास समितिलाई अनुदान दिइयो ।

७. **विविध निर्माण कार्य** – खानेपानी विभागको सहयोगबाट पानी सप्लाइ हुने इंटेकको पुनः निर्माण, पाइप लाइनको मर्मतसुधार तथा केही थप धाराहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न भयो । साथै फूल-प्रसाद बेच्ने सत्तलको पछाडि टेवा

पर्खाल र माथिल्लो मोटर पार्कमा टेवा पर्खालको निर्माण कार्य पूरा गरियो।

८. **अन्य निक्कायबाट गरिएका कामहरू** – शाही वनस्पति उद्यानबाट पार्क तथा पिकनिक क्षेत्रमा फूलहरूका विरुवा रोप्ने र ल्याण्डस्केपिङको काम, भू-संरक्षण विभागबाट २ वटा चेक ड्याम्को निर्माण, जिल्ला वन कार्यालय-बाट अधिग्रहण गरिएको जग्गामा वृक्षरोपणको काम सम्पन्न भयो। साथै फोहरमैला तथा स्रोत परिचालन केन्द्रबाट दक्षिणकाली प्रवन्ध उप-समितिलाई फोहरमैला संकलन आदिको लागि आवश्यक र सरसामान उपलब्ध भयो।

आर्थिक वर्ष २०४५।०४६ मा सम्पन्न गरिएका कामहरूको विवरण–

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको २०४३ सालको निर्देशनअनुसार आर्थिक वर्ष २०४५।०४६ मा आयोजनाले वाहिरी क्षेत्रका कामहरूको साथै मन्दिरहाताको काम प्रारम्भ गऱ्यो। सम्पन्न गरिएका कामहरूको विवरण निम्न-वमोजिम छ–

१. **मन्दिर हाताको काम** – मन्दिर हातामा पर्ने दुई सत्तलहरूको पुर्ननिर्माण, मन्दिर हाता विस्तृत गर्न चाहिने पर्खाल तथा त्यसमा पित्तलको छाना, मन्दिर हातामा पानीको आपूर्ति व्यवस्थाको लागि आवश्यक पर्ने पानी टंकी र पाइप-हरू, चँदुवा अड्याउने खम्वाहरू, मन्दिरभित्रको पानीको लागि निकास ढल, अगाडिपट्टि पानससहितको रेलिङ जडान तथा पछाडिको टेवा पर्खालमा गोदावरी मार्वल लगाउने काम सवै सम्पन्न भयो।

२. **मन्दिरवरिपरि** – मन्दिरअगाडिको पोखरी, २ वटा फुटब्रिज र एउटा सत्तल भत्काई घाटको विस्तार काम, दक्षिण प्लाजा विस्तार तथा मन्दिरको दक्षिण-तर्फको सिंढीको निर्माण कामहरू सम्पन्न भयो।

३. **माता मन्दिरवरिपरि** – मन्दिरको प्लाजामा ढुंगा छाप्ने काम, रेलिङ मर्मत, सिंढी मर्मत, मन्दिरमा रंगरोगन तथा एउटा सार्वजनिक शौचालयको निर्माण कार्य सम्पन्न भयो।

४. **पार्क क्षेत्र**:– निर्देशनअनुसार जस्ताको सार्वजनिक शौचालय नयाँ मोटर पार्क क्षेत्रमा निर्माण गरियो। ग्राभेल वाटाको दुवै छेउमा निर्माण गर्नुपर्ने टेवा पर्खालको घेरैजसो काम सम्पन्न भयो। डिजेल, पेट्रोलको अभावले गर्दा समयमा निर्माण सामग्री उपलब्ध हुन नसक्दा टेवा पर्खालको पूरा काम सम्पन्न हुन सकेन र आर्थिक वर्ष २०४६।०४७ मा गएर पूरा भयो।

५. **बाटो गोरेटो**:– झोलुंगे पुलको सट्टा सिंढी निर्माण गर्दा वढी उपयुक्त हुने देखि-एकोले सिंढीको काम प्रारम्भ गरिएको थियो तर पछि गएर डिजेलको अभावले गर्दा सो काम पूरा हुन नसकी आ. व. २०४६।०४७ मा सम्पन्न भयो।

६. **विविध निर्माण तथा सुधार** – यसअन्तर्गत हनुमान मन्दिरको पुनर्निर्माण तथा त्यस क्षेत्रमा २ वटा प्लाजा निर्माण र ल्याण्डस्केपिङ, बालकुमारी मन्दिर क्षेत्रमा मन्दिर सुधार, २ वटा सत्तल निर्माण तथा नयाँ सिढी र ढुंगा छाप्ने काम पूरा गरियो। रिजोर्ट एरियानजीकै तेस्रो कार पार्कको निर्माण, तल्लो मोटर पार्कमा टेवा पर्खाल निर्माण, पूर्वी प्लाजाको पाटी मर्मत तथा रंगरोगन लगाउने काम, पार्क र पिकनिक स्थलमा फूलका बिरुवा लगाउने तथा वृक्षरोपणको काम सबै सम्पन्न भयो ।

७. **मुआवजा वितरण** – गत वर्ष जग्गा स्वामित्वको प्रमाणका अभावमा मुआवजा वितरण हुन नसकेका जग्गाको मुआवजा जग्गाधनीहरूलाई वितरण भयो ।

अन्य निकायहरूबाट भएका कामहरू – जलस्रोत मन्त्रालयअन्तर्गत विद्युत् प्राधिकरणले आफ्नै स्रोत र साधनबाट प्रथम चरणमा दक्षिणकाली मन्दिर हाता र वरिपरिका क्षेत्रमा तथा तीनवटा मोटर पार्किङ क्षेत्रमा विद्युतीकरणको काम सम्पन्न गऱ्यो ।

पार्क तथा पिकनिक क्षेत्रमा वन तथा वनस्पति विभागद्वारा उद्यान विकासको काम चालू नै रह्यो।

चालू आ. व. मा हालसम्मको प्रगति – २०४६ साल वैशाख ३१ गतेको जाहेरीमा **श्री ५ महाराजाधिराज** सरकारबाट थप निर्देशनहरू वक्स भए-अनुसार आयोजनाले विभिन्न ठाउँमा संचालन गरिरहेका विकास निर्माण कार्यहरूको प्रगति विवरण निम्नबमोजिम छ–

१. **मन्दिर हाता** – श्रीदक्षिणकाली मन्दिर प्राङ्गणक्षेत्र विस्तार गरी निर्माण गरिएको परिक्रमा पथमा संगमरमर छाप्ने काम, प्राङ्गणको पुरानो फ्लोरिङ्गलाई झिकी संगमरमर छाप्ने काम तथा पुनर्निर्मित दुईवटा सत्तल-हरूमा समेत संगमरमर छाप्ने काम सम्पन्न भएको छ। अष्टमातृका अवस्थित पर्खालको उचाइ कम गरी नयाँ पित्तलको छाना लगाउने कामको साथै अष्ट-मातृका तथा श्रीदक्षिणकाली मन्दिरको पर्खालमा संगमरमर लगाउने काम सम्पन्न भैसकेको छ ।

२. **चँदुवा विस्तारको काम** – चँदुवा विस्तार गर्दा चँदुवा अड्याउने खम्बाहरूमा भार बढ्न जाने हुँदा खम्बाहरूलाई फलामको ब्रेसिङ्गले जोड्ने काम तथा ब्रेसिङ्ग छोप्न र मन्दिर प्राङ्गणलाई सजाउन पित्तलको झल्लरी लगाउने काम सम्पन्न भैसकेको छ। पुरानो चँदुवा तथा नागहरूलाई बढाउने र जडान गर्ने काम यसै आ. व. को अन्त्यसम्ममा पूरा हुने अनुमान छ ।

३. **स्तुति र यन्त्रको काम** – अष्टमातृका पुनःस्थापना गर्न भनी निर्माण गरिएको पर्खालमा देवीको स्तुति तथा दक्षिणकाली यन्त्र राख्ने निर्देशनअनुसार श्री ५ प्रतापसिंह शाह संरचित 'बृहत्पुरश्चर्याणव'मा उल्लिखित श्रीदक्षिणकालीको ध्यान तथा दुईवटा श्रीदक्षिणकाली यन्त्र संगमरमरमा कुँदी भित्तामा टाँस्ने काम सम्पन्न भैसकेको छ ।

४. **प्रवेशद्वार** – दक्षिणकाली क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने सडक तथा 'रेजोर्ट एरिया' हुँदै छैमले जाने प्रस्तावित सडक छुट्टिने ठाउँमा प्रवेशद्वारको निर्माण काम चालू छ । सबै काम यही आर्थिक वर्षको अन्त्यसम्ममा पूरा हुने अनुमान छ ।

५. **नदीनियन्त्रणको काम** – ठाउँ-ठाउँमा नदी सफा गर्ने काम पूरा भएको छ । आउँदो चौमासिक बजेट समयमै निकासा भएमा आर्थिक वर्षको अन्त्यसम्ममा पार्क क्षेत्रमा ग्याबियन पर्खालको निर्माण काम पूरा हुने अनुमान छ ।

दक्षिणकाली क्षेत्र प्रबन्ध समिति

दक्षिणकाली विकास क्षेत्रभित्र बनेका सरसुविधाहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन सुचारु रूपले गर्ने र यसको लागि दक्षिणकाली प्रबन्ध समितिलाई क्रमिक रूपमा आत्मनिर्भर बनाउँदै लैजाने उद्देश्य राखी तत्कालीन आयोजना सञ्चालन समितिले मिति २०४४।१।२० मा परीक्षणका तवरमा तत्कालीन श्री दक्षिणकाली गाउँ विकास समिति प्रधान पंचको अध्यक्षतामा आयोजना, स्थानीय गा.वि.स.र आयोजना क्षेत्रमा काम गर्ने श्री ५ को सरकारका अन्य निकायहरूको प्रतिनिधित्व रहेको एउटा प्रबन्ध उपसमिति गठन गरेको थियो ।

यसरी गठन गरिएको प्रबन्ध उप-समितिले व्यवस्थापन र सञ्चालनको जिम्मेवारी लिएको ६ महिनापछि उप-समितिको कार्यप्रगति लिंदा आम्दानी-भन्दा खर्च बढी हुन गएको हुँदा लक्ष्यअनुसारको काम प्रबन्ध उप-समितिबाट हुन नसक्ने देखियो । सोही कुरा २०४५ साल वैशाख १२ गते **श्री ५ महाराजाधिराज सरकार** तथा **श्री ५ बडामहारानी सरकार**का जुनाफमा विन्ति जाहेर हुँदा "दक्षिणकाली क्षेत्रको रेखदेख र स्याहारसम्भारको व्यवस्था मिलाउन गठन गरिने प्रबन्ध समितिमा स्थानीय सेवाबाट पनि प्रतिनिधित्व गर्ने गरी पुनर्गठनको व्यवस्था मिलाउने" भनी निर्णय भयो । उपर्युक्त निर्णयअनुसार काठमाडौं उपत्यका सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्र विकास परियोजनाको मन्त्रीस्तरीय सञ्चालन समितिले मिति २०४५।६।१८ मा पहिले गठन भएको दक्षिणकाली प्रबन्ध उप-समिति विघटन गरी काठमाडौं उपत्यका सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्र विकास समन्वय

श्री ५ को सरकार

काठमाण्डौं उपत्यका सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्र विकास परियोजना

कार्य तालिका

सि.नं.	कार्य विवरण	आर्थिक वर्ष				कैफियत
		२०४३/०४४	२०४४/४५	२०४५/४६	२०४६/४७	
क	मन्दिर हातामा गरिएका कामहरू					
	१. सतलहरूको पुनः निर्माण कार्य					
	२. मन्दिर प्राङ्गण विस्तार गर्ने कार्य					
	३. मन्दिर हातामा फ्लोरिङ्गको काम					
	४. चँदुवा र नाग विस्तारको काम					
	५. अष्टमातृकाको पर्खाल घटाई नयाँ पितलको छाना राख्ने काम					
	६. दक्षिणाकाली स्तुती, यन्त्र तथा पर्खालमा पितलको छाना राख्नेकाम					
	७. नयाँ धाराहरू तथा ढल निकासको काम					
	८. पानस सहितको रेलिङ्गको काम					
	९. नाग अड्याउने खम्बा तथा ब्रेसिङ्गमा पितलको झल्लर					
ख.	मन्दिर वरिपरि गरिएका कामहरू					
	१०. मन्दिर अगाडिको खोलाको माटो हटाई पोखरी निर्माणको काम					
	११. फुट ब्रिज निर्माण (३ वटा) तथा घाट विस्तार					
	१२. फूल, प्रसाद विक्री गर्ने सतल निर्माण					
	१३. पसलहरू तथा सार्वजनिक शौचालय निर्माण					
	१४. बली सफा गर्ने ठाउँको निर्माण					
	१५. शौचालय मर्मत संभार					
	१६. टेवा पर्खाल निर्माण					
	१७. प्लाजा तर्फको सतल जिर्णोद्धार कार्य					
	१८. प्लाजा विस्तार कार्य					
	१९. जुत्ता राख्ने सेड निर्माण					

सि

ग

घ

ड

सि.नं.	कार्य विवरण	२०४३/०४४	२०४४/०४५	२०४५/०४६	२०४६/०४७	कैफियत
	२०. मन्दिरको उत्तर तर्फ नयाँ सिंढी निर्माण					
	२१. बिश्राम तथा दर्शक स्थलको निर्माण					
	२२. मसानघाट र व्यस तर्फको जाने सिंढी निर्माण					
	२३. ढल निकास निर्माण					
	२४. विभिन्न सतलहरू भत्काउने कार्य					
	२५. मन्दिर हाताको दक्षिण तर्फ सिंढी पुनः निर्माण र झ्याजा विस्तार					
	२६. फूल प्रसाद बिक्री गर्ने सतलको दक्षिण तर्फको रेलिङ्ग निर्माण					
	२७. गोरेटो बाटो निर्माण तथा मर्मत					
ग	माता मन्दिर वरिपरि गरिएका कामहरू					
	२८. शौचालय निर्माण					
	२९. टेवा पर्खाल र रेलिङ निर्माण सुधार					
	३०. सिंढी, फ्लोरिङ तथा मन्दिर मर्मत संभार					
घ	पिकनिक स्थलहरूमा गरिएका कामहरू					
	३१. शौचालय निर्माण (२वटा)					
	३२. पिकनिक सेडको निर्माण (१२वटा)					
	३३. धाराहरूको मर्मत तथा नयाँ धारा निर्माण (७वटा)					
	३४. चौतारा निर्माण (२०वटा)					
	३५. इन्सिनेटर निर्माण (२वटा)					
ङ	पार्क क्षेत्रमा गरिएका कामहरू					
	३६. चौतारा निर्माण (८वटा)					
	३७. पुराना सेडहरूको मर्मत संभार (३वटा)					

सि.नं.	कार्य विवरण	२०४३/०४४	२०४४/०४५	२०४५/०४६	२०४६/०४७	कैफियत
	३८. शौचालय निर्माण (१ वटा)					
च	बाटो तथा गोरेटो बाटो निर्माण					
	३९. ढुङ्गा घापेको गोरेटो बाटो					
	४०. पुल, पुलेसाहरू निर्माण (२ वटा)					
छ	विविध कार्य					
	४१. खाने पानी व्यबस्था					
	४२. तेस्रो कार पार्क निर्माण					
	४३. फेमाडाँडा जाने ग्राभेल बाटो बनाउने तथा कार पार्क निर्माण					
	४४. भैरहको कार पार्कमा टेवा पर्खाल					
	४५. वाल कुमारी मन्दिर क्षेत्रमा मर्मत सुधार					
	४६. हनुमानस्थान पुनः निर्माण तथा प्लाजा र सिढी निर्माण					
	४७. नयाँ बस स्ट्याण्ड तथा खुला पसलको सेड निर्माण					
	४८. फेमा डाँडाको बाटोमा दुबै तर्फ टेवा पर्खाल र सिढी निर्माण					
	४९. खोला नियन्त्रणको काम					
	५०. दैमले गाँउ पंचायतलाई खाने पानीको लागि सहयोग					
	५१. दक्षिणकाली प्रवेश द्वार					
ज	जग्गा अधिग्रहण					
	५२. करिब ५० रोपनी जग्गा अधिग्रहण					
	५३. व्यक्तिगत घर अधिग्रहण					
	कुल जम्मा रकम रु. →	१७,४८,७४६।-	३३,९९,७७५।-	२९,४७,९२३।९५	१०,००,०००।-	
	चारैं आर्थिक बर्षको कुल जम्मा रकम रु. ⟶					९०,९६,४४५।-

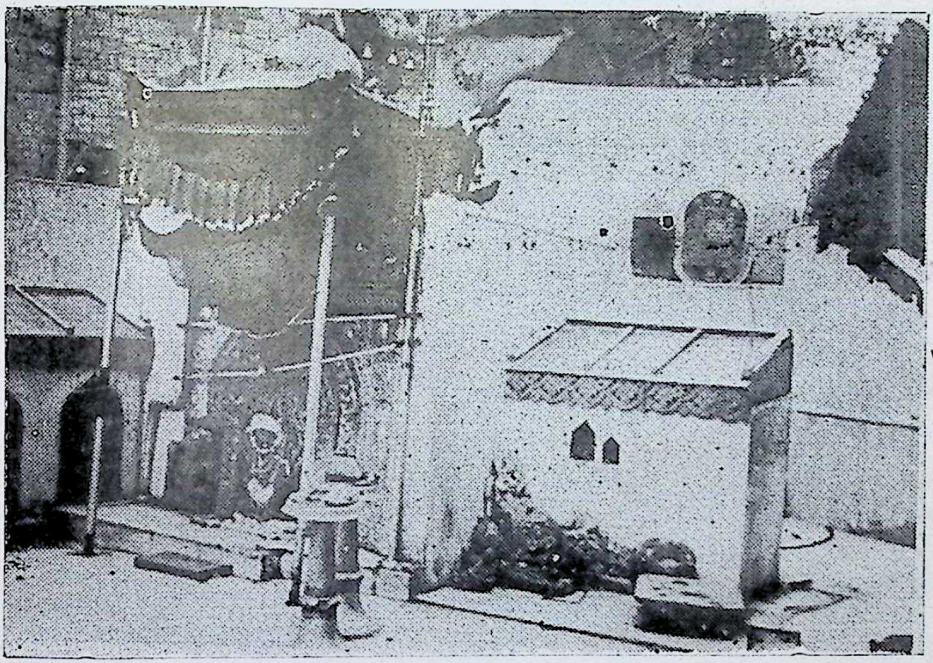

दक्षिणकाली मन्दिरक्षेत्रको सुधार

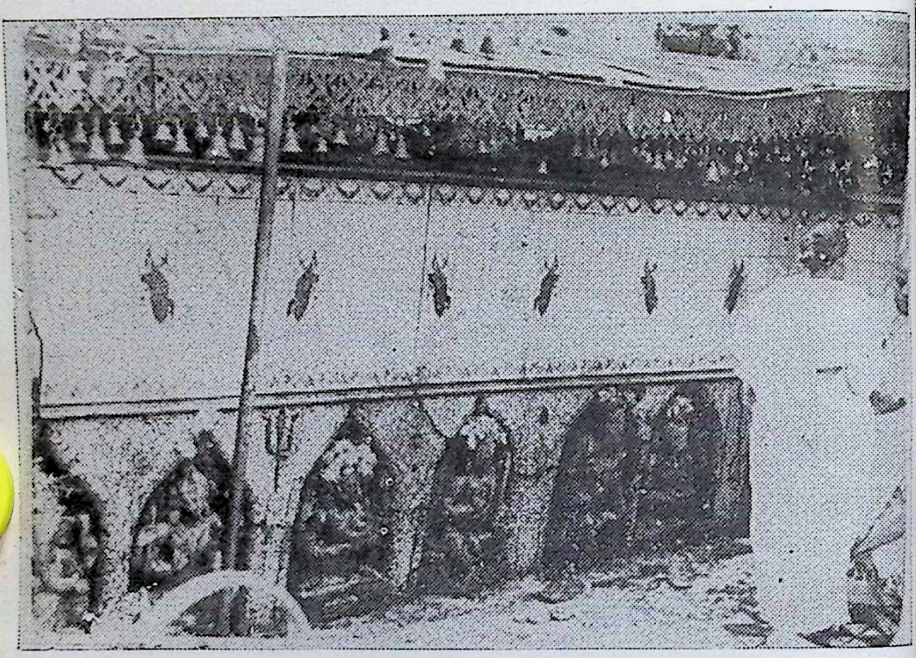

जीर्णोद्धारग्रघि अष्टमातृका-स्थान

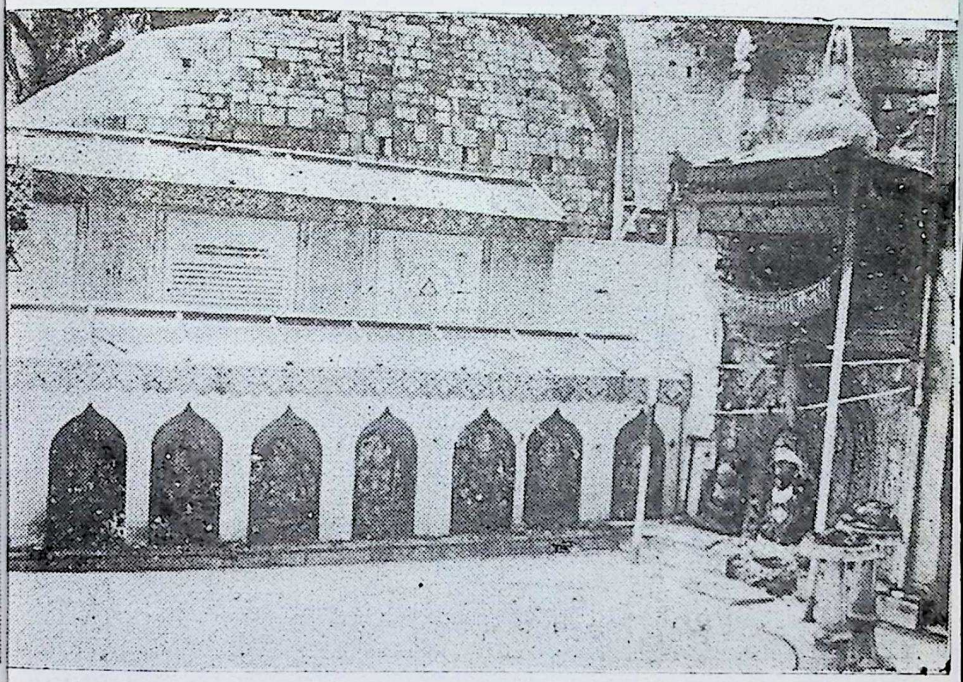

जीर्णोद्धारपछि अष्टमातृका–स्थान

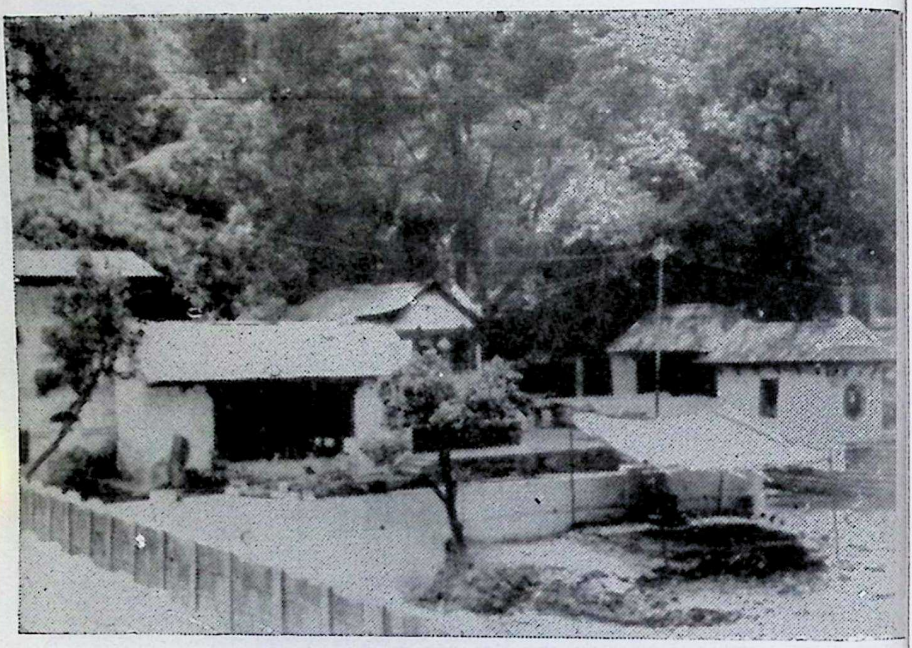

जीर्णोद्धारअघि दक्षिणकाली मन्दिरको प्राङ्गण

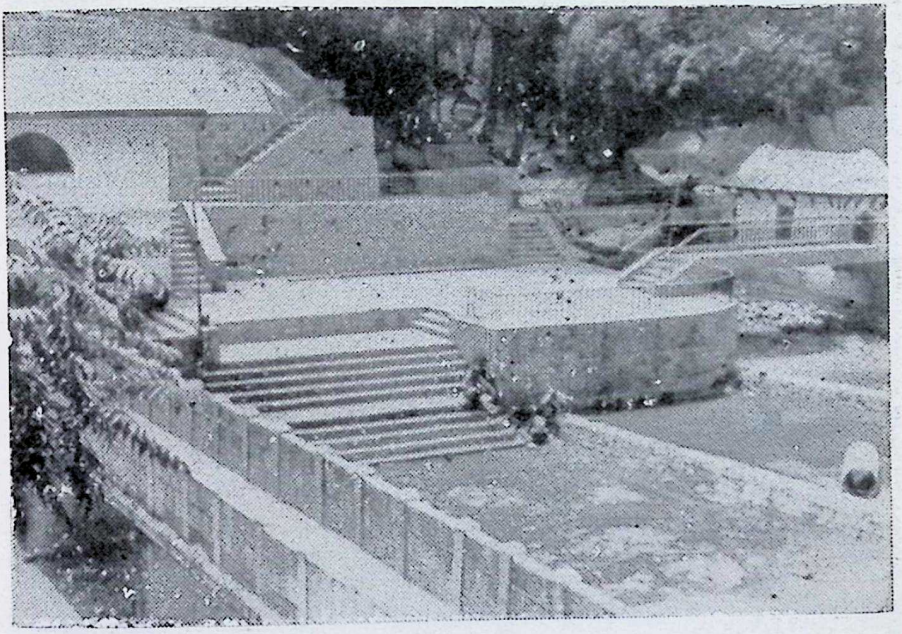

जीर्णोद्धारपछि दक्षिणकाली मन्दिरको प्राङ्गण

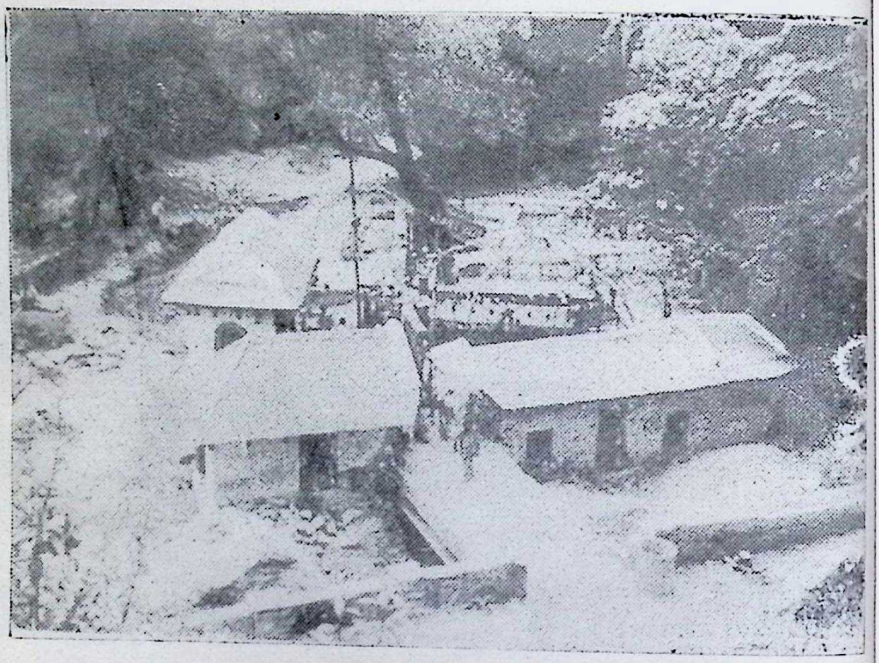

जीर्णोद्धारअधि मन्दिर क्षेत्र

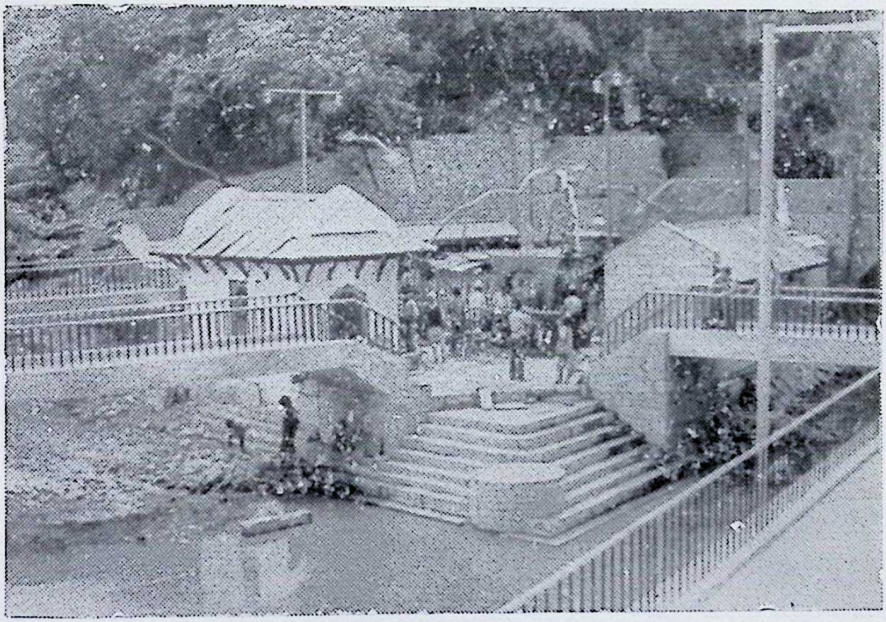

जीर्णोद्धारपछि दक्षिणकाली मन्दिरको प्राङ्गण

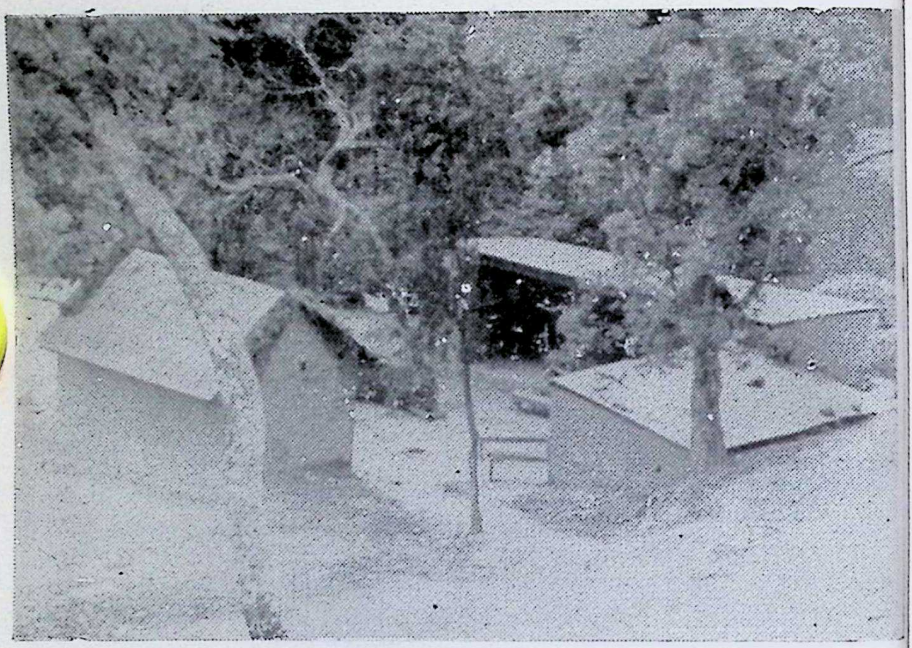

जीर्णोद्धारग्रधि बालकुमारी–स्थान

जीर्णोद्धारपछि वालकुमारी–स्थान

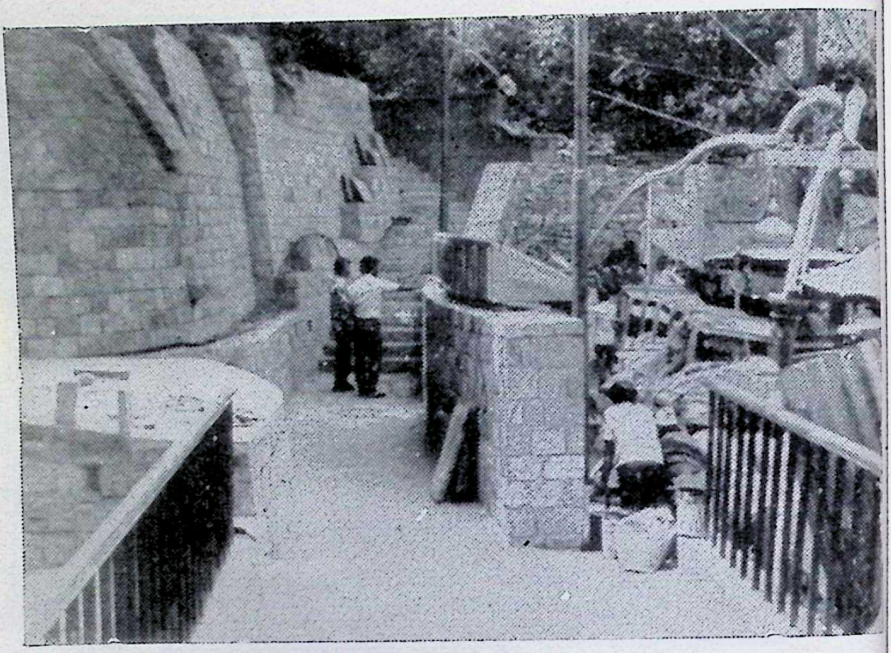

दक्षिणकाली मन्दिर क्षेत्रको सुधार

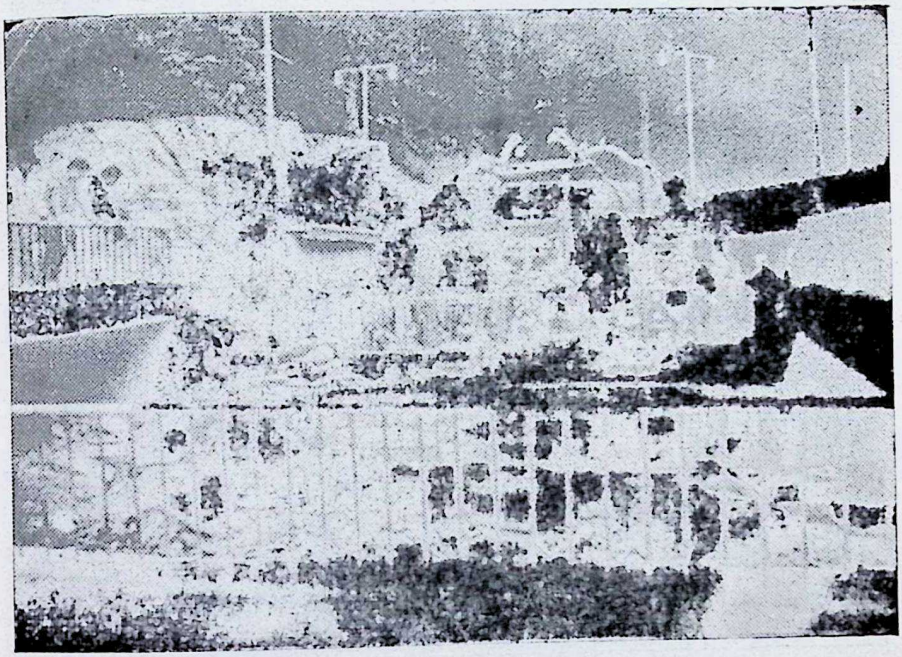

मन्दिर क्षेत्रको निर्माण–सुधार

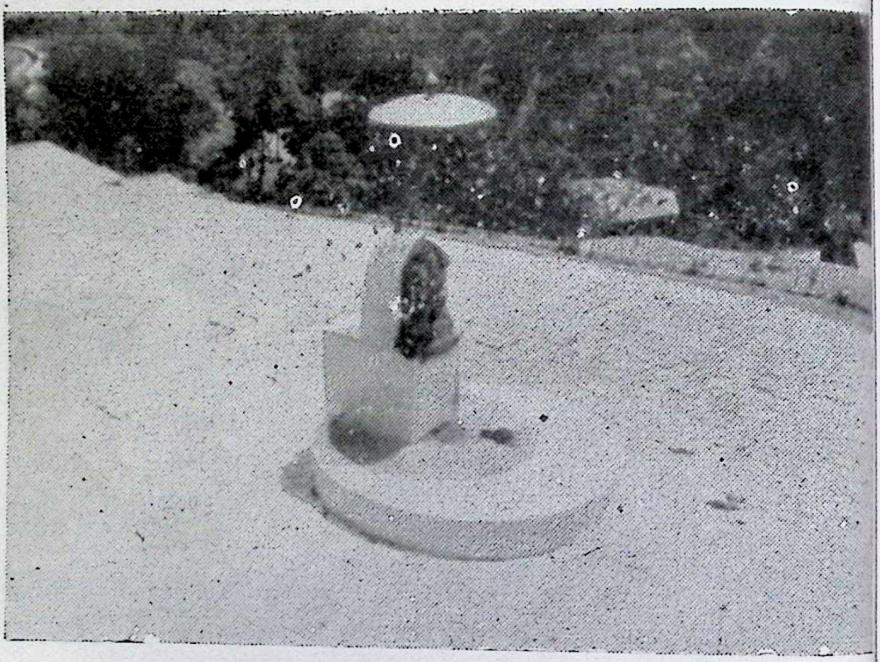

हनुमानस्थानको निर्माण–सुधार

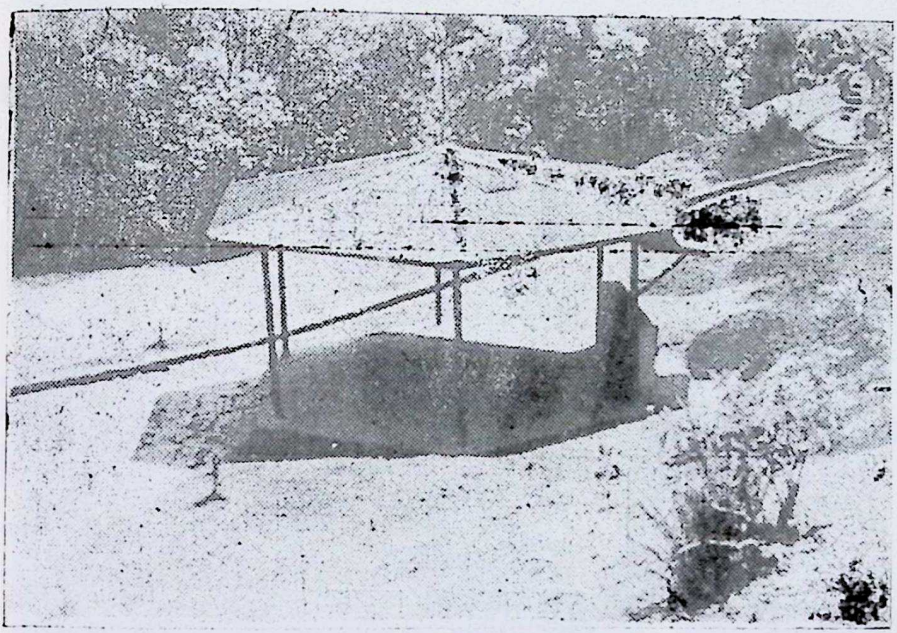

वनभोज–स्थलको निर्माण

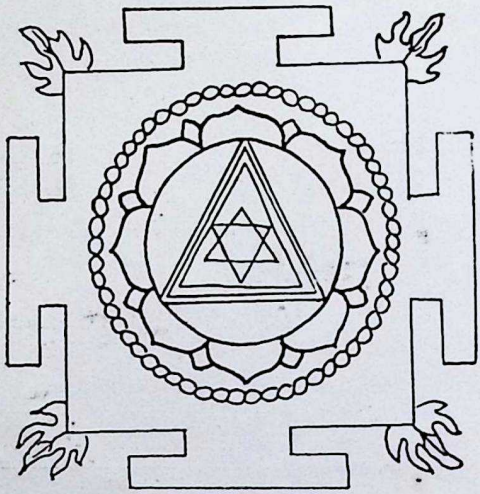

दक्षिणकाली–यन्त्र

जीर्णोद्धारपछि दक्षिणकालीको आमाको मन्दिर

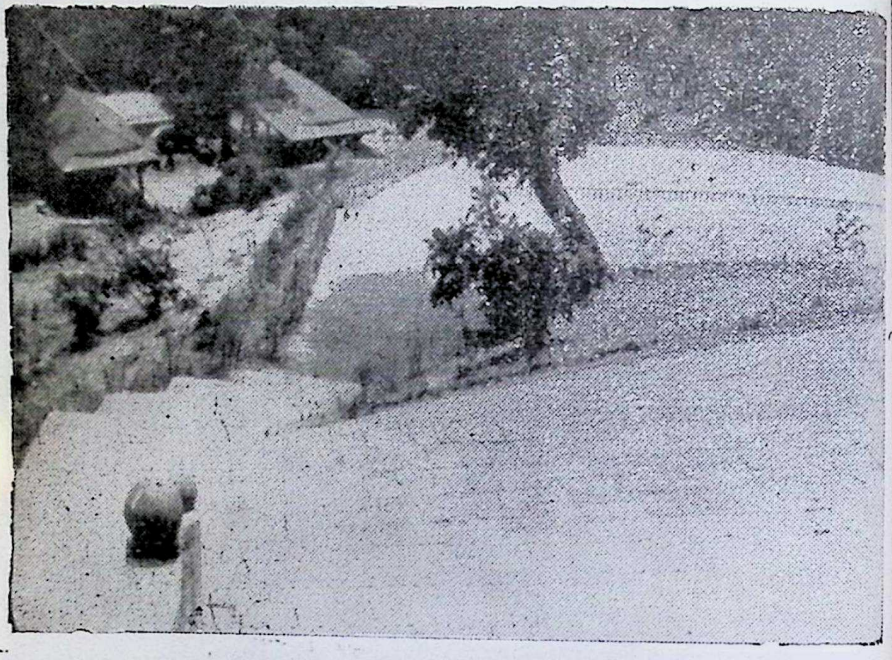

दक्षिणकाली क्षेत्रमा प्लाजाको निर्माण

समितिको सदस्य-सचिवको अध्यक्षतामा दक्षिणकाली क्षेत्र प्रवन्ध समितिको गठन गरेको थियो ।

प्रवन्ध समितिको गत वर्षका कामकारवाहीहरू हेर्दा दक्षिणकाली विकास क्षेत्रभित्र वनेका सरसुविधाहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्न प्रवन्ध समिति सक्षम हुनुका साथै स्थानीय आयस्रोतको परिचालन गरी आत्मनिर्भरता हासिल गरेको देखिन्छ । भविष्यमा दक्षिणकाली क्षेत्रको वातावरणीय संरक्षण, संवर्द्धन तथा सामान्य मर्मतसम्भारको जिम्मा प्रवन्ध समितिले लिन सक्ने देखिन्छ ।

दार्शनिक उपोद्घात

तन्त्र परम्परा र दक्षिणकाली मत

सानुभाइ डङ्गोल

सामान्य परिभाषामा हिन्दू जीवनपद्धति पनि भन्न सकिने आर्य जीवन पद्धतिमा पाइने विभिन्न धार्मिक परम्पराहरूमध्ये तन्त्र परम्परा पनि एक हो। आर्य संस्कृतिलाई बचाउन यो पद्धतिले जे जति भाग्नामा मद्दत प्रदान गरेको छ त्यति भाग्नामा अरू कुनै पद्धतिले पनि प्रदान गरेको छैन। निम्न स्तरमा पुगी जन-जनमा भिजी जीवनको अभिन्न अंगको रूपमा विकास भएको पद्धति हुनाले यसलाई जीवन्त पद्धति हो भनेमा केही फरक पर्ने देखिंदैन।

आफ्नो सर्वोच्च विकासको लागि मानवलाई यो पद्धतिले वेदान्तले जस्तै केवल कोरा दर्शन प्रदान गर्दैन, न त अरू मतले जस्तै घरबार त्यागी संन्यासी हुन नै सल्लाह दिन्छ। वेदान्तदर्शनबाट प्राप्त हुने गन्तव्यस्थान पुग्न मानवलाई यसले उसको भाव-अनुसारका प्रक्रियाहरू पनि प्रदान गरेको छ। साधनाका विभिन्न स्तरहरू पार गर्दै विस्तार-विस्तार माथि उक्लँदै जाने पद्धति भएकोले यसलाई विहङ्गम मार्गको सट्टा पिपीलिका मार्ग भनिएको छ। सर जोन उड्रफका भनाइअनुसार "संक्षेपमा भन्ने हो भने तन्त्र वास्तवमा विश्वकोषात्मक विज्ञान हो। यो व्यावहारिक छ र कोरा बकवाससँग यसको कुनै सम्बन्ध छैन। यसले यात्रीलाई गन्तव्यस्थान नपुगेसम्म बत्ती बाल्दै क्रमैसँग बाटो देखाउने काम गर्दछ।"[१]

विहङ्गम मार्ग अवलम्बन गर्ने साधक क्षणभरमै गन्तव्यस्थानमा पुग्न त सक्दछ तर यसको लागि साधकलाई कुशल मार्गनिर्देशकको अति आवश्यकता पर्दछ। कुशल मार्गनिर्देशकको अभावमा यो मार्ग अवलम्बन गर्ने साधकले बाटो भात्र बिराउँदैन, बरु सम्पूर्ण जीवनै पनि नष्ट गर्दछ। जेटमा उडेका मानिसले गन्तव्य-स्थान नपुगेसम्म बादलमाथिबाट आफू कुन स्थानमा पुगें भन्ने कुरा कल्पना गर्न सक्तैन। यस्तै विहङ्गम मार्ग अवलम्बन गर्ने साधकले पनि गन्तव्यस्थान नपुगेसम्म आफू कुन स्थिति वा स्तरमा पुगें भन्ने कुरा कल्पना गर्न सक्तैन। कहिलेकाहीं जीवनको वास्तविक तथ्य सामना गर्न नसकेर वेदान्ती वा योगी आफ्नो बाटोबाट चिप्लन सक्तछ तर तन्त्रसाधकलाई यो कुराको डर कत्ति पनि हुँदैन।

तन्त्रसाधक वेदान्ती जस्तै कोरा सिद्धान्तको वकवास गरेर हिंड्दैन, जुन सिद्धान्तको परिपालन ऊ स्वयंले गर्न सकेको हुँदैन। न त ऊ अन्य साधु वा योगीहरूले जस्तै घरबार छोडेर हिंडेको हुन्छ जसप्रतिको आसक्ति ऊ स्वयंले त्याग्न सकेको हुँदैन। तन्त्र परम्परा भोग र योग दुवैलाई समन्वय गर्ने परम्परा हो, जुन परम्पराको पालनाले भोगप्रतिको आसक्ति क्रमशः घट्दै जान्छ र त्यागको भावना विकास हुन्छ। श्री अजीत मुखर्जी तथा मधु खन्नाको भनाइमा "तन्त्र भोग र योगजस्ता विरोधी आयामहरूलाई समन्वय गर्ने अद्वितीय परम्परा हो । यसको मद्दतले भोगको सिद्धान्तमा आधारित हाम्रा मनमौजी उत्तेजनाहरूलाई आध्यात्मिक अनुभवमा परिणत गर्न सकिन्छ । तन्त्रले भोगको कार्यलाई आध्यात्मिक कार्यमा स्वरूपित गर्दछ यदि राम्रो आशय र प्रयोजन लिएर उपयुक्त प्रकारले दीक्षित भई यो कार्य गरिन्छ भने । तन्त्रले परम्परागत ज्ञानको विपरीत, यौनजस्तो विषयलाई पनि आध्यात्मिक साधनामा बाधक होइन साधक बनाई वाहनको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने अपूर्व सिद्धान्त स्थापित गरेको छ ।"[२]

तन्त्र परम्पराले साधकहरूलाई उनीहरूको भावअनुसार दिव्य, वीर र पशु गरी तीन स्तरमा बाँडेको छ। यो परम्परामा साधक आफू जुन स्तरमा छ त्यही स्तरमा रही उपासनाको काम शुरू गर्दछ र क्रमशः अघि बढ्दछ। यी तीनमध्ये तल्लो स्तरको साधक पशु कल्पको साधक हो जसले आफूलाई दास र इष्टदेवतालाई मालिक संझेर "दासोऽहं" को भावनाले उपासनाको काम गर्दछ । उपासनाको क्रममा अघि बढ्दै जाँदा साधकले क्रमशः आफूलाई बिर्सदै जान्छ र इष्टदेवतालाई मात्र सम्झन पुग्दछ। यसरी बिर्सने र सम्झने क्रममा साधक आफैंलाई इष्टदेवताको रूप धारण गरेको पाउँदछ र यसरी "दासोऽ हं" को स्थितिबाट "सोऽहं" वा "साऽ हं" को स्थितिमा पुग्दछ । यो स्थितिमा पुगेको साधकलाई वीर कल्पको साधक भनिन्छ। यो स्थिति पनि नाघेर साधक जब "नाऽहं" को स्थितिमा पुग्दछ त्यसबेला उसमा भाव भनेकै रहँदैन अथवा भनौं शून्यभाव मात्र रहन्छ। यो यस्तो स्थिति हो जहाँ साधकले न आफू, न अरू, न त इष्टदेवतालाई नै बाँकी रहेको पाउँदछ। तन्त्र परम्पराअनुसार यो दिव्य कल्पको स्थिति हो जसलाई वेदान्तको शब्दावलीमा मुक्ति र बौद्धवाङ्मयमा निर्वाण भन्न सकिन्छ ।

अजीत मुखर्जी तथा मधु खन्ना यस सम्बन्धमा लेख्छन्– "मानसिक स्वभाव र आध्यात्मिक चेतनाको स्तरलाई हेरेर तन्त्रले आध्यात्मिक साधकहरूलाई पशु, वीर र दिव्य गरी तीन तहमा बाँडेको छ। यसले बन्धनभित्र रहेका कोरा अज्ञानी पशु साधकलाई उसको योग्यताअनुसारका उपायहरू बताई साधना गर्न लगाउँदछ। कडा आध्यात्मिक प्रकृति (वीर) का मानसिक-आध्यात्मिक अनुभव हासिल गर्न

सक्ने क्षमता र आगोसँग खेल्ने अतिरिक्त शक्ति भएकाहरूलाई तन्त्रले दुई उच्चतम र नीचतम सीमाहरूको बीच राखेको छ । तन्त्र सिद्धान्तअनुसार उच्च क्षमताको साधकलाई दिव्य स्तरको साधक मानिन्छ । उसको ध्यान अवस्था स्वच्छन्द रहेको हुन्छ र ऊ सधैंभरि आध्यात्मिक अनुभवहरूको प्रयोग गरिरहेको हुन्छ । ऊ सधैंभरि आन्तरिक स्त्रीशक्ति र मदिरालाई उपभोग गर्दै आनन्दमा मग्न रहन्छ । यो अवस्थामा पाइने आन्तरिक स्त्रीशक्ति शरीरभित्र कुण्डलिनी शक्ति हो र मदिरा योगको अभ्यासबाट प्राप्त हुने उन्मादपूर्ण ज्ञान हो जसले साधकलाई सुरापायीलाई जस्तै लठ्ठ बनाएको हुन्छ ।"[३]

भोग र योग दुवैलाई समन्वय गर्ने परम्परा भएको हुनाले तन्त्र परम्पराले जीवनको कुनै पनि पक्षलाई छोडेको छैन । यसले आफ्नो पद्धतिमा भोगका सब कुराहरू– सुरा, सुन्दरी, मांस आदिलाई साधनापथको एक अंगकै रूपमा विकास गरेको छ जसलाई तन्त्रको शब्दावलीमा पंचमकार अथवा मत्स्य, मांस, मदिरा, मुद्रा र मैथुन भनिन्छ । कसैले यस भतको विपरीत त्यागको पद्धतिमा जोड दिएमा तन्त्रसाधक विभिन्न प्रकारबाट त्यागवादीको प्रतिकार गर्न पनि पछि पर्दैन । यस सम्बन्धमा 'कुलार्णवतन्त्र'मा पाइने केही हरफहरू उदाहरणको लागि पेश गरिएका छन्– "मूर्खहरू तिम्रो मायाको वशमा परी दिनको एक छाक खाएर, उपवास बसेर वा शरीर सुकाउने अन्य काम गरेर मोक्ष प्राप्त गर्ने आशा राख्दछन् । के यस्ता अज्ञानीहरूले शरीरलाई दुःख दिंदैमा मोक्ष प्राप्त गर्न सक्दछन् त ? गधाहरू नाङ्गै यताउति हिंड्दछन् के तिनीहरू यसैकारण योगी हुन् त ? शरीरमा हिलो वा खरानी घस्दैमा मोक्ष प्राप्त हुने हो भने हिलो वा खरानीमा डुबुल्की मारी हिंड्ने गाउँका कुकुरहरू पनि योगी नै हुन् ? मृग र अन्य जनावरहरू घाँस, पात र पानी मात्र खाएर जीवन निर्वाह गर्दछन्, के यिनीहरू यसै कारण योगी भए त ? सुँगुरहरू चिसो हावा र गर्मीमा नाङ्गै रहन्छन्, उनीहरूको लागि ध्यान हुने र ध्यान नहुने, सबै प्रकारका भोजन समान छन्, के यिनीहरू योगी भए त ? हे कुलेश्वरी ! यस्ता सब क्रियाहरू केवल छलछाम मात्र हुन् । मोक्ष प्राप्त गर्ने एउटै मात्र सोझो बाटो छ, यो हो तत्त्वज्ञान । कौल धर्ममा भोगलाई योगमा परिणत गर्न सकिन्छ र संसारलाई मोक्ष प्राप्त गर्ने स्थान बनाउन सकिन्छ भनी तन्त्रले पुनः पुष्टि गरेको छ ।"[४]

"धर्तीमा लडेको मानिस धर्तीकै सहारामा उभिनुपर्दछ"[५] संसारलाई त्याग्नु हुँदैन बरु आफ्नो धारणा बदल्नुपर्दछ– यही तन्त्रशास्त्रको वास्तविक सन्देश हो । त्यागको जीवन बिताउने साधकलाई यसले भगुवाको संज्ञाले विभूषित गर्दछ र जीवनमा उपभोग गरिने प्रत्येक कार्यकलापहरूलाई उठाउँदै आध्यात्मिकीकरण गर्दै लैजानमा यसले सल्लाह प्रदान गर्दछ । श्री फिलिप्स रावसनको

भनाइअनुसार– "तिमीले सबप्रकारको भोगलाई त्याग्नुपर्दछ, शरीरलाई सुकाउनु-पर्दछ र ईर्ष्यालु पिता ईश्वरको आज्ञा मान्नुपर्दछ भनी यसले आदेश गर्दैन । बरु यसले भोगलाई उच्च शक्तिको रूपमा उठाउन र अनि यसैलाई आध्यात्मिक उत्थान-को लागि उग्र इन्धनको रूपमा प्रयोग गर्न जोड दिन्छ ।"[६] यस्तै थी ओमर भी. ग्यारिसन यसबारे पटक पटक लेख्नुहुन्छ– "तान्त्रिक साहित्यले आध्यात्मिक मुक्ति अनुभववाट मात्र पाउन सकिने कुरामा जोड दिन्छ । जबसम्म फुरुङ्ग भएर स्वतन्त्रतापूर्वक र शक्तिको चरमबिन्दुसम्म चेतनालाई उपभोग गर्न सकिंदैन तबसम्म यसको स्तरलाई नियन्त्रण गर्न र यसबाट पार लाग्न सकिंदैन ।"[७]

अरू प्रकारका योगपद्धतिहरूले यौनलाई दबाउने वा पूर्णरूपले त्याग्ने मार्ग बताएका छन् भने तन्त्रले यौनकै माध्यमबाट चेतनाको माथिल्लो स्तर समाधि हासिल गर्ने मार्ग बताएको छ । अरू प्रकारका योगपद्धतिहरू पश्चिमी विश्वको लागि कठिन र असम्भवप्रायः बनेका छन् भने तन्त्रका स्पष्ट उपदेशहरूभने सबै प्रकारका मानिसहरूका लागि सधैंभरि उपयोगी सिद्ध भएका छन् ।

सर जोन उडरफे यसै सन्दर्भमा लेख्नुहुन्छ– "तान्त्रिक अर्चनाको उद्देश्य इन्द्रियजन्य सदाचारलाई सामान्य पाशविक क्रियाकलापबाट उठाएर पूजाको कार्यमा बदल्नु हो । शास्त्रहरूले ठोस रूपमा भनेका छन् कि जसै तिमी राजसी पूजामा देवतालाई फूल, धूप र अन्य सामान चढाउँदछौ, त्यसबेला आफूलाई शिवकै रूप ठानेर यी शारीरिक क्रियाकलापहरू चालू राख्ने गर ।"[८]

पशु कल्पको साधकमा शुरूमै विशुद्ध भावनाको विकास हुन सक्तैन । उसबाट बराबर बाटो बिराउने डर हुन्छ । यसैले यो कल्पको साधकलाई वीर र दिव्य कल्पका साधकहरूलाई जस्तो उपासना प्रक्रियामा स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको छैन । वीर र दिव्य कल्पका साधकहरू भने पाशविक क्रियाकलापबाट माथि उठिसकेको अवस्थामा रहने हुँदा उनीहरूलाई हरकुरामा स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको पाइन्छ । पशु कल्पका साधकको उपासनाविधि सम्बन्धमा महानिर्वाणतन्त्रमा लेखिएको कुरा नेपालका तन्त्रविशेषज्ञ रथी धनशमशेर यसरी उद्धरण गर्दछन्– "पत्रं पुष्पं फलं तोयं स्वयमेवाहरेत् पशुः । न शूद्रदर्शनं कुर्यात् मनसा न स्त्रियं स्मरेत् ॥ फूल पाती र (चोखो) पानी पशु साधकले आफैं ल्याओस्, शूद्रलाई नहेरोस्, आइ-माईलाई मनले पनि नसम्झियोस् ।"[९] यस्तै वीर कल्पको साधकको मानसिक स्थितिबारे सरजोन उडरफ लेख्नुहुन्छ, "वीर त्यही हो जसले इन्द्रिय जितेको छ, सत्यवादी छ र नित्य अनुष्ठानमा तत्पर रही कामादि रागलाई त्याग गर्दछ ।"[१०] साथै वीर र दिव्य कल्पका साधकहरूलाई बढी स्वतन्त्रता प्रदान गर्न सकिने कुरा-लाई उल्लेख गर्दै उहाँ भन्नुहुन्छ– "धर्म दुई प्रकारका हुन्छन्, एउटा मूढ (अज्ञानी)

को लागि र अर्को प्रबुद्ध (ज्ञानी) को लागि। पहिलो चाहिं शास्त्र र विधानमा आधारित परम्परागत धर्म हो भने दोस्रो चाहिं हो स्वतन्त्रता र अध्यात्मको धर्म। जीवात्मा र परमात्मा एउटै तत्त्ववाट बनेका हुन् र यो बुझ्ने मानिस देवता नै हुन्छ। अनि ऊ ब्रह्मज्ञानीको रूपमा सबै विधिविधानभन्दा माथि उक्लिन्छ। सदाचारका सामान्य नियमहरू मात्र लागू हुन्छन् जसले तीभन्दा पर देख्न सकेका छैनन् र जसले यी सब विधानभन्दा माथि रहेको आफैंभित्रको शक्तिलाई अनुभव गरेका छैनन्।"[११]

तन्त्र परम्परा आर्य जीवन पद्धतिमा धेरै समयपछि देखा परेको परम्परा हो। यसैले यस परम्परामा यसभन्दा अघि आर्यावर्तमा देखापरेका सबैजसो धार्मिक परम्पराहरू– वेद, उपनिषद्, पुराण, बौद्धदर्शन, राजयोग, हठयोग आदिको सार मिसिएको पाइन्छ। वेद र उपनिषद्का आधारतत्त्व ब्रह्म यो परम्परामा केवल निर्गुण र निराकारको रूपमा देखा पर्दैन वरु यसले पुराण कालका अवतारले जस्तै सगुण र साकार रूप धारण गर्दछ। यही साकार र सगुण रूपलाई वैज्ञानिक पाराले उपासना गर्दै निराकार र निर्गुण– जसलाई वेदान्तको परिभाषामा ब्रह्म या सच्चिदानन्द, बौद्धदर्शनमा निर्वाण वा धर्मकाया, योगको क्रियामा समाधि, सांख्यमतमा प्रकृतिभन्दा परको पुरुष आदि भन्न सकिन्छ– मा पुऱ्याउने पद्धति नै वास्तवमा तन्त्र हो। यो पद्धतिले मानवको कमजोर पक्षलाई उपेक्षा गरेको छैन वरु आफूमा समावेश गरी यसवाट पार लाग्न सिकाएको छ। पञ्चमकारका चक्र-पूजा आदि परम्पराहरूलाई यस सन्दर्भमा महत्त्वपूर्ण उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ।

इष्टदेवताको भेदअनुसार शैव (शिवलाई मान्ने), वैष्णव (विष्णुलाई मान्ने) र शाक्त (शक्ति या स्त्री देवतालाई मान्ने) गरी तन्त्र परम्परालाई मुख्य रूपले तीन सम्प्रदायमा बाँड्न सकिन्छ। तर आजको विश्वमा तन्त्र शब्दलाई शैव, वैष्णव र अन्य सम्प्रदायभन्दा शाक्त सम्प्रदायको पर्यायवाचीको रूपमा लिएको पाइन्छ। श्री अजीत मुखर्जी तथा मधु खन्ना यस सम्वन्धमा लेख्दछन्– "शक्तिको पूजा तान्त्रिकहरूमा ज्यादै लोकप्रिय हुनुको कारणले नै तन्त्रलाई शाक्त सम्प्रदायसँग सम्वन्धित भनी मान्ने गरिन्छ। शायद यसैले होला तन्त्रलाई सामान्य हिसावमा भ्रमवश पनि शाक्त परम्परासँग भाव्रै जोडिएको छ।"[१२]

तन्त्र परम्परामा शक्ति सम्प्रदायको उदयलाई साँच्चै भन्ने हो भने नारी-जागरणको प्रतीक मान्न सकिन्छ। युगौंदेखि थिचोमिचो सहेर बसेको पितृसत्तात्मक समाजमा मातृसत्ताको विजयलाई नै एक प्रकारले शाक्त सम्प्रदायको प्रादुर्भाव हो भन्न सकिन्छ। शाक्त सम्प्रदाय प्रचारमा आएपछि वेदान्तको ब्रह्म वा आत्मा,

वैष्णवको विष्णु, शैवको शिव शक्तिविना पङ्गू वन्दछन् र शवको रूपमा मात्र देखा पर्दछन् । यिनीहरू आफैं केही गर्न सक्तैनन् । सर जोन उडरफेको शब्दमा भन्ने हो भने "आत्माले आफैंलाई आफ्नो शक्तिको आधारमा विश्वको रूपमा सिर्जना गरेको छ। आत्मा र शक्ति कहिल्यै अलग रहँदैन र यसैले शक्ति नभई शिवको अस्तित्व छैन अथवा शिव नभई शक्तिको अस्तित्व छैन भनी भनिन्छ। शक्तिविनाको शिव केवल शव (मुर्दा) हो।"[१३]

शक्ति धारणाअनुसार सृष्टि र संहारदेखि लिएर विश्वब्रह्माण्डमा जे जति काम भएका छन् ती सब शक्तिकै कारण भएका मानिन्छन्। सर जोन उडरफेको शब्दमा भन्ने हो भने "शक्ति अथवा परमात्मालाई माताको रूपमा पूजा गर्ने, उनलाई विश्वको सिर्जना, पालन र संहार गर्ने परम शक्ति भनी मान्ने साधकलाई शाक्त भनिन्छ। यस्ता साधकको जीवन-धर्म शाक्त धर्म हो र दर्शन शाक्तवाद वा शक्ति दर्शन हो। परमात्माले आमाको रूपमा सक्रिय भई सृष्टि, स्थिति र पालनको काम गर्ने हुनाले उनीलाई विशिष्ट आमाको रूपमा पूजा गरिन्छ।"[१४]

शाक्त सम्प्रदायको उदय भएपछि वेदान्तदर्शनको माया, बौद्धदर्शनको प्रज्ञापारमिता वा तारा, शैव सम्प्रदायको शक्ति, योगमतको कुण्डलिनी सब स्त्री-शक्तिकै रूपमा देखा पर्दछन्। अनि वैदिक आचार र अन्य परम्पराभन्दा शाक्त सम्प्रदाय उच्च छ भनी देखाउन चीनाचार या तारा तन्त्रको विकास हुन्छ। यसै क्रममा ब्रह्माजीका पुत्र वशिष्ठ वैदिक आचार छोडी महाचीन (ह्लासा) पुगी मदिरा, मांस र मैथुनको सेवन गर्ने साधकहरूसँग मिलेर महामाया ताराको उपासना गर्न अथवा तारा तन्त्रको साधना गर्न पुग्दछन्। रुद्रयामल तन्त्रको सप्तदश पटल र ब्रह्मयामल तन्त्रको प्रथम पटलमा उल्लिखित कथाहरूले यस कुराको पुष्टि गरेका छन्। यिनीहरूमा उल्लिखित वशिष्ठजीको प्रार्थना उदाहरणको लागि यहाँ पेश गरिएको छ। "भगवतीको यस्तो वचन सुनेर वशिष्ठमुनि बुद्ध भगवान् प्रतिष्ठित भएको महाचीन पुगेर बुद्ध भगवान्लाई प्रणाम गरेर विन्ती गर्न थाले–हे बुद्धरूपी शंकर! म ब्रह्माजीको छोरो वशिष्ठ हजुरको शरणमा आएको छु, मेरो मन भ्रमपूर्ण हुनाले यहाँ म महादेवीको साधना गर्न हाजिर भएको हुँ। सिद्धि प्राप्तिको मार्गभने मलाई कत्ति पनि थाहा छैन। हजुर दिव्याचारका ज्ञाता हुनुहुन्छ, तर हजुरको आचार देख्दा त मेरो भनमा अनेक तरहको त्रास उत्पन्न भइरहेछ। वैदिकाचारतिर ढल्किएको मेरो मनवाट यो त्रास हटाइपाऊँ। हजुरको यस ठाउँमा त वेदबहिष्कृत आचारको नै प्रधानता देखिरहेछु, श्रेष्ठ सिद्धगण भएर दिगम्बर र रक्तपानोद्यत हुँदै मांसको सेवन गर्दै राम्रा राम्रा तरुनीहरूसित खेलबाड गरिरहनु कस्तो कुरा हो? फेरि हमेशा मद्य-मांसको नसामा चूर भएर उहाँहरूका नजरमा लाली

चढिरहेको छ। झन् यस्तै महासिद्धहरू खुसाउँदा वर दिने र रिसाउँदा विनाश गर्न समर्थ भएका छन्। यस्तो वेदविरुद्ध अत्याचारमा कसरी श्रद्धा लाग्न सक्ला ? यस छाँटको प्रवृत्तिद्वारा मनको शुद्धि कसरी सम्भव होला ? वेदकार्यविना कसरी सिद्धि हुन सक्ला ?"[१५]

अनि यस्तै केवल ब्रह्मतत्त्वलाई मान्ने अद्वैत मतका व्याख्याता आदिशंकरले शक्तितत्त्वको अगाडि हार खाएर शक्तिलाई नै ब्रह्मतत्त्व मानेर उनको प्रार्थना गर्न पुगेका उदाहरणहरू पनि प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन्। उदाहरणको लागि शिवको नाममा रचिएको सौन्दर्यलहरीमा उल्लिखित केही देवीस्तुतिहरू यहाँ उल्लेख गरिएका छन्–

"हे भवानी तिम्रो दास मलाई
करुणापूर्ण दृष्टि राखी हेरिदेऊ
जब कसैले तिमीलाई हे देवी भनी
प्रशंसा गरेर पुकार्ला,
त्यस वेला विष्णु, ब्रह्मा र इन्द्रको मुकुटले सुसज्जित
पाउ भएकी तिमी उसलाई
आफैंसँग तादात्म्य हुने स्थितिमा पुऱ्याउँदछ्यौ।"[१६]

× × ×

"तिमी विश्वव्यापी जल हौ, तिमी नै पृथ्वी,
जब तिमी, यिनीहरूमा स्वरूपित हुन्छ्यौ
त्यस वेला अरू कुनै चीज बाँकी रहन्न।
आफूलाई विश्वको रूपमा विकसित गर्ने
केवल तिमी छ्यौ।
हे तरुणी शिव-वधू तिमी स्वभावतः
चेतना र आनन्दको रूप धारण गर्दछ्यौ।"[१७]

तन्त्र परम्पराले आफूले मानिआएका सबैजसो देवीदेवताहरूलाई पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण, अध र ऊर्ध्व गरी छ आम्नाय प्रतिनिधित्व हुने गरी बाँड-फाँड गरेको छ। तर यसरी आम्नायअनुसार देवीदेवताहरूको बाँडफाँड गरे तापनि आम्नायनायकको रूपमा भने स्त्रीदेवता या शक्तिलाई नै प्राधान्य दिइएको छ। तन्त्र परम्परामा पाइने आम्नायनायिकाहरू क्रमशः पूर्वमा भुवनेश्वरी, पश्चिममा कुब्जिका, उत्तरमा गुह्यकाली, दक्षिणमा दक्षिणकाली, अधमा तारा र ऊर्ध्वमा त्रिपुरासुन्दरी छन्। शाक्त परम्परामा शक्तिको प्राधान्य देखाउन, आम्नायनायिका-को नाम र रूप जे जस्तो भए तापनि, आर्य परम्पराका प्रमुख देवताहरू– ब्रह्मा,

विष्णु, महेश्वर, रुद्र र सदाशिव– लाई भने आम्नायनायिकाहरूको सिंहासनको रूपमा प्रयोग गरिएका उदाहरणहरू प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन् । परा तन्त्र यसबारे स्पष्ट रूपमा लेख्दछ–

"एका सा परमा देवी विश्वं व्याप्य व्यवस्थिता ।
चतुर्विंशतितत्त्वेन ब्रह्माण्डं चेतयेदिह ॥
पृथिवीवायुराकाशजलवह्निमयो वपुः ।
धृत्वा संसृज्यते विश्वं कल्पे कल्पे यथेच्छया ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च महेश्वरः सदाशिवः ।
पंचभूतात्मकं चैव शरीरं पंचसंस्कृतम् ॥
एकीकृत्य तथा पंचभूतरूपेण संस्थिताः ।
निर्जीवा जीवरूपेण पंचभूतत्वमागताः ॥
सिंहासने महाम्नाये पंचभूतानि संगता ।
आद्या सा परमा शक्तिर्व्योमस्था कुलरक्षिणी ॥

अर्थ

सबै संसार ढाकेर बसेकी उनै देवीले २४ तत्त्वद्वारा ब्रह्माण्डलाई जगाएर आफ्ना इच्छाले पृथ्वी, जल तेज, वायु र आकाश रूप धारण गरेर सबै संसार बनाउँछिन् । ब्रह्मा, विष्णु, रुद्र, महेश्वर र सदाशिव रूप पंचभूतात्मक पाँच शरीर बन्न जान्छन् । सबै मिलेर निर्जीव रूप पंचमहाभूत भिन्नाभिन्नै भएर सजीव रूप महाम्नाय सिंहासन अर्थात् आम्नाय रूप सिंहासन बने ।"[१८]

विश्वमा देखा परेका अन्य धार्मिक परम्पराहरूमा जस्तै कालान्तरमा तन्त्र परम्परामा पनि, विशेष गरेर शक्ति परम्पराभा धेरै विकृतिहरू देखा परे । मानव जीवनलाई माथि पुऱ्याउन प्रयोग गरिने विभिन्न तान्त्रिक साधनाहरू केवल भोगको लागि मात्र प्रयोग हुन थाले । वीर र दिव्य कल्पका साधकहरूका लागिमात्र छूट गरिएको पंचमकार, चक्रपूजा आदि सबै साधकहरूकै लागि छूट भयो । वर्तमान विश्वको मूर्धन्य प्राज्ञ रजनीशको आश्रममा जस्तै मानसिक चिकित्सा र समाधिको लागि भनी प्रयोग गरिएका पंचमकार, चक्रपूजाहरूले व्यभिचारको रूप लिए, अनि रजनीश परम्पराले जस्तै बदनामी पनि कमाए । यी विकृतिहरू हटाउन आचार्य शंकर जस्ता धार्मिक नेताहरू उठ्नुपऱ्यो र यसमा रहेका विकृतिहरू हटाई शुद्धता ल्याउने काम भयो । परिणामस्वरूप महानिर्वाणतन्त्र जस्ता अद्वैतवादी तन्त्रहरूको विकास भयो र समयाचार अर्थात् "आफू र देवीलाई ब्रह्मको रूपमा लिई ध्यान गर्ने"[१९] पद्धतिले स्थान पायो । चक्रपूजा माथि उठिसकेका साधकहरूको प्रयोगको

लागि अपनाइएको पद्धति हो भन्ने बारे श्री अजीत मुखर्जी तथा मधु खन्ना लेख्दछन्, तान्त्रिकहरू चक्रपूजा नामको अन्य सामूहिक उत्सव पनि मनाउँदछन् जसमध्ये भैरवी चक्रलाई सबभन्दा महत्त्वपूर्ण मान्न सकिन्छ । यो उत्सव मनाउँदा स्त्री-गुरुलाई पूजा गरिन्छ र यो उत्सवमा ज्यादै उच्चस्तरका दीक्षित शिष्यहरूलाई मात्र अधिकारी बनाइएको हुन्छ । गुह्य समूहलाई मात्र प्रवेश दिइने यस उत्सवले सामूहिक मानसिकतामा जोड दिन्छ जहाँ प्रत्येक दीक्षित साधकले आफैंलाई दिगम्बर मनःस्थितिको अनुभव गर्दछ ।

मानव जीवनलाई सधैंभरि सङ्कुचित घेरा (बन्धन) भित्र बाँधिराख्ने गाँठो लाज, शरम, भय, घृणा, शङ्का आदि हुन् । यी कुराहरूको अभावमा मानिस या त ज्यादै निकृष्ट पशु बन्दछ या ज्यादै उत्कृष्ट महात्मा । यी कुराहरू नभएका मानिस-लाई पशु हो वा महात्मा भनी छुट्याउने तत्त्व वास्तवमा उसैमा रहेको भावमा भर पर्ने कुरा हो । मानिसलाई पशु हुनबाट बचाउन समाजले उसलाई यसो नगर, उसो नगर भनी सधैंभरि लाज, शरम, भय आदिको धर्म वा नीति-नियमहरू देखाई डोऱ्याइरहेको पाइन्छ । समाजले देखाएका यी धर्महरूले मानवलाई सामान्य मानव त बनाउन सक्तछन् तर उँभो उठाई बृहत् मानवभने बनाउन सक्तैनन् । मानवलाई माथि उठ्नमा अवरोध खडा गर्ने यस्ता गाँठाहरूलाई मेरुतन्त्रले आठ प्रकारमा विभाजन गरी "अष्टपाश (Eight Negatives) को नाम दिएको छ जुन घृणा (Hatred), शङ्का (Doubt), भय (Fear), लज्जा (Shame), जुगुप्सा (Backbiting), कुल (Conformity), शक्ति (Arrogance), शील (Status Consciousness)"[२०] हुन् । मेरु-तन्त्रका अनुसार "यी पाशमा बाँधिएका पशु हुन् र पाशबाट छुटेका सदाशिव नै हुन् ।"[२१] सामान्य नीतिनियम या धर्म भनिने मानवनिर्मित यी पाशहरूलाई भगवान् गौतम बुद्धले हीन धर्मको संज्ञाले विभूषित गर्नुभएको छ र यस्ता "हीन धर्मको पालन नगर (हीन धम्मं नसेवय)"[२२] भनी प्रवचन पनि गर्नुभएको छ । यही हीन धर्मलाई त्याग्नको लागि नै तन्त्र परम्पराले पंचमकार अथवा मदिरा, मांस, मैथुन आदिलाई आफ्नो पद्धतिमा समावेश गरेका हुन् भनेमा केही फरक पर्ने देखिंदैन । श्री अजीत मुखर्जी तथा मधु खन्नाका भनाइअनुसार "तन्त्रमार्गले लाज, घृणा र डरलाई तीनवटा गाँठाहरूको रूपमा लिएको छ र यी गाँठाहरू फुकाल्न नसकेकाहरूलाई यो मार्गमा दीक्षित हुन अयोग्य ठानिएको छ । देखावटी हिसाबले इच्छा र कामहरू त्याग्दैमा आध्यात्मिक उपलब्धि पाइने होइन बरु मानव-लाई खसाल्नमा मद्दत पुऱ्याउने यी कुराहरूलाई बदलेर मोक्ष प्राप्त गर्ने माध्यमको रूप दिनु नै वाममार्गको मूलभूत उद्देश्य हो ।"[२३]

सामान्य जनताले भगवान् बुद्धका चेलाहरू अर्थात् भिक्षुहरूको जीवन-पद्धति आफैं अवलम्बन गर्न नसके झैं पंचमकारको प्रयोग गर्ने वामाचार पद्धतिलाई पनि आफ्ना जीवनमा अपनाउन सकेनन् बरु यसलाई हेलाको दृष्टिले हेर्न थाले। वामाचारपद्धतिलाई जतिसुकै हेलाँको दृष्टिले हेरे तापनि लाज, शरम, भय आदिलाई त्यागी माथि उठ्नको लागि अपनाइएको पंचमकार पद्धतिलाई वामाचारविरोधी पक्ष दक्षिणाचारीहरूले पनि त्याग्न सकेनन्। यसैले उनीहरूले पंचमकारको मदिरा, मांस, मत्स्य, मुद्रा र मैथुनको सट्टा क्रमशः नरिवलको रस, अदुवा, मूला, चामल वा गहुँ, करवीर र अपराजिताका फूलहरू प्रयोग गरी पंचमकारको पद्धति कायमै राखेका छन्। श्री ओमर भी. ग्यरिशन यसबारे लेख्दछन्– "दोस्रो अथवा तथाकथित राजसिक साधनामा लाग्नेहरूले सच्चा पंचमकारको सट्टा उनीहरू नरिवलको रस पिउँछन् भने मासुको सट्टा अदुवा खान्छन्, माछाको सट्टा मूला वा पानीफल प्रयोग गरिन्छ भने मैथुन वा सम्भोगको सट्टा लिंग र योनि आकार भएका दुई प्रकारका फूलहरू प्रयोगमा ल्याइन्छन्।"[२४]

मानिसले आफ्ना जीवनमा अनेक इच्छा र आकाङ्क्षाहरू राखेजस्तै ती इच्छा र आकांङ्क्षाहरूको पूर्ति एउटाको सट्टा अनेक देवीदेवताहरूबाट हुन्छन् भन्ने कुरामा पनि विश्वास राखेका छन्। त्यसैले मानिसमा पाइने विभिन्न इच्छा र आकाङ्क्षाहरू पूर्तिको लागि शाक्त सम्प्रदायले उसको प्रकृतिअनुसार दशमहाविद्या, अष्टमातृका आदि गरी एउटै परा शक्तिलाई विभिन्न रूपमा विभाजन गरी विभिन्न प्रकारले उपासना गर्ने गरेका छन्। शाक्त परम्परामा पाइने दशमहाविद्या र अष्ट-मातृकाहरू देहायबमोजिम छन्–

दशमहाविद्या

१) काली } महाविद्या
२) तारा }

३) षोडशी }
४) भुवनेश्वरी }
५) भैरवी } विद्या
६) छिन्नमस्ता }
७) धूमावती }

८) मातङ्गी }
९) कमला } सिद्धविद्या
१०) बगलामुखी }[२५]

अष्टमातृका

(१) ब्राह्मी, (२) माहेश्वरी, (३) कौमारी, (४) वैष्णवी, (५) वाराही, (६) ऐन्द्री, (७) चामुण्डा, (८) महालक्ष्मी ।[२६]

"धर्मको नाश र अधर्मको वृद्धि भएको बेला साधुहरूको रक्षा र पापीहरूको विनाश गरी धर्मस्थापना गर्न म बराबर अवतार लिन्छु"[२७] भनी श्रीकृष्णले महाभारतको युद्धमा कुर्ले (श्रीमद्भगवद् गीता, अध्याय ४, श्लोक ८ र ९) तापनि उहाँको चञ्चल गतिविधि र सुन्दर मुहार संहारकारी र विप्लवी रूपमा प्रस्तुत हुन नसकेको कारण उहाँबाट पापीहरूको विनाश हुन्छ भन्ने कुरामा जनमानस विश्वस्त छैन । बरु रासलीलाका नायक, मखनचोर आदिको उपाधिले विभूषित गरी सर्वसाधारण जनताले श्रीकृष्णलाई पापीलाई शरण दिने र अधर्मलाई बढावा गर्ने देवताको रूपमा बढी मानेका छन् । श्रीकृष्णसम्बन्धी यस्तै कुराहरूले गर्दा जैन-शास्त्रले उहाँलाई पापको फल भोग्न घोर नरकमा पुगेको कुरा पनि उल्लेख गरेको छ । नरमुण्डको माला पहिरी लाश र कङ्कालहरूको बीच मसानमा बसेकी शाक्त मतकी देवी कालीभने यस कुरामा अपवाद बनेकी छिन् । उनी यतिका संहारकारी र बीभत्सरूपमा देखा पर्दछिन् जसलाई देखेर धर्मात्माहरू अधर्मतिर लाग्ने त के कुरा पापीहरूले पनि तर्सेर स्वतः पापबाट निवृत्त भई धर्मतिर लाग्नुपर्ने बाध्यता देखा पर्दछ । यसैले कलिकालमा कालीलाई भजियोस् भन्दै तन्त्रसाधकहरूले आजको युगलाई काली-उपासनाको युगको रूपमा विस्तार गरेका छन् ।

वैज्ञानिक शब्दावलीमा विचार गर्ने हो भने तापनि समस्त चराचर जगत्-लाई केवल शक्तिकै देन हो भनेमा केही फरक पर्ने देखिदैन । यस चराचर जगत्मा देखिने वस्तुहरू हिन्दू परिभाषामा पृथ्वी, जल, वायु, तेज र आकाश गरी पंचतत्त्वमा बाँड्न सकिन्छ । यी पाँच तत्त्वहरूलाई अर्को शब्दमा क्रमशः ठोस, तरल, ग्यास, अग्नि र शून्य पनि भन्न सकिन्छ । यी पाँचमध्ये पहिलेका तीन तत्त्वहरू पदार्थ-मा गिल्दछन् भने चौथो तत्त्व शक्तिमा । पाँचौं तत्त्व आकाशलाई अरू तत्त्वहरूको आधार अथवा महत् तत्त्वको रूपमा लिइए तापनि वास्तवमा यसलाई तत्त्व नै हो भनी भन्न सकिंदैन । यसैले बौद्ध धर्मावलम्बी तथा यूनान (Greece) का दार्शनिकहरूले चार तत्त्वहरूमा मात्र जोड दिई आकाशलाई तत्त्वको रूपमा लिन छाडेका छन् । हामी जे जुन कुरालाई पदार्थ भन्दछौं वास्तवमा त्यसलाई पदार्थ मात्र हो भनी किमार्थ भन्न सकिंदैन । आजको भौतिक विज्ञानले पदार्थलाई शक्तिकै अर्को रूप हो भनी मानेको छ । यही शक्तिलाई जोड दिएर भान्ने सम्प्रदाय नै वास्तवमा शाक्त सम्प्रदाय हो । सर जोन उडरफको भनाइअनुसार—"आजको पश्चिमी विज्ञानले शक्तिलाई नै सब प्रकारका पदार्थहरूको अन्तिम वा मूल रूप हो भनी

मानेको छ। यही कुरा शाक्त अथवा शक्तिलाई पूजा गर्नेहरूले युगौंदेखि मानिआएका हुन्। तर उनीहरू नाम र रूपको आकारमा प्रकट हुने यस्तो शक्तिलाई तत् र सत् रूप भएकी सर्वशक्तिमान् अनन्त महाशक्तिको सानो रूप हो भन्ने कुरा पनि सकार्दछन्।"[२८] हुन त आकाशलाई शिव वा सदाशिवको रूपमा लिन सकिन्छ र यो नै शक्तिलगायत सबै तत्त्वहरूको स्रोत वा आधार हो तापनि यसले आफैं भने केही गर्न सक्तैन। यसलाई केही गर्नको लागि शक्तिकै आवश्यकता पर्ने भएकोले शक्तिविनाको शिव केवल शव मात्र हो भन्ने प्रचलन पनि तन्त्रमतमा नपाइने होइन। श्री ओमर भी. ग्यरिशन– "यी दुईमध्ये कुनै पनि तत्त्व एक अर्को विना रहन सक्तैन। शक्ति वा पत्नी विनाको शिव (परमात्मा) केवल शव वा मुर्दा मात्र रहन्छ भन्दै यस कुरालाई पुष्टि गर्दछन्।"[२९]

शाक्त सम्प्रदायले शुरूमा पंचमकार, चक्रपूजा आदिका पद्धतिहरू अपनाई जीवनको रंगीन अर्थात् भोगमय पक्षलाई विशेष जोड दिए तापनि काली मतमा पुगेपछि यो पक्षलाई त्याग्ने पनि काम गरेको छ। काली मतले जीवनको नैसर्गिक पक्ष मृत्युलाई विशेष रूपले संकेत गर्ने गरी शक्ति तत्त्वलाई मृत्युकी देवी वा कालीको रूपमा प्रस्तुत गरेर मसान, मुर्दा, कङ्काल, वेताल, ख्याक आदिलाई पनि आफ्नो मतको अभिन्न अंगको रूपमा विकास गरेको छ। यस प्रकार शाक्त सम्प्रदायमा काली मतको विकास वास्तवमा जीवनको रंगीन पक्ष भोगवाट थाकेपछि प्राप्त हुने विश्रान्ति वा मृत्युको रहस्यलाई लिएर भएको हो भनेमा केही फरक पर्ने देखिंदैन। साथै जीवनको हरेक पाइलामा धोका र हण्डर खाने मानिसको अन्तिम रहर पनि मृत्यु नै हो। मृत्युकी देवी कालीको शरणमा जानु वास्तवमा मृत्युको रहरलाई कार्यरूप दिनु हो। यही बाँच्ने रहरपछिको मृत्युको रहरलाई पश्चिमी मनोविज्ञान-प्रणेता सिगमण्ड फ्रायड वा आधुनिक मनोविज्ञानले जीवेषणा (Eros) पछि प्राप्त हुने मृत्युएषणा (Thanatos)-को अवधारणाको रूपमा विकास गरेका छन्।

काली मतमा पाइने देवी कालीले जीवनको नकारात्मक पक्ष मृत्युलाई संकेत गर्दछ भन्ने बारे श्री फिलिप रावसन लेख्नुहुन्छ– "सृष्टिकी कर्ता मनपर्ने देवीको अर्को रूप पनि छ। जसरी उनी मानिसलाई समय र संसार (को भुमरी)-मा ल्याउँदछिन् त्यसरी नै उनी उसलाई यसबाट हटाउँदछिन् पनि। यस रूपमा उनी संहार-कर्त्री पनि बन्छिन्। मानवलाई बलिको बोकाको रूपमा लिने हो भने रोग, अनिकाल, हिंसा र युद्धजस्ता कुराहरू जसले विकृति र मरण ल्याउँदछन्, यी सब उनकै क्रिया-कलापका अनिवार्य हिस्सा हुन्। यस वास्तविकतालाई सामना नगरीकन अथवा देवीको यस प्रकारको रूपलाई नबुझीकन कुनै पनि व्यक्ति सफल तान्त्रिक बन्न

सक्तैन। यसैले गर्दा तान्त्रिक मूर्तिहरूले उनलाई जिब्रो लबलब गरिरहेकी, रगत चुहिने गरी मुख बनाएकी, कालो अनुहार भएकी उग्रकालीको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्। उनी अघोर देखिन्छिन् तापनि उनको माया नगर्न सकिंदैन।"[३०]

दक्षिणआम्नायनायिका दक्षिणकाली, काली सम्प्रदायलाई प्रतिनिधित्व गर्ने उत्कृष्ट नमूना हुन्। यिनको एकलो रूप श्यामाकाली र महाकालसहितको द्वन्द्वात्मक रूप दक्षिणकाली हुन्। यी दुवै देवीहरू रिसले झाँक्रो फिजाएका, डरलाग्दो अनुहार भएका, लालसाहरूको बीच रहेका, मुण्डमाला पहिरेका, मसानवासिनीको रूपमा देखा पर्दछन्। यी दुईमध्ये महाकालसाथ शवमाथि चढी रतिक्रियामा संलग्न श्रीदक्षिणकालीको ध्यानले जीवनका सबै नैसर्गिक पक्षहरू– जन्म, मृत्यु, मैथुन, मसान, शव आदि– लाई सम्झाउने काम गर्दछ। जब मानिस जीवनका यी सब पक्षहरू बुझ्दछ र आफ्नो चेतना (मन)-को प्रवाहमा नै विकृति आउन नदिई यिनीहरूलाई सामान्य प्रक्रियाको रूपमा लिने काम गर्दछ त्यसबेला उसमा घृणा, शङ्का, भय, लज्जा, जुगुप्सा आदि केही रहँदैन। ऊ अष्टपाशबाट मुक्त भएर सदाशिव बनेको हुन्छ किनकि मानिसलाई तल खसाल्ने वा माथि लैजाने तत्त्व मन नै हो र यही मनलाई चेतनाको रूपमा लिई बौद्धधर्मले "सबै कुशल रअकुशल चेतना नै धर्म भनी भन्ने गरेको छ।"[३१] मानिसलाई माथि उचाल्न तथा खसाल्नमा मनले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने भएकोले वेदान्तले "मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः"[३२] भनेको छ। मनमा उठ्ने अष्टपाश नामका प्रवाहहरूबाट मुक्त गरी मानिसलाई सदाशिवको रूपमा विकास गर्ने काली भएकीले श्रीदक्षिणकालीलाई बुझ्नु वास्तवमा आफैं सदाशिव बन्नु हो। श्रीदक्षिणकालीको ध्यान देहायमा उल्लेख भएबमोजिम छ–

"करालवदनां घोरां मुक्तकेशां चतुर्भुजाम्।
कालिकां दक्षिणां दिव्यां मुण्डमालाविभूषिताम्॥
खड्गाभयवराच्छिन्नं मुण्डं च दधतीं करैः।
महामेघप्रभां श्यामां तथा चैव दिगम्बराम्॥
कण्ठावसक्तमुण्डालीं गलद्रुधिरचर्चिताम्।
कर्णावतंशतानीत शवयुग्मविराजिताम्॥
घोरद्रष्टां करालास्यां पीनोन्नतपयोधराम्।
शवानां करसंघातैः कृतकाञ्ची हसन्मुखीम्॥
सृक्कद्वयगलद्रक्तधरां विच्छुरिताननाम्।
घोररूपां महारौद्रीं श्मशानालयवासिनीम्॥

दन्तुरां दक्षिणव्यापीं मुक्तलम्बकचोन्नताम् ।
शवरूपमहादेवहृदयोपरि संस्थिताम् ॥
शिवाभिर्घोररावाभिश्चतुर्दिक्षुः समन्विताम् ।
महाकालसमायुक्तां शवोपरि रतान्विताम् ॥
सुखप्रसन्नवदनां स्मेराननसरोरुहाम् ।
एवं संचिन्तयेत् कालीं श्मशानालयवासिनीम् ॥
(बृहत्पुरश्चर्यार्णव भाग– ३)

अर्थ

ठूलो मुख भएकी डरलाग्दी, झाँक्रो फिंजाएकी, चार बाहु भएकी ।
दक्षिण दिशाकी काली, दिव्यरूप भएकी, मुण्डमालाले विभूषित ।
अभयवरसहित खड्ग र काटिएको खोपडी हातले समातेकी ।
गाढा बादलको जस्तो वर्ण भएकी, नांगी ।
रगत चुहिरहेका मुण्डमालाहरू घाँटीमा पहिरिएकी ।
दुवैतिर कानमा मुन्द्री पहिरिएकी ।
मुखमा ठूलो दाह्रा भएकी, ठूला स्तन भएकी ।
मुर्दाका हातहरूको माला पहिरेकी; हँसिलो मुख भएकी ।
जिब्रो चलाइरहेकी, ओठबाट रगत मिलेको ज्याल चुहाएकी,
डरलाग्दो महारुद्री रूप भएकी, मसानमा वास गरेकी ।
लामो दाह्रा भएकी, दाहिनेतिर लामो केशको झुप्पा फिंजाएकी ।
मुर्दारूप महादेवको छातीमाथि विराजमान ।
भयङ्कर श्यालहरूबाट चारैतिर घेरिएकी ।
मुर्दामाथि महाकालका साथ रतिक्रियामा लागेकी ।
सुखले प्रसन्न मुख भएकी, मुस्किएर हाँसेकी ।
मसानलाई निवासस्थान बनाएकी कालीलाई नमस्कार ।"[११]

दक्षिणकालीलाई हामीले सामान्य मानिसलेजस्तै दक्षिणआम्नायनायिका-को रूपमा रहेकी देवीको रूपमा मात्र कदापि लिनु हुँदैन । उनी त एक पुल हुन् जसको माध्यमबाट हामी पराशक्ति या भनौं निर्गुण, निराकारमा पदार्पण गर्न सक्तछौं । तर यो पुल तर्न हामीले गर्नुपर्ने काम हो आफैंलाई बलि चढाउनु, जुन बलि चढाउँदा हाम्रो आत्मा टुट्छ र भगवान् बुद्धले बताउनुभएअनुसार अनात्मा प्रकट हुन्छ । यो यस्तो स्थिति हो जहाँ हामी जीवात्मा भएर टुट्दछौं तर परमात्मा

भएर अवतरण हुन्छौं यीशु भएर मर्दछौं, तर ख्रीष्ट भएर जन्मन्छौं। गौतम भएर विलीन हुन्छौं तर बुद्ध भएर निकलन्छौं। यसैले त हठयोगका प्रतिपादक श्री गोरखनाथ "मरौ हे जोगी मरौ, मरौ मरण है मीठा। तिस मरणी मरौ जिस मरणी गोरख-मरी दीठा"[३४] भन्दै सच्चा मृत्युको शरणमा जान बढी जोड दिनुहुन्छ।

विश्वब्रह्माण्डको पार्श्वशक्ति जसलाई चाहे दक्षिणआम्नायनायिका भनौं, चाहे आदिबुद्ध या धर्म्मकाया, चाहे परमपिता आदि, यी सब एउटै तत्त्व हुन् हामीभित्रै बन्द भएर बसेका छन् जसरी महाकाश घडाभित्र बन्द भएर घडाकाशको रूपमा रहेको हुन्छ। अब हामीले गर्नुपर्ने एउटै काम हो यो बन्द घडालाई खोल्नु। बन्द घडा खुलेपछि घडाकाशले महाकाशसँग मिली तादात्म्य भाव राख्न पुगे झैं हामीभित्र रहेको आत्माले पनि परमात्मासँग तादात्म्य भाव राख्न पुग्दछ। अब हामीले सामना गर्नुपर्ने समस्या हो बन्द घडालाई खोल्नु। यसको लागि सबभन्दा आवश्यक पर्ने कुरा हो संकुचित विचार जगत्ले यसको बिर्कोलाई खिया लाग्न नदिनु। जब बिर्को खिया लाग्न पाउँदैन, त्यसबेला यसलाई खोल्न ठूलो कष्ट गरिरहनुपर्दैन, एक सामान्य धक्का दिए पुग्दछ। यो धक्का बौद्ध धर्मको स्मृतिप्रस्थान पनि हुन सक्तछ, अथवा जैन धर्मको सामयिक। यस्तै यो धक्का महर्षि पतञ्जलीको अष्टाङ्ग योग पनि हुन सक्तछ अथवा गोरखनाथको हठयोग वा तिलोत्तमाको महामुद्रा। जब बिर्को खोल्दछ जीवात्माले परमात्माको रूप धारण गर्दछ र यस बखत पद्धतिहरूबीचको भेद स्वतः मेटिन्छ। यही तन्त्र परम्पराको सन्देश हो र यही वास्तवमा दक्षिणकाली पद्धति को सार हो। अस्तु !

सन्दर्भ ग्रन्थहरू–

1. Ajit Mookerjee & Madhu Khanna, The Tantric Way, Vikas Publishing House Pvt. Ltd., Dehlhi, Bombay, Bangalore, Kanpur, Published by Thames and Hudson Ltd. London in 1977, p. 13.
2. Ibid, p. 26
3. Ibid, p. 28
4. Sir John Woodroffe, The World As Power. Ganesh & Co. Private Ltd., Madras 17, Fifth Edition 1974, Printed at the Manipal Power Press, Manipal, p. 6 and 7
5. Omar V. Garrison, Tantra: The Yoga of Sex, Causeway Books, New York, L. Y. 10016, Published in 1964, p. XV
6. Philips Rawson, Tantra: The Indian Cult of Ecstasy, Vikas Publishing House Pvt. Ltd., 5 Daryajung, Ansari Road,

Bombay, Printed in 1973 by Thames and Hudson, London, p. 8 and 9
7. op. Cit. 5. p. XXII
8. Sir John Woodroffe, Sakti and Sakta, Ganesh and Co. (Madras) Private Ltd., Madras 17, Sixth Edition 1965, p. 640
९. ले. ज. धनशमशेर ज. ब. राणा– प्रबुद्धसनातनरहस्यम्, वि. सं. २०२० मा नेपाल प्रेस काठमाडौंमा मुद्रित, पेज १५ ।
10. op. cit. 8, p. 648
11. Ibid, p. 641
12. op. cit. 1, p. 13
13. op. cit. 8, p. 710
14. Ibid, p. 9
15. op. cit. 8, p. 1 and op. cit. 9, p. 118 and 119
16. Dr. K. M Munshi from Homage to Shankara Jagadguru Sankar and Reception Committee, Aombay, Printed at Godrej Memorial P. Press Tardeo, Bombay--7 in 1967, p. 47
17. Ibid, p. p. 47
१८. ले. ज. धनशमशेर ज. ब. राणा– निगमागमवैज्ञानिकसार, वि. सं. २०२० मा नेपाल प्रेस काठमाडौंमा मुद्रित, पेज ४३ ।
19. K. R. Venkatraman, Samkara and His Sarada Pitha in Sringeri, Printed in 1967 by Kalpa Printers and Publishers Privated Ltd., New Alipore, Calcutta--53, p. 17
20. op. cit. 1, p. 29
21. op, cit, 9, p, 39
22. Narada Thera, The Dhamaapada, BMC Publication, 3rd Edition 1978, Printed by Syt, Chip Seng Trading Sdn, Bhd, K. L, 1108-78, p, 152
23. op, cit, 1, p, 29
24. op cit 5, p 97
२५. दाउदयाल गुप्ता– दुर्गा-महिमा, पुस्तक महल, खारी बावली, दिल्ली ११,०००६, छैटौं संस्करण, अगष्ट १९८७, शिवानी इन्टरप्राइजेज दिल्लीमा मुद्रित, पेज ८४ ।
26. Ibid, p 153

27. Shri Madbhagvat Gita, Chapter 4, Stanza 8 and 9
28. op cit 8, p 27
29. op cit 5, p 206
30. op cit 6, p 17
31. Narada Mat a Thera, A Manual Of Abhidhamma, Fourth Revised Edition 1979, Published by Yayasen Dhammadipa Arama, J1, Terusen D–59, Jakarta, p 255
३२. मनुस्मृति
३३. श्री ५ महाराजाधिराज प्रतापसिंह शाहदेव– बृहत् पुरश्चर्यार्णव:, तेस्रो भाग, वि. सं. २०२९ मा नेपाल प्रेस काठमाडौंमा मुद्रित, पेज ६ र ७।
३४. भगवान् श्री रजनीश– मरौ हे जोगी मरौ, रजनीश फाउण्डेशन लि., १७ कोरे गांव पार्क, पून , प्रथम हिन्दी संस्करण, २१ मार्च १९७९, पेज २

खण्ड-२

श्रीदक्षिणकाली

ऐतिहासिक-सांस्कृतिक अध्ययन

१. भूमिका खण्ड

क. आरम्भिक कथन

नेपालभित्र शैव, शक्ति, वैष्णव, बौद्ध र आदिवासी जातिहरूका महत्त्वका क्षेत्रहरू थुप्रै छन्, यसैले समग्र नेपाल धार्मिक वातावरणले सम्पूर्ण देखिन्छ। काठमाडौं उपत्यका र यसका वरिपरिका क्षेत्रहरू खासगरी त्यस्तो धार्मिक वातावरणको लागि विशेष प्रसिद्ध रहेको छ किनभने उक्त क्षेत्रमा धार्मिक पीठ र मन्दिरहरूको घनत्व बढी नै देखिन्छ। यस्तै परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत लेखको विषयवस्तुस्वरूप श्रीदक्षिणकाली पीठ एउटा हो जसको माहात्म्य जनमानसमा भिजेको छ।

प्रस्तुत लेखमा श्रीदक्षिणकाली पीठको ऐतिहासिक र सांस्कृतिक विवरण प्रस्तुत गर्ने उद्देश्य राखिएको छ। यो लक्ष्य प्राप्तिका लागि निम्न अध्ययनपद्धति अपनाइएको छ–

क. पीठस्थलको निरीक्षण र अन्वेषण,
ख. पीठका पुजारी र सेवकवर्गसँग अन्तर्वार्ता,
ग. गुठी संस्थानमा सुरक्षित लगत र अभिलेखहरूको अध्ययन,
घ. इतिहास र धर्मसम्बन्धी विशेषज्ञहरूसँग अन्तर्वार्ता,
ङ. सम्बद्ध साहित्यको अध्ययन र
च. विविध।

क. पीठस्थलको निरीक्षण र अन्वेषण–

यस पद्धतिबाट अन्वेषण गर्दा यो दक्षिणकाली पीठको प्राचीनताबारे सङ्केत गर्ने कुनै शिलालेख पाउन सकिएन। उक्त पीठको मुख्य मूर्ति निकै खिइएको रूपको देख्दा निकै पुरानो हो कि भन्ने लाग्दछ तर त्यो मूर्तिको स्थापनासम्बन्धी कुनै शिलालेख पीठस्थलमा नपाइएकोले यसबारे स्पष्ट कुरा भन्न सकिने स्थिति आउन सकेन।[१]

---

१. मूर्तिको पादपीठमा प्रताप मल्लको अभिलेख छ भन्ने सुनियो तर मूर्तिको त्यो भाग ढुङ्गाले छोपिएकोले जाँच्न पाइएन।

पीठस्थलमा देखिने शिलालेखहरूमा सबभन्दा पुरानो सर्दार कालु पाँडे र उनकी पत्नी सत्यभामालक्ष्मीले लेखाई राखेको वि. सं. १८४२ को शिलालेख हो। यो शिलालेख दक्षिणकालीमा पाटी बनाई केही गुठी राखी लेखाइएको हो। यो अभिलेख हाल त्यहाँ नरहेकोले देख्न पाइएको छैन तर यसको छापा राष्ट्रिय अभिलेखालयमा सुरक्षित भएको हुनाले थाहा पाउन सकिएको हो।[1]

पीठस्थलको निरीक्षणबाट मुख्य मूर्तिको देब्रेपट्टि भित्तामा राखिएका शिव, पार्वती, गणेश र गरुडका पुरानो शैलीका मूर्तिहरू देखिनु महत्त्वपूर्ण हुन गएको छ। यी मूर्तिहरू प्रताप मल्लले दक्षिणकालीको मूर्ति स्थापना गर्नुभन्दा अघिका हुन् भन्ने कलाशैलीबाट थाहा पाइने हुनाले यो ठाउँ निकै अघिदेखि एक धार्मिक स्थलको रूपमा रहेको र त्यहीं दक्षिणकाली वा चामुण्डाको मूर्ति थापिएको हो भन्नु-पर्ने भएको छ।

मुख्य पीठस्थलसाथै दक्षिणकालीको द्योछेँ र दक्षिणकालीको जात्रा हुने फर्पिङ शहरको पनि निरीक्षण गरियो। यो निरीक्षणबाट द्योछेँ पाताल भएको स्थिति देखियो र फर्पिङका बासिन्दाहरूको दक्षिणकालीप्रति रहिआएको दृढ आस्थाबारे विभिन्न कुराहरू पनि सुन्न पाइयो।

स्थल निरीक्षणअन्तर्गत दक्षिणकालीको आमाको स्थानको निरीक्षण गर्दा त्यहाँ कुनै शिलालेख आदि नपाइएकोले त्यसबारे केही भन्न सक्ने देखिएन।

ख. पीठका पुजारी र सेवकवर्गसँग अन्तर्वार्ता–

दक्षिणकाली स्थानका पुजारी र सेवकवर्गलाई पीठस्थलमै र उनीहरूको वासस्थल फर्पिङ शहरमा पनि गएर अन्तर्वार्ता गर्ने प्रयास गरियो। उक्त व्यक्तिहरू एक त कुराकानी गर्नै अप्ठेरो मान्ने र कुरा लुकाउने खालका हुनाले यो पद्धतिबाट सामग्री संकलनमा कुनै खास उपलब्धि हुन सकेन। पुजारी, चौकीदार र द्योपाला-हरूको संख्या निश्चित गर्न पनि अप्ठेरो परेको हो किनभने मान्छेपिच्छे एक एक कुरा सुन्नुपर्‍यो। यसबारेमा तल यथास्थान चर्चा गरिएको छ।

---

१. यो अभिलेखको पाठ परिशिष्टमा प्रस्तुत गरिएको छ, यो अभिलेखको चर्चा रामनिवास पाण्डेयले "दक्षिणकाली एक विवेचना" (हाम्रो संस्कृति, वर्ष ३ अङ्क ३, २०२६ जेठ पृ. १३५, १३९) लेखमा गर्नुभएको छ तर उहाँले अभिलेखको तिथिमितिको उल्लेख गर्नुभएको छैन।

ग. गुठी संस्थानमा सुरक्षित लगत र अभिलेखहरूको अध्ययन–

गुठी संस्थानअन्तर्गत गुठी लगत भद्रकाली, गुठी खर्च कालमोचनमा खोज-तलास गर्दा त्यहाँका अधिकारीहरूको सौजन्यले सबै लगतहरूको अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त भयो । त्यस्ता लगतहरूको अध्ययनबाट धेरै उपलब्धि भएको छ र कति लगतहरूको उतार त यहाँ परिशिष्टमा प्रस्तुत गरिएको छ। यसै गरी गहनाको लगत किताब पनि हेर्ने अवसर पाइयो, जसबाट आवश्यक सूचना लिई यहाँ संलग्न गरिएको छ ।

प्रस्तुत अनुसन्धानको लागि गुठी संस्थानमा जाँदा त्यहाँ आवश्यक हुनु-पर्ने लगतहरूको कमी रहेको अनुभव गरियो । त्यहाँ हुनुपर्ने कागतपत्रहरू पनि त्यहाँ नभएको देखियो, जसको फलस्वरूप दक्षिणकालीसँग सम्बद्ध धेरै अरू कुरा थाहा पाउन सकिएन । जस्तो व्यक्तिगत गुठीहरू आज कायम छन् वा छैनन् भन्ने कुरा यकीन गर्न सकिएन ।

घ. इतिहास र धर्मसम्बन्धी विशेषज्ञहरूसँग अन्तर्वार्ता–

प्रस्तुत अनुसन्धान कार्य गर्दा इतिहास र धर्मसम्बन्धी केही विशेषज्ञहरू-सँग पनि अन्तर्वार्ता गरिएको हो । यस पद्धतिको अन्वेषणबाट विशेष उपलब्धि नभए पनि केही आवश्यक सूचनाहरू पाउन सकिएको हो । यस्ता सूचनाहरूको प्रयोग मुख्य भागमा ठाउँठाउँमा उपयोग गरिएको छ ।

ङ. सम्बद्ध साहित्यको अध्ययन–

फर्पिङको दक्षिणकालीबारे हालसम्म एक लेख र दुई जना लेखकले लेखेका टिप्पणीबाहेक अरू कुनै साहित्य प्रकाशित भएको पाइएन । ती सन्दर्भको अध्ययन-साथै राष्ट्रिय अभिलेखालयमा दक्षिणकालीसम्बन्धी तान्त्रिक ग्रन्थहरूको अवलोकन गरियो । त्यस्ता साहित्यबाट दक्षिणकाली देवतासम्बन्धी पूजाआजासम्बन्धी विवरण भात्र अवगत हुन गयो । फर्पिङकी दक्षिणकालीकै विवरण यी हुन् भन्ने बारेमा निश्चितता नभएकोले एक देवीको रूपमा नेपाली समाजमा दक्षिणकालीको उपासनाको लोकप्रियता भने उक्त साहित्यबाट थाहा पाउन सकिन्छ ।

दक्षिणकालीका पुजारीहरूसँग पूजापद्धतिबारे सोद्धा 'अरूलाई देखाउनु हुँदैन, हेरे पागल हुन्छ' भन्ने जवाफ पाउँदा यस पक्षबारे अनभिज्ञ नै रहनुपरेको छ ।

च. विविध–

माथि बताइएका तथ्यको परिप्रेक्ष्यमा दक्षिणकालीबारे गरिएको प्रस्तुत

अध्ययन एकसरो मात्र हुन गएको स्पष्ट हुन्छ। यसबारेमा विशेष प्रयासपूर्वक अनुसन्धान गरिएमा बढी तथ्यहरू पत्ता लाग्ने विश्वास गर्न सकिन्छ।

ख. स्थल परिचय

काठमाडौं शहरबाट करीब १८ कि. मि. दक्षिणतर्फ दक्षिणकालीस्थान अवस्थित छ। दक्षिणकालीस्थान फर्पिङ शहरदेखि केही दक्षिणतर्फ पहाडको खोंचमा रहेको छ। सो खोंच वन्य वातावरणले घेरिएको छ। पीठस्थललाई दुइटा साना पहाडी नदीले घेरेर द्वीपको स्वरूप दिएका छन्।

दक्षिणकाली पीठ रहेको स्थान त देवीकै नामले बोलिन्छ तर सो इलाकालाई नजीकै रहेको फर्पिङ शहरको नामबाट बोलाइन्छ। यसैले साधारणतया यी देवीलाई र स्थललाई दक्षिणकाली र फर्पिङकी दक्षिणकाली भनिन्छ।

हाल केही समयदेखि श्री ५ को सरकारले दक्षिणकालीको सांस्कृतिक गरिमाको विचार गरेर दक्षिणकाली क्षेत्रको सुधार र विकास गर्ने लक्ष्य राखेर तत्सम्बन्धी विकास आयोजना शुरू गर्दा दक्षिणकालीपीठवरिपरिको ५६ हेक्टर क्षेत्रलाई दक्षिणकाली विकास क्षेत्र तोकेको छ।[1]

दक्षिणकाली रहेको क्षेत्रलाई नेवारी भाषा भाषीले 'फंपी' र नेपाली भाषा भाषीले 'फर्पिङ' भन्ने परम्परा रहिआएको छ। दक्षिणकाली जाने बाटोमा फर्पिङ शहर पनि रहेको छ।

नेपालको सांस्कृतिक इतिहासमा फर्पिङ शहरका आफ्नै खालका विशिष्ट देनहरू रहेका छन् र बसोवासको प्राचीनताको दृष्टिले पनि फर्पिङको प्राचीनता लिच्छविकालसम्म पुग्दछ। इतिहासकारहरूको खोजीबाट फर्पिङ कोटालटोलमा लिच्छविकालका राजा गणदेवको वि. सं. ६०७ तिरको एउटा ज्यादै खिइएको शिलालेख पाइएको छ।[2] लिच्छवीकालका प्रख्यात राजा अंशुवर्माका पालाका दुइटा शिलालेख पनि यहाँ पाइनाले[3] त्यस कालमा यहाँ राम्रो बसोवास क्षेत्रको विकास भएको बुझ्न सकिन्छ।

फर्पिङसम्बन्धी लिखित सामग्रीहरू मध्यकालतिरदेखि धेरै पाइने हुनाले यसको सांस्कृतिक विकास त्यसै समयदेखि भएको मानुपर्दछ र त्यस्ता ऐतिहासिक

---

१. नेपाल राजपत्र, खण्ड ३७ संख्या २० भदौ १५ गते, वि. सं. २०४४ बमोजिम यसमा उक्त तोकेको क्षेत्रको नक्सासमेत प्रकाशित गरिएको छ।

२. धनवज्र बज्राचार्य–लिच्छविकालका अभिलेख, पृ. १८२-८३।

३. ऐजन, पृ. ३६८, ३७२।

सामग्रीहरूमा त्यस स्थानको नाम 'फणपिंगु' लेखिएको पाइन्छ । यो नामको उल्लेख नेपाल संवत् १४० (वि. सं. १०७७) को प्रमाणमा उल्लेख भएको पाइन्छ । फर्पिङ र फंपी नाम त्यसै फणपिंगु नामबाट बनेको बुझ्न सकिन्छ । फर्पिङको संस्कृत नाम 'शिखरापुर' पनि यदाकदा चलेको देखिन्छ ।[१]

सांस्कृतिक दृष्टिले फर्पिङका आफ्नै विशेषताहरू रहेका छन् । यहीं क्षेत्रमा रहेका शेषनारायण नेपालका चार नारायणमध्ये एकका रूपमा मानिन्छन् । गोपालेश्वर, झङ्केश्वरी, हरिशङ्कर, खड्गयोगिनी र गोरखनाथ गुफा यहाँका प्रसिद्ध धार्मिक केन्द्र हुन् ।[२]

फर्पिङका प्रसिद्ध जात्राहरूमा हरिशङ्कर र गोपालेश्वर हुन्, जुन धूमधामसँग मनाइन्छ ।

वागीश्वरकीर्ति जस्ता प्रख्यात बौद्ध विद्वान् जन्माउने स्थलको रूपमा पनि फर्पिङको नाम रहेको छ । एघारौं शताब्दीतिर भएका वागीश्वरकीर्ति त्यस कालको प्रख्यात बौद्ध विश्वविद्यालय विक्रमशीलामा शिक्षकका रूपमा पनि काम गरेका थिए र उनले धेरै तिब्बती विद्यार्थीहरूलाई बौद्ध तन्त्रको शिक्षा दिएका थिए ।[३]

फर्पिङ शहरमा धेरै मन्दिर र मूर्तिहरू पनि रहेका छन्, जसबाट यो सांस्कृतिक केन्द्रको रूपमा रहिआएको बुझ्न सकिन्छ । यसरी यहाँ सांस्कृतिक विकास हुनाका अनेक कारणहरूमध्ये एउटा त उपत्यकाबाट भारततर्फ जाने एक मूलबाटो यहींबाट भएर जान्थ्यो भन्ने ऐतिहासिक तथ्यबाट पनि अवगत हुन्छ ।[४]

यस्तै सांस्कृतिक पृष्ठभूमिमा दक्षिणकालीको स्थापनाबाट यस फर्पिङ क्षेत्रको प्रसिद्धिमा थप आयाम थपिएको बुझ्न सकिन्छ ।

---

१. उद्धव आचार्य– "फर्पिङको ऐतिहासिक परिचय", प्राचीन नेपाल, संख्या ९८–९९, फागुन २०४३ जेष्ठ २०४४, पृ. १४–१५ ।

२. रुक्मिणी (बन्त)प्रधान– "फर्पिङ गोरखनाथ गुफा, संक्षिप्त परिचय", प्रज्ञा, वर्ष १६, अङ्क ३ (पूर्णाङ्क ६१) २०४४, पृ. २१–२७ ।

३. सूर्यविक्रम ज्ञवाली– नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास, पृ. २५१ ।

४. धनवज्र बज्राचार्य, टेकबहादुर श्रेष्ठ– दोलखाको ऐतिहासिक रूपरेखा, पृ. २१ ।

२. ऐतिहासिक अध्ययन

क. परिचय

काठमाडौं उपत्यकाको नजीकै दक्षिणतर्फ १८ कि. मि. जति टाढा रहेको फर्पिङ शहरनजीकै पर्वतीय क्षेत्रमा अवस्थित शाक्त पीठ दक्षिणकालीले नेपालको धार्मिक जीवनमा प्रमुख स्थान राखेको छ ।

दक्षिणकालीबारे पुराना शिलालेख र पौराणिक आख्यान नपाइए पनि 'भाषावंशावली'मा नेपालको धार्मिक माहात्म्य बताउँदा यहाँ कुन कुन देवता छन् भन्ने वर्णन गर्दा 'चार प्रकारले रहेका देवताहरू' भन्ने शीर्षकअन्तर्गत 'काली पनि ४ गुह्यकाली १, वत्सला २, दक्षिणकाली ३, कालिन्चोकको महाकाली ४' भन्ने संक्षिप्त उल्लेख पाइन्छ ।[1] तर यो संक्षिप्त उल्लेखले पनि नेपालको धार्मिक इतिहासमा दक्षिणकालीको स्थान स्पष्ट गरेको छ । यसै गरी 'देवमालावंशावली'मा[2] 'यिनी दक्षिणकाली बहुतै प्रख्यातका हुन्' र 'यिनी ईश्वरी पनि बहुतै प्रत्यक्षकी हुन्' भनेर दक्षिणकालीको माहात्म्यतिर सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

दक्षिणकालीको पीठ खुल्ला रूपमा रही त्यसको पश्चिमी भित्तामा पूर्वाभिमुख भई देवीको मूर्ति रहेको छ । देवीको ध्यान चामुण्डाको छ किनभने देवी कङ्काल-रूपकी, ६ हातमा वज्र, सर्प, खड्ग, चक्र, खप्पर र कर्तृ लिएकी छिन् । आसनमा नरमुण्ड छ । देवीको दाहिनेतिर क्रमशः सप्तमातृका देवीवर्गका नारसिंही, इन्द्राणी, वाराही, वैष्णवी, माहेश्वरी, कौमारी र गणेशका मूर्ति थापिएका छन् । यसरी हेर्दा यो दक्षिणकाली पीठ सप्तमातृका पीठको रूपमा रहेको देखिन्छ तर मुख्य मूर्ति चामुण्डाको ध्यानको भए पनि दक्षिणकाली नामले उपासना गरिन्छ ।

हिन्दू धर्ममा एकै देवतालाई अर्को नामले पनि उपासना गर्ने चलन मानिएको हुन सक्दछ । तान्त्रिक साहित्यमा कतै कतै चामुण्डालाई काली वा दक्षिणकाली

---

१. नयनाथ पौडेल (सं.)– भाषावंशावली (भाग-१), नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय, सं. २०२० पृ. ३४ ।

२. देवमालावंशावली, पृ. ८१-८२ ।

पनि मानिएका सन्दर्भ पाइने हुनाले पनि चामुण्डा ध्यानकी देवीलाई दक्षिणकाली मानिएको हुन सक्दछ ।[1]

दक्षिणकालीको स्थान दुई साना खोल्साको सङ्गमनजीकै अवस्थित हुनाले निकै धार्मिक महत्त्व मानिन्छ । पारम्परिक विश्वासअनुसार दक्षिणकालीस्थानका दुई खोल्सा 'पूर्णवती गङ्गा' र 'उद्धारवश्री गङ्गा' हुन् जसको सङ्गम त्यहाँ भएकोले यो स्थान पवित्र हुन गएको हो । यो स्थानमै श्मशान पनि रहेकोले शक्तिपीठको रूपमा यो समग्र स्वरूपको हुन पुगेको अनुभव गर्न सकिन्छ ।[2]

यस्तै पृष्ठभूमिमा हामी नेपालीहरूले दक्षिणकालीलाई आ-आफ्नो आध्यात्मिक भावनाको एक केन्द्रबिन्दु बनाइआएको हो ।

ख. दक्षिणकालीको आमा

दक्षिणकालीस्थानबाट एक पाउ जति दक्षिण-पश्चिमतर्फ पहाडमाथि एउटा खाल्डो जस्तो ठाउँमा एकातिर ठूलो ढुङ्गो रहेको छ । त्यसैलाई दक्षिणकालीकी आमा भनेर भक्तहरू दर्शन गर्दछन् । त्यसै पवित्र ढुङ्गाको सामुन्ने धुनी जगाउने ठाउँ छ । उक्त ठूलो ढुङ्गामाथि कालीको उभिएको सानो प्रस्तरमूर्ति स्थापित भएको देखिन्छ । यो मूर्ति त्यति पुरानो जस्तो लाग्दैन ।

दक्षिणकालीकी आमा भन्ने चलन कसरी चलेको हो भन्ने बारेमा केही भन्न सकिएको छैन । उक्त स्थलमा शिलालेख आदि प्रमाण पनि केही देखिएको छैन र गुठी संस्थानअन्तर्गतका कार्यालयहरूमा रहेका लगतहरूमा पनि यस स्थानबारे केही उल्लेख भएको पाइँदैन ।

एक थरी अनुश्रुतिअनुसार 'माथिको पीठ' ज्यादै तेजिलो हुँदा त्यहाँको तेज खिँच्न हालको दक्षिणकालीको मूर्ति स्थापना भएको भन्ने कुरा अवगत हुन्छ । यो किसिमबाट मूलपीठ माथिको भएको र त्यहाँको तेज खिँचेर तल मूर्ति थापिएको हुँदा आमा-छोरीको नाता जोडिएको हुनुपर्दछ भन्ने लाग्दछ ।

दक्षिणकालीकी आमा भनिने पीठ वास्तवमा प्राचीन वैष्णवी पीठ हो, जुन

---

१. सुन्दरानन्द बाँडाले चामुण्डा, काली र कालरात्रिलाई एउटै देवीको रूपमा वर्णन गरी तिनको ध्यान खप्परमा मदपान गर्ने, गाजलजस्ती काली, आलो नरमुण्डमाला लगाएकी, ढाल, खड्ग, त्रिशूल लिएकी, चार हात भएकी, बेतालमा चढेकी र मसानमा नाच्ने रूपमा वर्णन गरेका छन् (त्रिरत्नसौन्दर्य-गाथा, पृ. १७९–८०) ।

२. भाषावंशावली भाग–२, पृ. ८२।

फर्पिङ क्षेत्रमा थापिएका अष्टमातृका पीठहरूमध्ये एक हो। यसबारेमा यही ग्रन्थमा अन्यत्र पनि चर्चा भएकै छ।

गुठी खर्च अड्डा कालमोचनमा रहेको एउटा कागतमा यस स्थानमा वि. सं. १९९० तिरदेखि एक दुई जना महिलाले तपस्या गर्न बस्ने गरेको, उनीहरूलाई खानाको हण्डीको व्यवस्था गर्ने गरिएको र पछि मासिक आर्थिक आधार दिने गरिएको कुरा थाहा पाइन्छ। माथि चर्चित कागतसाथै रहेको आर्को कागतमा वि. सं. २०४१ मा दक्षिणकालीको आमाको स्थानमा पुजारीको रूपमा विश्वमोहन मानन्धर नामका व्यक्तिलाई पुजारी खान्की मासिक रू. ४५।– दिने निर्णय गरिएको थाहा पाइन्छ।

ग. दक्षिणकालीको द्योछेँ

उपत्यकाभरिपरिका धेरैजसो पुराना मन्दिर र पीठहरूको झैं दक्षिणकालीको पनि द्योछेँ अर्थात् घर फर्पिङ शहर तिपीटोलमा रहेकोमा सो आज पाताल भएको छ। देवीका सरसामान सुरक्षित राख्ने, महापूजाका सरसामग्री जम्मा पार्ने र जात्राको बेलामा खटमा राख्ने मूर्ति राख्ने आदि उपयोगको लागि द्योछेँको आवश्यकता हुने गर्दछ।

घ. स्थापना

एक थरी भाषावंशावलीमा दक्षिणकालीबारे यस्तो विवरण पाइन्छ–

"प्रताप मल्ल राजा....यिन राजाका पर्यायमा श्री दक्षिणकाली प्रसन्न भै मलाई मूर्तिमान प्रकाश गर भनी स्वप्नविषे प्रसन्न हुँदा राजाले याद नगरी रहंदा फेरी कन्या कुमारीमा प्राप्त भै मेरा स्वयम्भू मूर्ति अप्रकाशित छ। मलाई मूर्ति बनाई स्थापना गर महामारी भय निवारण होला आयु वृद्धि होला साम्राज्य प्रख्यात होला भनी आज्ञा हुंदा राजाले अब त नबनाई भएन भनी मूर्ति बनाउन लाया।

"जब सक्याथ्या यहाँपछि फेरी त्यो मूर्ति मेरो अप्रकाशित ध्यान हो दरबार भित्र स्थापना गर भनी स्वप्न प्रसन्न हुंदा दोस्रो मूर्ति बनाया।

"श्री नृसिंह भट्ट लम्बकर्ण गुरू पाई यिनका द्वाराले श्री दक्षिणकाली श्री सुन्दरकाली अष्टमातृकाकन दक्षिणभाग पूर्णवती गंगा वामभागे उद्धारवप्री गंगा संगम श्री स्वयम्भू दक्षिणकालीका स्थान निकटमा श्मशानवासी प्रकाशस्वरूप महाकाली सुन्दरकाली सहस्रबलि नरबलि महापूजा कोट्याहुति यज्ञ गरीकन प्रतिष्ठा कर्म विधानपूर्वक पुऱ्याई

वैशाष शुक्ल ३ का दिन स्थापना गरी विराजमान गराया । श्री सुन्दर-कालीकन र आफ्ना राजकुलमा मोहनचोक वनाई त्रिशक्तिपडाम्नाय दशाम्नाय षोडशाम्नाय मूर्तिमा प्रतिमा चौसट्ठी जोगिनी आवरण देवता संयुक्त गरी सुन्दरकालीकन स्थापना गऱ्या ।

"यिनै फर्पिङका ईश्वरी प्रसन्न हुंदा धन, द्रव्य, कुवेर संतुष्ट भै ऐश्वर्य पाउँदा भया । श्री गुरू नृसिंह भट्ट राजा प्रताप मल्ल मन्त्री भीम मल्ल यी तिन जनाका सम्मतले ईश्वरीकन स्थापना गर्दा ईश्वरीका प्रसादले भोट राज्य ह्लासा कुती अम्वल गरी धेरै दौलत प्राप्त हुंदा मोहनचोकमा पांच कोटी द्रव्य भण्डार थाप्या ।"[1]

भाषावंशावलीको यो सन्दर्भवारे कान्तिपुरका राजा प्रताप मल्ल (वि. सं. १६९८–१७३१) को समयमा दक्षिणकालीको मूर्ति थापिएको भन्ने अनुश्रुति-वारे हामीलाई ज्ञान हुन आउँछ । तर उक्त सन्दर्भमै एक ठाउँमा 'श्री स्वयम्भू दक्षिण-कालीका स्थान' भन्ने उल्लेख परेकोले त्यहाँ पहिलेदेखि नै दक्षिणकाली आफैं उत्पन्न भएको पवित्र स्थलको रूपमा केही प्रसिद्ध भैसकेको मान्नुपर्ने हुन आउँछ ।

आर्को थरी वंशावलीमा[2] पनि प्रताप मल्लको दक्षिणकालीसँगको सम्वन्ध-वारे माथि उद्धृत जस्तै विवरण दिइएको पाइन्छ तर त्यसमा शुरूमा 'ओं श्री दक्षिण-काली फर्पिङ ललितपुर' यस पीठ नेपालका मुख्य भै विराजमान भैरहनु भएका कहिं मूर्ती प्रकाश छैन (थिएन) पीठ मात्र भएको थियो....' भनेर प्रताप मल्ल-अघि त्यहाँ दक्षिणकालीको पीठ रहेकै कुरा वुझ्न सकिन्छ ।

आर्को थरी भाषावंशावलीमा दक्षिणकालीको स्थापना प्रताप मल्लले गुह्येश्वरीको पीठ पत्ता लगाउने घटनासँग सम्वद्ध गरेर प्रस्तुत गर्दै यस्तो विवरण दिइएको पाइन्छ–

"....श्री गुह्येश्वरी महामायाकन प्रकाश गराया । यीनृसिंह ठाकुर देवी भक्त हुनाले सवै राजा प्रजाकन रक्षा गरौंला भनिरहंदा वखतमा देवीको आज्ञा भयो । हे नृसिंह ! नेपाल दक्षिण दिशा दक्षिण मसान भयाका १ मेरो पीठ छ त्यहां बांडाहरूले खल्बल्याई महा भयंकर भै अगभ भै रह्या । त्यहां तिमी जाई नृसिंह भैरव जगाई चार वर्णकन रक्षा गर भन्ने देवीका

---

१. पं. देवीप्रसाद लंसाल (सं.)– भाषावंशावली (द्वितीय भाग), नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय, सं. २०२३, पृ. ८२-८३ ।

२. योगी देवीनाथ (सं.)– देवमाला (वंशावली), मृगस्थली गोरक्षपीठ, वि. सं. २०१३ पृ. ८१-८२ ।

आज्ञानुसार गरी अभ्यन्तर मन्त्रले नवदुर्गा फुलचोकका दक्षिण कालीगण सबै आवाहन गरी नृसिंह भैरव जगाई साधन जगाई स्थापना गरिदिया। त्यहाँ उप्रान्त बांडाहरूका पूजा विधान गर्न सकेन र हमगु (ह्यंगु) वज्रयोगिनी (खड्गयोगिनी) मा जाई आफ्ना स्वकर्म चलाया।

यस दिन देखि दक्षिणकाली प्रकाश भयाका हुन्।.....नेपाल सम्वत् ७७४ सालमा श्री गुह्येश्वरी सित बिदा भागी नृसिंह ठाकुर काशी गई प्राणायाम गरी शुन्य समाधिमा गया।"[१]

वंशावलीको यो सन्दर्भमा पहिलेदेखि रहिआएको पीठको रूपमा यो रहेको, बुद्धमार्गीहरूको सम्वन्ध हुन गएको र नृसिंह ठाकुरले प्रताप मल्लको पालामा बुद्धमार्गीहरूलाई हटाएर पूजापरम्परा चलाएको भन्ने बुझ्न सकिन्छ।

प्रसिद्ध तन्त्रविशेषज्ञ धनशमशेर ज. ब. रा. ले भने दक्षिणकालीको स्थापना-सम्वन्धी आर्कै विवरण दिनुभएको पाइन्छ। उहाँको भनाइअनुसार माथिको पीठ ज्यादा नै जाज्वल्यमान जाग्रत भएर मानिसलाई सह्याल्न ज्यादै मुश्किल परेको-ले राजा प्रताप मल्लले आफ्ना गुरु लम्बकर्ण भट्टसित सल्लाह गर्दा तल्तिर एउटा मूर्ति थापेर तेज खिच्ने सल्लाह दिंदा राजाले दक्षिणकालीको गुह्य मूर्ति बनाई गुरुलाई देखाउँदा गुरुले त्यो मूर्ति त माथिकै जस्तो भएकोले झन् तेज बढेर जाज्वल्य-मान हुने भएकोले आर्कै आम्नायको मूर्ति स्थापना गर्ने सल्लाह दिए र बनिसकेको मूर्ति राजदरबारमा थाप्न लगियो। पीठमा थाप्नका लागि भने आर्कै आम्नायसँग सम्वद्ध 'उपाम्नाय नायिका' 'शुष्कमांसातिभीषणा' षड्भुजा चामुण्डाको शववाहन मूर्ति बनाई तीन आँखाको सट्टा दुई आँखामात्रै राखेर थापना गरी सो मूर्तिमा माथिको कोरा पाषाण पीठबाट जीवरूप सत्ता निकालेर सारी माथिको जीवसत्ता-रहित पाषाणलाई अधोमुख पारेर खाल्डामा पुरी एउटा ठूलो ढुङ्गाले ढाकी भाईको विहार गर्ने ठाउँ बनाई त्यो ठाउँमा कोही पनि जान नहुने प्रथा चलाइयो। दक्षिण-काली भनिने हालको मूर्ति ध्यानअनुसार चामुण्डाको भए पनि दक्षिणकालीको जीवसत्ता सारेर प्राणप्रतिष्ठा भएको हुनाले देवीको सो पीठ दक्षिणाम्नायात्मक भएको र दक्षिणाम्नायकै मतले त्यहाँ दक्षिणकालीको पूजाआजा हुन्छ।[२]

---

१. बालचन्द्र शर्मा (सं.)– "काठमाडौं उपत्यकाको एक राजवंशावली", प्राचीन नेपाल, संख्या ६ माघ २०२५, पृ. ५।

२. निगमागमवैज्ञानिकसार, पृ. २९०–९१, श्री धनशमशेरज्यूको भनाइ छ कि एक ठाउँबाट आर्को ठाउँमा सारेर स्थापना भएको देवालयमा आकाश खुला भएमा तोरणको अभावमा अष्ट (सप्त?) मातृकाहरूको स्थापना गर्ने नियम-अनुसार दक्षिणकालीको पीठ खुला भएको र मातृकाहरू थापिएका हुन्।

दक्षिणकालीबारे आर्को आख्यान पनि उपलब्ध हुन्छ। सो अनुसार उहिले शिखरनारायणको मन्दिर रहेको डाँडाको माथि थुम्काभा दक्षिणकाली र उनका गणकहरूको वासस्थान थियो। आधारातमा देवी आफ्ना गणसहित भएर वरिपरि घुम्दथिन् र आफ्ना सामुन्ने आइपुग्ने मानिस खाइदिन्थिन्। देवीले यस्तै गरेर धेरै मानिस खाइदिएपछि जनताको रक्षाको लागि एक जना तान्त्रिकको सहायताले देवीलाई शहरभन्दा पर जङ्गल, मसान र नदीको किनार पारी वस्न वाध्य गरी पूजा-आजा र बलिदान दिने चलन चलाइएको थियो।[1]

कसैको मतभा फर्पिङ शहरको वरिपरि अष्टमातृकाका पीठ स्थापित भएका हुन् र तीमध्ये दक्षिणकालीभा दक्षिणकालीकी आमा भनिने माथिको पीठ वैष्णवी पीठ हो।[2]

माथि चर्चित विवरणहरूबाट दक्षिणकालीको स्थापनाबारे निश्चित कुरा भन्न गाह्रो पर्ने कुरा स्पष्ट बुझिन्छ। नेपाली पुराण, साहित्य (हिमवत्खण्ड, नेपाल-माहात्म्य) मा यसको उल्लेख नपाइनाले यसको स्थापना अलिपछि अथवा मल्ल-कालभा भएको हो भन्ने अन्दाजी गर्न सकिन्छ। वंशावलीहरूभा दक्षिणकालीको स्थापना राजा प्रताप मल्लले गरेको उल्लेख पाइनाले एक सम्भावनाको रूपभा यो पीठको स्थापनाको श्रेय उनै राजाको कुनै अभिलेख यहाँ पाउन सकिएको छैन र अन्य स्रोत (ठचासफू, टिपोट) आदिभा पनि यस्तो कुनै सन्दर्भ पाइएको छैन। फेरि मल्लकालका राजाहरूभध्ये सबैभन्दा धेरै शिलालेख लेखाएर राख्ने राजाको रूपभा प्रख्यात प्रताप मल्लको अभिलेख यहाँ नपाइनाले प्रश्नचिह्न उभ्याइदिएको छ।[3]

राजा प्रताप मल्लले दक्षिणकालीको मूर्ति थापेको भाने पनि यहाँ केही

---

१. कुलचन्द्र कोइराला– श्रीदक्षिणकालिका फर्पिङ, (अप्रकाशित लेख), पृ. ११।

२. कुलचन्द्र कोइराला– श्रीदक्षिणकालिका फर्पिङ " " पृ. ९।

३. मित्र सह प्रा. मुकुन्दराज अर्यालको भनाइभा केही वर्षपहिले दक्षिणकाली-स्थानभा दर्शन गर्न लाग्दा देवीको मूर्तिको पादपीठमुन्तिर अभिलेख पनि देखिएको थियो। जुनभा राजा प्रताप मल्लकै अन्तिम कालतिरको ने. सं. ७९० (वि. सं. १७२७) वा ने. सं. ७९४ (वि. सं. १७३१) अक्षर स्पष्टै देखिएको थियो भन्ने सूचना दिनुभएको छ। यो कुरा मानेभा राजा प्रताप मल्लले नै यो मूर्ति थापेको कुरा भान्नुपर्ने हुन आउँछ। हाल देवीको मूर्तिको मुन्तिर-को भाग भार्वलले राम्ररी छोपिएको हुनाले उक्त अभिलेखको खोजमेल गर्न सकिएन।

ऐतिहासिक समस्या उभिएका पाइन्छन् । दक्षिणकालीस्थानमै देवीको मूर्तिको देब्रेतर्फ रहेका मूर्तिहरूमध्ये निम्न तीन मूर्तिहरू प्रताप मल्लको समयभन्दा निकै अघिका मान्न सकिने देखिएका छन्–

क. शिवपार्वती फलक– उक्त ठाउँमा रहेको शिवपार्वतीको मूर्ति बनेको ढुङ्गे फलक कलाको दृष्टिले तेह्रौं-चौधौं शताब्दीतिरको मान्नुपर्ने देखिन्छ ।

ख. उक्त मूर्तिनजीकै गणेशमूर्ति बनेको ढुङ्गे फलक रहेको छ । मुकुट-विहीन र हस्तीमुख रूपको गणेशको सो मूर्ति पनि कलाको दृष्टिले बाह्रौं शताब्दीतिरको मान्नुपर्ने देखिएको छ ।

ग. सोही लहरमा घण्टा झुण्ड्याइएको ढुङ्गाको चौकोसमा अड्याएर गरुडको एउटा मूर्ति रहेको छ । कलाको दृष्टिले यो मूर्ति पनि चौधौं-पन्ध्रौं शताब्दीतिर बनेको भन्न सकिने देखिएको छ ।

यी तीन मूर्ति यहाँ रहनाको रहस्य बुझ्न सजिलो छैन । यो स्थलको नजीकै वरिपरि कुनै बस्ती अथवा मन्दिर नभएको हुनाले त्यस्ता ठाउँबाट ल्याई यहाँ राखिएको भन्न गाहारो हुनाले यही ठाउँमा अघि कुनै मन्दिर थियो कि भन्ने प्रश्न उठाउन सकिन्छ । यस्तै प्राचीन मन्दिरमा चामुण्डा अथवा दक्षिणकालीको मूर्ति थापिएको मान्नुपर्ने हुन आउँछ ।

ङ. लोकप्रियताको विकास

राजा प्रताप मल्लको समयमा दक्षिणकालीको मूर्ति थापेको भाने पनि न उसै कालमा न त्यसपछि पनि दक्षिणकालीको कुनै सन्दर्भ नपाइनाले र त्यहाँ कुनै कीर्ति राखेको प्रमाणस्वरूप शिलालेखहरू नपाइने हुनाले यी देवीको मान्यता र लोकप्रियता त्यति धेरै हुन सकेको देखिंदैन ।

मल्लकालको अन्त्य र शाहकालको प्रारम्भदेखि दक्षिणकालीको लोक-प्रियताको विकास हुन थालेको बुझ्न सकिन्छ ।

कवि ललितादल्लभले वि. सं. १८२७ मा लेखेको 'पृथ्वीन्द्रवर्णोदय' काव्यमा दक्षिणकालीको उल्लेख पाइएको हुनाले[1] त्यस समयमा दक्षिणकालीको स्थान केही प्रसिद्ध रहेको बुझ्न सकिन्छ ।

---

१. 'पृथ्वीन्द्रवर्णोदय' श्लोक ४७ को एक हरफमा 'श्रीनारायणदैवतं शिखरगं देवीं तथा दक्षिणाम्' भनिएकोमा फर्पिङका शिखरनारायण र 'दक्षिणादेवी' अर्थात् दक्षिणकालीको उल्लेख भएको देखिन्छ ।

सम्भवतः त्यसै समयदेखि दक्षिणकालीको लोकप्रियता बढ्ने पृष्ठभूमि बनेको हुन सक्दछ किनभने शाहराजवंशकी इष्टदेवी काली रहिआएको हो। हुन त श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको समयमा दक्षिणकालीसम्बन्धी कुनै प्रमाण पाइएको छैन तर उनका छोरा श्री ५ प्रतापसिंह शाह तन्त्रमार्गमा विशेष रूपले लागेर गुह्येश्वरी वा गुह्यकालीको उपासना गर्दये भन्ने थाहा पाइएको छ। उनैले लेखेको तान्त्रिकसंग्रह ग्रन्थ 'बृहत्पुरश्चर्यार्णव' मा कालीको उपासनाबारे विस्तृत विवरण दिएको पाइन्छ[1] तर यो दक्षिणकालीलाई नै ध्यानमा राखेर लेखेको हो भन्न सकिने स्पष्ट प्रमाण त उपलब्ध हुँदैन।

श्री ५ रणबहादुर शाहले दक्षिणकालीमा केही कीर्ति राखेको बारेमा वंशावलीमा यस्तो भनिएको पाइन्छ–

"श्री वज्रयोगिनी श्री गुह्येश्वरी चांगुनारायण दक्षिणकाली तीन शहरका तीन तलेजु देगुतले २ लुभडी आदि देव देवताभा गुजराती बाजा राखी महापूजा सदावर्त अनेक गुठी राखिदिया।"[2]

वंशावलीको यो वक्तव्यमा कुरा त्यति स्पष्ट छैन तापनि श्री ५ रणबहादुर शाहले यहाँ केही कीर्ति राखेको हुन सक्दछ तर यसबारे कुनै निश्चित प्रमाण (कागतपत्र) पाउन सकिएको छैन।

यहाँ पाइएका शिलालेखहरूमा वि. सं. १८४२ को सर्दार कालु पाँडेको अभिलेख हो। यसपछि लिखित सामग्रीको रूपमा वि. सं. १८५६ (ई. १७९९) मा श्री ५ गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहले दक्षिणकालीमा गुठी राखी गरिदिएको ताम्र-पत्र नै[3] यहाँ पाइने वा यससँग सम्बद्ध प्राचीनतम वा पहिलो अभिलेख देखिन आएको छ। यो ताम्रपत्रमा दक्षिणकालीको नित्यपूजा र महापूजा चलाउन ५०४ मुरी खेतको गुठी राखिएको वर्णन लेखिएको छ। यत्रो ठूलो गुठी राखिदिएको देख्दा दक्षिणकालीको लोकप्रियताको विकास भएको बुझ्न सकिन्छ।

उक्त भित्तिदेखि दक्षिणकालीको लोकप्रियताको क्रमशः विकास हुँदै आएका कुराको प्रमाणस्वरूप त्यहाँ पाइने अनेक अभिलेख, कागतपत्र (गुठी संस्थानमा सुरक्षित)[4], विभिन्न कालमा चढाइएका सिंहका धातुका मूर्तिहरूबाट बुझ्न सकिन्छ।

---

१. बृहत्पुरश्चर्यार्णवः, श्री ५ महाराजाधिराजप्रतापसिंहशाहदेवविरचितः, श्रीधनशमशेरजङ्गबहादुरराणावर्मणा प्रकाशितः, वि. सं. २०२९ तृतीयखण्डः पृ. १–९६।

२. प्राचीन नेपाल, संख्या ६, २०२५ माघ, पृ. १७।

३. धनवज्र वज्राचार्य, टेकबहादुर श्रेष्ठ– शाहकालका अभिलेख, पृ. ३०१-३।

४. यी अभिलेख र कागतपत्र परिशिष्टमा प्रस्तुत गरिएका छन्।

हाल त दक्षिणकालीमा दिनदिनै र खास गरी पर्वहरू (नौरथाहरू), शनि र मंगलबारका दिन यहाँ भैरहने भक्तजनको घुइँचोबाट दक्षिणकालीको मान्यता र लोकप्रियताले भाथिल्लो सीमा छोएको बुझ्न सकिन्छ ।

दक्षिणकालीमा धेरै अघिदेखि गरगहना र विभिन्न थरीका भाँडाकुँडाहरू चढाउने गरेको जुन लगत गुठी संस्थान गुठी लगतबाट थाहा पाइन्छ। त्यसबाट दक्षिणकालीको लोकप्रियताको विकासको आर्को रूप देखिन आउँछ ।

हाम्रो नेपाली समाजमा कति परिवारहरूले दक्षिणकालीलाई आफ्ना कुलदेवता भानेको पाइनाले पनि यी देवीको लोकप्रियताको आर्को रूप स्पष्ट हुन आउँछ ।

च. राजकीय सम्बन्ध

राजा प्रताप मल्लले दक्षिणकालीको स्थापना गरेको मानेमा सरकारी तवरबाट थापिएको यो पीठको महत्त्व पहिलेदेखि नै रहँदै आएको बुझ्न सकिन्छ । मल्लकालमा यो पीठसँग राजकीय सम्बन्ध बताउने स्पष्ट प्रमाण उपलब्ध गर्न नसकिएको हुनाले त्यस कालबारे अरू केही भन्न सकिएको छैन।

वि. सं. १८५६ मा श्री ५ गीर्वाणयुद्ध विक्रमशाहबाट दक्षिणकालीमा नित्यपूजा र महापूजासम्बन्धी ठूलो गुठी राखिएका कुराको चर्चा माथि गरिसकिएको छ । यसै समयदेखि शाहराजवंशको घनिष्ठ सम्बन्ध दक्षिणकालीसँग रहन थालेको स्पष्ट बुझ्न सकिन्छ । उक्त मितिपछि पनि राजकीय तवरबाट यहाँ अनेक बन्दोबस्त भएका प्रमाण पाइने हुनाले[1] यस पीठसँग राजकीय सम्बन्ध अझ घनिष्ठ हुँदै आउन थालेको देखिन्छ ।

उक्त पृष्ठभूमिमा दक्षिणकालीको उपासना गर्ने परम्परा शाहवंशमा बढ्दै आएको देखिन्छ । यो तथ्यको समर्थन गर्न सक्ने एउटा प्रमाण पाइएको छ । त्यो प्रमाण श्री ५ रणबहादुर शाहकी रानी सुवर्णप्रभातर्फका छोरा चौतरिया रणोद्योत शाहले बनाएको 'श्रीदक्षिणकालिकादमनारोपणपद्धतिः' नामक ग्रन्थको रूपमा रहेको छ ।[2] यो कहिले लेखिएको हो यसबारे अनुसन्धान हुन बाँकी नै छ

---

१. यसबारे गुठी विवरणमा चर्चा गरिएको छ ।

२. दमनार्चनपद्धतिः, १९ पत्र । मंगलाचरण वाक्य–
श्री गणेशाय नमः श्री कालिकायै नमः ॥
सदा कालीं ध्यात्वा हृदयकमलेऽभीष्टफलदां
सतां या दुष्टानामिह जगति संहारणपराम् ॥
रणोद्योतः श्रीमां (न्) सपदि दमनारोपणाविधे–
स्तदीयां कुर्वेऽहं निजविषयिकां पद्धतिमिमाम् ॥

तर यो ग्रन्थ वि. सं. १८८० तिर लेखिएको हुनु सम्भव छ[1] र यसको लेखनमा दक्षिण-काली माईको उपासना परम्पराले प्रेरणा दिएको हुनु धेरै सम्भव लाग्दछ ।

राजकीय सम्बन्ध गाँसिएको कारणले दक्षिणकालीको उपासनाविधिबारे चियोचर्चा हुन थालेको उक्त प्रमाणजस्तै आर्को प्रमाण पनि उपलब्ध हुन्छ । राजगुरु पौडेलखलकका रंगनाथ पौडेलले (जो वि. सं. १८९७-९८ तिर प्रधान-मन्त्री पनि बन्न पुगेका थिए) दक्षिणकालीको उपासनाविधि बताउने प्रसिद्ध तान्त्रिक स्तोत्र 'कर्पूरस्तोत्र' को टीका लेखेको पाइन्छ ।

उक्त प्रमाणहरूका आधारमा वि. सं. १८८० र वि. सं. १९०० को बीचतिर शाहराजवंश र चौतरिया वंशले दक्षिणकालीलाई इष्टदेवता मान्न शुरू गरेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।[2]

माथि भनिएको कुराको केही समर्थन दक्षिणकालीमै रहेको चौतरिया प्राण शाहका सन्तान चौतरिया जंगप्रताप शाहको वि. सं. १९७६ को अभिलेख-बाट[3] हुन्छ । शुरूमै 'श्रीइष्टदेवता दक्षिणकाली' भन्ने वाक्य लेखिएको देखिन्छ ।

दक्षिणकालीको मूर्तिवरिपरिका धातुका पातामा लेखिएका अभिलेखबाट यहाँ श्री ५ पृथ्वीवीरविक्रम शाहबाट केही कीर्ति राखिएको थाहा पाइन्छ । पछि वि. सं. २०१७ मा श्री ५ महेन्द्रवीरविक्रम शाहबाट यहाँ केही कीर्ति राखिएको[4] र यहाँ श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्रवीरविक्रम शाहदेवबाट पनि केही कीर्ति राखिएको कुरा दक्षिणकालीको मूर्तिभाथिको अभिलेखबाट थाहा पाइन्छ ।

राजदरबारबाट दक्षिणकालीमा बेला-बेलामा पूजाआजाको आयोजना

---

१. अन्त्य वाक्य–
इती श्रीमद्गिरीराजचक्रचूडामणीनरनारायणेत्यादिविविध विरुदावली विराज-मान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराजरणबहादुरशाहदेवदेवात्मजश्रीरणोद्योत-शाहविरचिता श्री दक्षिणकालिकाया दमनारोपणपद्धतीः समाप्त ।। शुभम् ।
सं. १९९३ आश्विन कृष्ण अमावास्यां माधवप्रसाद शर्मणा लिखितम्.
(पं. लोकनाथ रेग्मीज्यूको संग्रहमा रहेको) ।

२. शाहराजवंशकी इष्टदेवी काली नै हुन्, जसको स्थान गोरखामा अवस्थित छ । उपत्यका विजयपछि गुह्यकाली र अलिपछिदेखि दक्षिणकालीलाई इष्ट-देवी मान्न थालिएको हो कि भन्न सकिन्छ तर यसबारे विस्तृत अनुसन्धान गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

३. यो अभिलेख परिशिष्टमा राखिएको छ ।

४. ऐजन ।

हुने कुरा सुनिएको छ र वैशाखशुक्ल अष्टमीको दिन विशेष पूजा पनि हुने कुरा थाहा पाइएको छ। यी कुराहरूबाट दक्षिणकालीभा राजकीय सम्बन्ध निकै घनिष्ठ हुँदै आएको देखिन्छ।[1]

छ. वर्तमान स्थिति–

माथि वर्णित पृष्ठभूमिभा नेपालको धार्मिक जीवनमा दक्षिणकालीको ठूलो स्थान रहन गएको देखिन्छ। काठमाडौंको शहरी क्षेत्रभन्दा त्यति पर रहेको पीठमा दिनदिनै र खासगरी शनिवार मंगलवार दर्शनार्थीहरूको घुइँचो लागेको देख्दा दक्षिणकालीप्रति जनताको अगाध भक्ति र विश्वास रहेको स्पष्ट देखिन्छ। धेरै जनताको भावनासँग संलग्न रहेको एक देवीपीठको भौतिक र आध्यात्मिक दुवै पक्षको समयोचित विकास गर्नु आवश्यक देखिन्छ। यसतर्फ श्री ५ को सरकारले काठमाडौं उपत्यका सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्र विकास परियोजनाको माध्यमबाट दक्षिणकाली क्षेत्रको भौतिक विकास गर्ने प्रयास भैरहेको छ। इच्छुक भक्तजनहरूलाई दक्षिणकालीको उपासनासम्बन्धी साहित्यको प्रकाशनको व्यवस्था गरेर आध्यात्मिक विकास पनि गरिनु आवश्यक देखिन्छ।

---

१. यसबारेमा हाल विशेष खोजी गर्न सकिएन।

३. दक्षिणकालीसँग सम्बद्ध कर्मकाण्डहरू

दक्षिणकालीस्थानमा नित्यपूजा र विभिन्न पर्वपूजाहरू सम्पन्न गरिआएका छन् । यी कर्मकाण्डहरूबारे तल छोटकरीमा विवरण दिइन्छ :

क. नित्यपूजा

दक्षिणकालीस्थानमा गरिने नित्यपूजाका दुई भाग छन्– मध्याह्न पूजा र सन्ध्याकालको आरती । मध्याह्न पूजामा पुजाहारी कर्माचार्यले देवीको मूर्तिसामुन्ने बसी तान्त्रिक न्यासपूर्वक सुरा समर्पण गरेर वीराचारपद्धतिले पूजाकर्म सम्पन्न गरेको देखिन्छ । यो पूजाको अन्तिम समयतिर सामूहिक घण्टावादन र दमाहा बजाइने गरेको पनि देखिन्छ ।

यो नित्यपूजाको बन्दोबस्त श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहले वि. सं. १८५६ मा जग्गा गुठी राखी ताम्रपत्र लेखाई गरेको देखिन्छ । यसको विवरण आर्थिक आधार खण्डमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

गुठी संस्थानबाट नित्यपूजाको लागि दरबन्दीबमोजिम सामग्री उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिन्छ । सो दरबन्दीअनुसार नित्यपूजाको लागि वार्षिक नगद रू. १,२८९।६७ र धान १५।१९।३ उपलब्ध गराइन्छ ।[1]

यहाँ नित्यपूजाको समयमा एउटा नगरा बजेको देखिन्छ । कुसुलेहरू कहिले-काहीं मात्र यहाँ बाजा बजाउन आउँछन् भन्ने पनि सुनियो । पहिले त यहाँ नित्य बाजा बजाउने बन्दोबस्त गरिएको कुरा वि. सं. १८५९ को श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहको शिखरनारायण अभिलेखको वक्तव्यबाट थाहा पाइन्छ जसमा दक्षिणकाली-स्थानमा बिहान गुजराती बाजा र बिहान-बेलुका नगरा बाजा बजाउनुपर्ने व्यवस्था बाँधिएको छ ।

ख. पर्वपूजा

दक्षिणकालीस्थानमा सम्पन्न गरिने पर्वपूजाहरूमा– महापूजा, अष्टमी

---

१. फर्पिङका दक्षिणकालीको नित्य र पर्वपूजा चलाउने जिम्मावाल श्री गणेश-लाल मानन्धरबाट प्राप्त दरबन्दी सूचीअनुसार ।

पूजा र १२ कृष्णपक्ष चतुर्दशी पूजाहरू हुन्। यिनको संक्षिप्त विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

महापूजा–

दक्षिणकालीस्थानमा वर्षको दुईपल्ट वैशाखकृष्ण त्रयोदशी र भाद्रकृष्ण अष्टमी (कृष्णाष्टमी) का दिन महापूजा (थापूजा) सम्पन्न गरिन्छ। यो महापूजामा विशेष खालका सर्जाम र बलि समर्पण गरेर दक्षिणकालीको पूजा सम्पन्न गरिन्छ र पटक पटक भोज ख्वाइनें गरिन्छ।

श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहबाट वि. सं. १८५६ मा जग्गा गुठी राखी ताम्रपत्रसमेत गरिदिएर यो महापूजा गर्ने चलन चलाइएको थाहा पाइन्छ।

अष्टमी पर्वपूजा–

दक्षिणकालीमा प्रत्येक शुक्ल अष्टमीमा पर्वपूजा चलाइन्छ। विशेष पर्व पूजाचाहिं चैत्रशुक्ल अष्टमी र भाद्रशुक्ल अष्टमी (कागे अष्टमी) का तिथिमा सम्पन्न गरिन्छन्। विशेष पूजाचाहिं वैशाखशुक्ल अष्टमीको दिन गरिन्छ जुन दिन फर्पिङ भेकका अष्टमातृकापीठहरूमा बोको बलि दिइन्छ। यसै दिन श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट दक्षिणकालीमा पंचबलि समर्पणपूर्वक पूजा हुन्छ।

कृष्णपक्ष चतुर्दशीका पर्वपूजा–

दक्षिणकालीमा प्रत्येक कृष्णपक्ष चतुर्दशीका दिन पर्वपूजा सम्पन्न गरिन्छ। वर्ष दिनमा जम्मा १२ पल्ट गरिने यो पर्वपूजाको लागि गुठी संस्थानले साबिक दरबन्दीबमोजिम आवश्यक बन्दोबस्त गरिआएको देखिन्छ।

यो पर्वपूजाको स्थापना श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहबाट वि. सं. १८५९ मा गरिएको हो। उक्त मितिको फर्पिङ शिखरनारायणको अभिलेखमा फर्पिङ भेकका देवीदेवताको बन्दोबस्त बाँधेको विवरण दिंदा दक्षिणकालीमा कृष्ण चतुर्दशीहरूमा पूजा गर्न यौटा बोको र अरू पूजा सामग्री दिनुपर्ने र मार्ग (मङ्सीर) कृष्ण चतुर्दशीको दिनलाई यौटा राँगोको थप व्यवस्था गरिएको कुरा लेखिएको पाइन्छ।[१]

ग. दक्षिणकाली जात्रा

फर्पिङ शहरमा प्रतिवर्ष आश्विन कृष्ण एकादशीको दिन गरिने हरिशंकर

---

१. गुठी खर्च अड्डा कालमोचनमा रहेको वि. सं. १९५० को लगतमा पनि यो पर्वपूजासम्बन्धी विस्तृत विवरण परेको छ।

यात्रासँगै त्यस भेकका अरू देवीदेवता र दक्षिणकालीको पनि खटजात्रा सामूहिक रूपले सम्पन्न गरिन्छ ।

फर्पिङ भेकका देवीदेवताका पूजाआजा, जात्राहरूको बन्दोबस्त गरी शिखरनारायणस्थानमा राखिएको श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहको वि. सं. १८५९ को शिलालेखमा "श्री हरिशंकर श्री शिखरनारायण श्री तिलक्रमेश्वर श्रीदक्षिण-काली श्री अघोरेश्वर श्री नन्दिकेश्वर श्री सिद्धिगणेश्वर यति सात रथका रथजात्रा" सम्बन्धी गुठीको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

घ. सर्वसाधारणबारे गरिने पूजाका रूपहरू

एक प्रसिद्ध र प्रत्यक्ष देवीको रूपमा सर्वसाधारण भक्तजनहरू दक्षिण-कालीको पूजा विभिन्न रूपले गर्दछन् । यसबारे केलाएरै हेर्न त कम्तीमा सात दिनको विवरण तयार गरी अध्ययन गरी हेर्नुपर्दछ तर साधारण निरीक्षणबाट भन्दा पाँच पैसा भेटी र यौटा फूल चढाएर ढोग्नेदेखि लिएर हजारौं रुपियाँको पूजा सामग्री लिएर हजारौं रुपियाँ चढाएर पूजा गर्ने, विविध मूल्यका गहना र वस्तुहरू चढाउने जस्ता पूजा उपासनाका रूप यहाँ देख्न सकिन्छ । तर धेरैजसो पूजा भाकल-को रूपमा साधारण बलि वा पञ्चबलि समेत चढाएर गर्ने गरिएको बुझिन्छ ।

पहिले-पहिले झैं आफ्नो इच्छा र गच्छेअनुसार स्थायी गुठी राखी पूजा गराउने चलन भने हाल कम हुँदैछ भन्ने कुरा त प्रत्यक्ष जस्तो छ । धनीमानी भक्त-जनहरूले प्रेरणा पाएमा अहिलेको समयमा पनि गुठी परम्परा कायम गर्न सकिन्छ जस्तो लाग्दछ । यस्तो हुन सकेमा यो पीठको भव्यतामा अभिवृद्धि हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

ङ. आर्थिक आधार

कुनै मन्दिरदेवस्थलको पूजाआजा, जात्रापर्व, सेवासुरक्षा र विकासको लागि नियमित आर्थिक आय आवश्यक हुन्छ । यस्तै कारणले कुनै मन्दिर-मूर्तिको स्थापना गरेपछि स्थापना गर्नेले त्यस्तो बन्दोबस्त पनि गरेको हुन्छ । कुनै मन्दिर कुनै व्यक्तिविशेषले थापेको भए पनि पछि प्रसिद्ध हुन जाँदा राजाप्रजा सबैले त्यहाँ थरीथरीका गुठी थाप्ने काम पनि गरेको हुन्छ । समाजबाट भेटीघाटी र दानको रूपमा अनियमित आर्थिक आधार पनि त्यस्ता मन्दिरहरूमा सम्बन्धित हुन कुनै-कुनै धार्मिक क्षेत्र, पीठ वा मन्दिरको आर्थिक आधार तयार हुन्छ । राजा र भारदार तथा धनीमानीहरूले थापेका वा विशेष मान्यता गरेका मन्दिर-पीठहरूमा भने समृद्ध आर्थिक आधार बनाइने र समय समयमा त्यसमा थपथाप पनि गरेर बन्दोबस्त गरिने गरेको देखिन्छ ।

दक्षिणकालीको आर्थिक आधार सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा निम्न किसिमले अध्ययन गरेर हेर्न सकिन्छ–

क. **आयस्रोत**– १. जग्गा गुठी

(क) राजकीय गुठी

(ख) व्यक्तिगत गुठी

२. दान–भेटी

३. सम्पत्ति (गहना, भाँडा)

उक्त तथ्यहरूको संक्षिप्त चर्चा तल गरिन्छ ।

१. जग्गा गुठी

प्राचीनकालदेखि मन्दिरदेवस्थलहरूको सञ्चालनार्थ सोझै नगद रकम नदिई आवश्यक आम्दानी हुने जग्गा छुट्याई गुठी राखिदिने गरिएको थाहा पाइन्छ। यस्तो गर्नाले सम्बद्ध धार्मिक संस्थाहरूलाई नियमित आम्दानी हुने भई लक्ष्यअनुसार संचालन गर्न सजिलो हुन्थ्यो । यस प्रकार सरकारतर्फबाट र जनतातर्फबाट जग्गा गुठी राख्ने परम्परा पनि ज्ञात हुन्छ । दक्षिणकालीमा पनि यस्तो देखिनाले यसै किसिमले यहाँ वर्णन गरिन्छ ।

(क) राजकीय गुठी

राजा प्रताप मल्लले दक्षिणकालीको स्थापना गरेको भन्ने वंशावलीको भनाइ मान्नुपर्ने स्थिति भए पनि त्यसै बेलामा पूजाआजा, जात्राको लागि गुठीको रूपमा आर्थिक व्यवस्था गरिएका कुनै प्रमाण पाउन सकिएको छैन । तर त्यसै बेलाको प्रसिद्धिको पृष्ठभूमिमा शाहकालमा आएर दक्षिणकालीमा राजकीय गुठी राखी पूजा-आजाको बन्दोबस्त गर्न थालिएको थाहा पाइन्छ ।

शाहकालमा श्री ५ रणबहादुर शाहबाट यहाँ केही धार्मिक कीर्ति राखेको सन्दर्भ वंशावलीमा पाइन्छ, जसको चर्चा माथि गरिसकिएको छ, तर यससम्बन्धी कुनै निश्चित प्रमाण पाइँदैन । यस स्थितिमा वि. सं. १८५६ मा श्री ५ गीर्वाणयुद्ध-विक्रम शाहबाट नित्यपूजा आदिको गुठी राखिएको सन्दर्भलाई नै दक्षिणकालीको पहिलो राजगुठी मान्नुपर्ने देखिएको छ ।

दक्षिणकालीसम्बन्धी राजगुठीहरूको उपलब्ध सन्दर्भहरूको संक्षिप्त विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

१. वि. सं. १८५६ को नित्यपूजा र महापूजा गुठी–

वि. सं. १८५६ मा श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहले दक्षिणकालीमा नित्य-पूजा गराउन र वर्षको दुईपल्ट, वैशाखकृष्ण त्रयोदशी र भाद्रकृष्ण अष्टमीको दिन,

महापूजा गराउन भनेर फर्पिङ इलाकाभित्रको ५०४ मुरी खेत गुठी राखिदिएको प्रमाणस्वरूप ताम्रपत्र पाइएको छ ।[1]

उक्त ताम्रपत्रमा "महापूजा र नित्यपूजा गर्नको लागि चढाइएको खेतको चार किल्ला, पूजा गर्ने सामग्री देवताको सम्पत्ति रक्षा गर्ने अधिकारीले पाउने कुरा, यी जम्मै खुलाएर, लालमोहर गरी अधिकारीको हातमा सुम्पिएको छ" भनिएको छ तर यो हाल पाउन सकिएको छैन ।

यो गुठी जग्गाबाट वि.सं. २०२८ मा जम्मा आम्दानी नगद रू. ३९१४।– र धान ३८।१।३ हुने र नित्यपूजा र महापूजामा जम्मा रू. ३९१३।– र उक्त परिमाणको धान खर्च हुने गरेको देखिएको छ ।[2] तर हाल कति वर्षदेखि खेतबाट हुने धानको आम्दानी बुझाउन नल्याउँदा आवश्यक खर्चको व्यवस्था गुठी संस्थानले गर्ने गरेको कुरा थाहा पाइएको छ ।[3]

नित्यपूजाको दरबन्दीअन्तर्गत पूजासामानको जोरजाम गरी देवीको स्थानसम्म पुऱ्याउने जिम्मा लिने एक जना कर्माचार्य महिलाको स्थान रहन्छ । यति गरेबापत तिनलाई वार्षिक रू. १८०।– दिने गरेको थाहा पाइन्छ ।

यी ताम्रपत्रमा निर्धारण गरिएको नित्यपूजा र महापूजा [जसलाई थापूजा भनिन्छ (?)] सम्बन्धी वि. सं. १९७५ को लगत पाइन्छ[4] जसमा खेतका मोही, आम्दानी र खर्चको विस्तृत विवरण दिइएको देखिन्छ ।

गुठी लगत अड्डामा 'थापूजा गुठी' सम्बन्धी वि. सं. १९७५ को लगत पनि पाइन्छ ।[5] यो लगतमा ३।।। (पौने चार) रोपनी जग्गाका मोही र आम्दानीको

---

१. धनवज्र वज्राचार्य, टेकबहादुर श्रेष्ठ– शाहकालका अभिलेख (पहिलो भाग), पृ. ३०१-३, यो अभिलेख परिशिष्टमा राखिएको छ । यो गुठी राखिनाको कारण श्री ५ रणबहादुर शाहकी रानी कान्तिवती सिकिस्त बिरामी परेकी हुनाले उनको रोग निको पार्न व्यापक रूपले आध्यात्मिक उपाय गरिंदा प्रसिद्ध देवी दक्षिणकालीमा पनि यो गुठी राखिएको कुरा मानिन्छ (ऐजन पृ. ३०५) ।

२. गुठी संस्थान गुठी लगत कार्यालयबाट २०२८ चैत्र ७ गते श्री गणेशलाल मानन्धरलाई लेखेको चिठीबमोजिम ।

३. श्री गणेशलाल मानन्धरबाट ज्ञात सूचना ।

४. यो लगतको उतार लगत खण्डक संख्या २ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५. गुठी लगत ब. २५९ 'फरपी' श्री दर्पीकालीको थापूजा गुठी' मा यसको विवरण परेको छ ।

विवरण परेको छ । तर यो लगतमा कुन तिथिमा 'थापूजा' (महापूजा) गरिने सो कुरा तोकिएको छैन । यो 'थापूजा' गुठी भिन्नै पछि थपिएको हो कि भाथि चर्चित वि. सं. १८५६ को प्रमाणअनुसारको हो केही छुट्याउन सकिएको छैन ।

२. दक्षिणकाली जात्रा गुठी–

फर्पिङ शिखरनारायणस्थानको वि. सं. १८५९ ज्येष्ठशुक्ल द्वितीयाको श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहको अभिलेखमा फर्पिङ भेकका हरिशंकर, शिखर-नारायण, तिलक्रमेश्वर(?), दक्षिणकाली, अघोरेश्वर, नन्दिकेश्वर र सिद्धि-गणेश्वरको गरी सात रथ (खट) जात्रा गर्न र अन्य धार्मिक बन्दोवस्तसमेतको लागि भनेर १२८॥ रोपनी जग्गा गुठी राखिएको कुरा लेखिएको छ ।[1] यसैको आधारमा दक्षिणकालीसमेतको उक्त सामूहिक खटजात्रा चलिरहेको पाइन्छ ।

३. चतुर्दशी पूजा गुठी–

वर्षभरिका १२ कृष्णपक्ष चतुर्दशीमा दाक्षिणकालीको पर्वपूजा गर्ने गुठीको स्थापना श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहबाट वि. सं. १८५९ मा भएको देखिन्छ । श्री ५ गीर्वाणयुद्धको वि. सं. १८५९ को शिखरनारायण अभिलेखमा १२ कृष्ण चतुर्दशीहरूमा दक्षिणकालीलाई पूजा गर्न एक-एकवटा बोको र अरू पूजासामग्री दिनुपर्ने र भार्ग (भङ्सीर)कृष्ण चतुर्दशीको दिनलाई थप यौटा राँगाको व्यवस्था गरिएको कुरा लेखिएको छ । अन्य कर्म र यस पर्वपूजाको लागि समेत १२८॥ रोपनी जग्गा गुठी राखिएको कुरा पनि त्यसै अभिलेखमा लेखिएको छ ।

४. भण्डार गुठी–

गुठी लगत अड्डामा रहेको सं. १९७८ को 'श्री दक्षिणकालीका भंडार गुठी' सम्बन्धी लगत किताबमा[2] "श्री दषीनकालीका भंडार गुठीको १८५९ साल जेष्ट सुदी २।४ को थिती बंदेजको लालमोहरको नक्कल" को उल्लेख पाइन्छ । उक्त लगतमा उक्त गुठीसम्बन्धी १२८॥ रोपनी जग्गा रहेको उल्लेख साथै उक्त जग्गाका मोही र तिनले बुझाउनुपर्ने नगदी-जिन्सी वस्तुहरूको विस्तृत विवरण पाइन्छ ।

यो गुठीको कामकर्तव्यबारे उक्त विवरणमा केही लेखिएको पाइँदैन ।

५. दक्षिणकालीस्थानमा पालो बस्नेहरूको खान्की–

गुठी लगत अड्डामा ब. ४७९ संख्याको लगतमा यो खान्कीबारे विवरण

---

१. श्री गणेशलाल भानन्धरबाट प्राप्त अभिलेखको प्रतिलिपिका आधारमा ।
२. गुठी लगत ब. ३६० ।

लेखिएको छ । यही लगतमा उल्लेख भएबमोजिम सं. १८९८ माघ सुदी २ मा लालमोहर भई ८ जनाले स्थानमा पालो वसेवापत 'सेवा बिर्ता' दिन थालिएको भन्ने थाहा पाइन्छ । यो शीर्षकअन्तर्गत जम्मा खेत मुरी ८ भएको र सो 'सेवा बिर्ता' पोडे र ज्यापूहरूले पाएको कुरा उक्त विवरणमा जनिएको छ । उक्त जग्गा फर्पिङ इलाकामै इपागाउँमा रहेको पनि त्यही स्रोतबाट थाहा पाइन्छ ।

यो बन्दोवस्त श्री ५ राजेन्द्रविक्रम शाहको पालामा भएको हो भन्ने बुझिन्छ ।

६. गोनाल गुठी–

सं. १९७३ को गोनाल गुठीको लगत[1] अनुसार दक्षिणकालीस्थानमा–

क. आश्विनकृष्ण नवमीको दिन एक पाथी तेलले वत्ती बाल्ने,

ख. आश्विनकृष्ण दशमीको दिन दुई पाथी तेलले वत्ती बाल्ने र

ग. आश्विनकृष्ण एकादशीको दिन तीन पाथी तेलले वत्ती बाल्ने विवरण थाहा पाइन्छ ।

सं. १९७३ को श्री दक्षिणकाली गोनाल (वत्ती) गुठीसम्बन्धी लगतमा[2] उक्त कामको लागि जम्मा साढे बाह्र रोपनी जग्गा रहेको र सोवाट धान २४ मुरी २ पाथी र घ्यूखानीबाट नगद रू. ३।२९ आम्दानी मोहीहरूबाट आम्दानी हुने कुरा थाहा पाइन्छ । उक्त परिमाणको धान बिक्रीबाट हुने आम्दानी रू. ९६।४० र घ्यूखानीको रू. ३।२९ मिलाई रू. ९९।६९ हुने र यसमध्येबाट दक्षिणकाली-स्थानमा विभिन्न तिथिमा वत्ती बालिने विवरण लेखिएको छ ।

यो गुठीको स्थापना कसले कहिले गरेको हो भन्ने स्पष्ट उल्लेख पाइँदैन तर यस्तो व्यवस्था राजकीय स्तरबाट हुन सक्ने अनुमान गरिएको छ ।

७. घाट-सत्तल गुठी (?) –

गुठी लगत अड्डामा रहेको लगत संख्या मंगल १ को 'दक्षिणकाली माईका थानको पुल परखाल घाट सत्तल गुठी' मा वि. सं. २०१७ मा दक्षिणकालीस्थान-वरिपरि मरम्मत गरिएका पर्खाल र सत्तलहरूको छोटकरी विवरण दिइएको छ ।[3] उक्त लगतमा गुठी शब्द जोडिएको भए पनि गुठी जग्गाको कुनै उल्लेख छैन ।

अहिलेको अनुसन्धानबाट राजकीय गुठीहरूको सम्बन्धमा माथि वर्णित जति मात्र देखिएका छन् । तीमध्ये नित्यपूजा र पर्वपूजाहरू सञ्चालन भैरहेका

---

१. लगत खण्ड सं. १ ।

२. लगत खण्ड सं. १ ।

३. लगत खण्ड संख्या ४ मा यो प्रस्तुत गरिएको छ ।

देखिन्छन् तर माथि संख्या ५. दक्षिणकालीस्थानमा पालो बस्नेहरूको खान्की र संख्या ६. गोनाल गुठीको अस्तित्ववारे केही थाहा पाउन सकिएन ।

माथि वर्णित नित्यपूजा र पर्वपूजा तथा जात्राको सञ्चालनबारेमा सम्बद्ध क्षेत्रमा निकै नै असन्तोष रहेको तथ्य थाहा पाइएको छ किनभने पुरानो दरबन्दीमा पुरानै दरभा मालसामानको हिसाब लेखिने हुनाले सोही हिसाब सधैं चलिरहन सक्नु सम्भव छैन । जस्तो नित्यपूजासम्बन्धी गुठी संस्थानको दरबन्दीमा राम्ररी पूजा हुन नसक्ने हुनाले वर्तमान दरबन्दी वार्षिक रू. १२८९।६७ र धान १५।१९।३ को सट्टा रू. ३२१७। र धान २७।१९।३ आवश्यक भएको कुरा जिम्मावाल श्री गणेशलाल मानन्धरको विचार छ र सोही संशोधित लगत उहाँले गुठी संस्थानमा प्रस्तुत गर्नुभएको तथ्य ज्ञात हुन आएको छ ।

(ख) व्यक्तिगत गुठी

दक्षिणकालीस्थानमा राजकीयसाथै व्यक्तिगत खालका गुठी पनि राखिएका छन् भन्ने कुरा विभिन्न स्रोतबाट थाहा पाइन्छ । गुठी संस्थानअन्तर्गतका कार्यालयहरूबाट पाउन सकिएका कागतपत्र र दक्षिणकालीस्थानमै रहेका अभिलेखहरूबाट थाहा पाइएका व्यक्तिगत गुठीसम्बन्धी विवरणहरू यहाँ प्रस्तुत गरिएका हुन् । यस विषयमा बढी खोज गरिएमा अरू विवरण पाउन सकिने सम्भावना त छँदैछ ।

१. सरदार कालु पांडेको वि. सं. १८४२ को गुठी–

दक्षिणकालीस्थानमा पाटीमा रहेको वि. सं. १८४२ को शिलालेखमा[1] सरदार कालु पाँडे र उनकी पत्नी सत्यभामालक्ष्मीले पाटी बनाएको, दक्षिणकालीलाई चाँदीको एक मुकुट, चाँदीको केतकी फूल ५ र सुनको टीका १ चढाएको कुरा लेखिएको छ । त्यहीं भनिएअनुसार ती भक्तदम्पतीले २० रुपियाँको गुठी राखी त्यसको ब्याजले वर्षेनी फागु पूर्णिमाको दिन दक्षिणकालीको पूजा गर्ने, दुइटा बोकाको बलि दिने, एकजना ब्राह्मण र ब्राह्मणीलाई भोजन गराई १ पैसा दक्षिणा दिनुपर्ने कुरा लेखिएको छ । यति कामको विचार गर्ने गुठियारका रूपमा लक्ष्मीदास जैसी, लक्ष्मीसिंह नेवार, लक्ष्मीधर नेवार र लतन्या (रत्न) ज्यापूको नाम पनि उक्त अभिलेखमा लेखिएको छ र उनीहरूले पाटीको जीर्णोद्धार गर्नुपर्ने कुरा पनि त्यहाँ लेखिएको छ ।

---

१. यो अभिलेखको पाठ परिशिष्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. ललितकुमारीको वि. सं. १८९५ को गुठी–

दक्षिणकालीस्थानमा पाटीमा रहेको नेपाल संवत् ९५८ (वि. सं. १८९५) को नेवारी लिपिको शिलालेखबाट[1] यो गुठीबारे थाहा पाइन्छ। तीस हरपको यो अभिलेखमा श्री ५ राजेन्द्र र श्री ५ सुरेन्द्रको पालामा काठमाण्डू शहर किलागल टोलकी वासिन्दा ललितकुमारीले दक्षिणकालीमा चाँदीको कुनै गहना चढाई प्रतिवर्ष बोको बलि दिएर पञ्चोपचारले पूजा गर्नलाई केही जग्गा र १०१ रुपियाँको गुठी राखेको बयान लेखिएको छ। जग्गाको पैदावार र रुपियाँको ब्याजले उक्त गुठी चलाउनु साथै ललितकुमारीले आफ्ना दिवङ्गत मातापिता भाजुराज र अमृतलक्ष्मीको नाममा पिण्डदान (श्राद्ध) गर्ने र ३-३ जना ब्राह्मणब्राह्मणीलाई भोजन गराउने, आफू ललितकुमारी र पति हस्तवीर शाहको मृत्यु भएपछि मृत्युतिथिमा श्राद्ध गराउनुपर्ने कुरा पनि सो अभिलेखमा लेखिएको छ। यति गुठी सञ्चालन गर्ने गुठियारहरूको नाम, ठेगाना पनि अभिलेखमा लेखिएको छ ।

यस अभिलेखमा ललितकुमारीले हस्तवीर शाहलाई आफ्ना पति बताएकी छन्। अभिलेखमा नेवारी भाषाको प्रयोग भएको देख्दा चौतरिया खलकका मान्न सकिने हस्तवीर शाहले नेवार महिलासँग विवाह गरेको देखिन आउँछ।

३. भुवनेश्वरीको वि. सं. १९०५ को गुठी–

दक्षिणकालीस्थानमा रहेको एउटा ठूलो शिलालेखमा काजी रणजीत पाँडे, चन्द्रप्रभाकी छोरी भुवनेश्वरी र उनका पति अमृतसिंह थापाले वि. सं. १९०५ मा दक्षिणकालीलाई 'किंकिया' लागेको सुनको जलप भएको मुकुट, चाँदीको लहंगा, सुनको मोलम्वा भएको चँदुवा, दुई झण्डा, झारी र पित्तलको डमरु चढाएर फर्पिङ इलाकाको १।० खेत गुठी राखिएको विवरण लेखिदिएको छ।

गुठी राखिएको उक्त जग्गा भुवनेश्वरी (भुवनकुमारी) लाई श्री ५ को सरकारबाट दिइएको कुरा गुठी लगत अड्डामा रहेको वि. सं. १९०५ कै कागतबाट थाहा पाइन्छ।[2]

४. कालुसिंह साहीको पूजा गुठी–

सं. १९४४ को कागज (लालमोहर) बाट एक जना काजी कालुसिंह साहीले कुनै समयमा दक्षिणकालीमा पूजा गुठी राखेकोमा सं. १९०३ मा (राजनैतिक कारणले) जफत भएको र पछि त्यो फिर्ता गरिएको कुरा लेखिएको छ।

---

१. यो अभिलेखको पाठ परिशिष्टमा प्रस्तुत गरिएको छ।

२. यो कागत परिशिष्टमा प्रस्तुत छ।

यसबारे काजी कालुसिंह साहीले गुठी राखेको मूल प्रमाण पाइएको छैन र उक्त थमौतीको कागतमा पनि गुठीसम्बन्धी विवरण स्पष्ट छैन ।[1]

५. सल्यानी महारानीको तोरणदिव्येश्वरीको वि. सं. १९७३ को गुठी–

गुठी खर्च अड्डा कालमोचनमा प्राप्त वि. सं. १९७३ को कागतमा सल्यानी महारानी तोरणदिव्येश्वरीले आफ्नो कपन लसुनगाउँमा रहेको ४८ रोपनी जग्गा-मध्ये ९ रोपनी जग्गा दक्षिणकालीमा वर्षेनी दुई दशैंका महाअष्टमी (आश्विनशुक्ल अष्टमी र चैत्रशुक्ल अष्टमी) को दिन पर्वपूजा गर्न गुठी राखिदिएको उल्लेख छ। उक्त जग्गाबाट कुत आम्दानी हुने कोदो ५ मुरी १२ पाथी ४ माना र नगद आम्दानी ४ रुपियाँले उक्त दुई पर्वपूजा चलाउने व्यवस्था उक्त कागजमा गरिएको पाइन्छ।

उपर्युक्त कागतमा गुठीदाता महारानीले सो गुठी श्री ३ सरकारतर्फ गुठी अड्डामा दर्ता गरी गुठी चलाइपाऊँ भनी सरकारमा निवेदन गरी स्वीकृति पाएको कुरा पनि लेखिएको छ ।

६. दक्षिणकालीमा वर्षबन्धन गर्ने गुठी–

गुठी लगत अड्डामा रहेको व. ५३३ संख्याको लगतमा चौतरिया जङ्गप्रताप शाहले दक्षिणकालीस्थानमा तामामा सुनको मोलम्बा भएको ४ नागमा चँदुवा र झल्लर चढाई सोको वर्षबन्धन पूजा गर्न भक्तपुर छालीङमा साढे दुई रोपनी जग्गा गुठी राखेकोमा सो राजगुठीमा दर्ता गर्न उक्त दाताले सरकारमा निवेदन गरेको र सो स्वीकृत भएको कुरा सो लगतवाट थाहापाइएको छ । चौतरिया जङ्गप्रताप शाहले उक्त वर्णित कीर्ति राखी गुठी राखेको वि.सं. १९७६ को अभिलेख पनि दक्षिणकालीमै रहेको छ ।[2]

७. दक्षिणकालीको जात्रामा पूजा गर्ने र श्राद्ध गर्ने गुठी–

गुठी लगत अड्डामा रहेको सं. १९९५ को व. ३०६ नं. को लगतमा यो गुठीको विवरण परेको छ।[3] यो गुठीमा ५ मुरी खेत रहेको र यसको आम्दानी जम्मा धान दुई मुरी हुने र यसैवाट आश्विनकृष्ण नवमीको दिन हुने दक्षिणकालीको जात्रामा पूजा गर्ने, आश्विनकृष्ण एकादशीको दिन गुठी राख्ने मानिसको श्राद्ध गर्ने र त्यही दिन नारायणथानमा पनि पूजा चलाउने विवरण दिइएको छ। शुरूमा यो गुठी निजी रूपवाट राखिएको र पछि बेवारिसी हुन जाँदा सरकारले गुठी चलाउन थालेको कुरा उक्त लगतवाट थाहा पाइन्छ।

---

१. गुठी लगत अड्डा किताव नं. ३, क्रम संख्या–२३५ अनुसार ।
२. यो अभिलेख परिशिष्टमा राखिएको छ ।
३. यो लगत खण्डमा संख्या ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

८. **बडाकाजी पुष्पराज राजभण्डारीको नित्य पूजा गुठी–**

गुठी खर्च अड्डा कालमोचनमा रहेको कागतपत्रवमोजिम वि. सं. २०२९ जेठ ४ गते बडाकाजी पुष्पराज राजभण्डारीले दक्षिणकालीमा नित्यपूजा चलाउन गुठी राखिदिनुभएको छ। सो गुठी निजी तवरबाट राखिएको भए पनि स्वीकृति लिई त्यसलाई राजगुठीमा दर्ता गराइएकोले यस गुठीको सञ्चालन गुठी संस्थानले नै गरिआएको छ।

यो गुठीसम्बन्धी कागतमा प्रावधान भएवमोजिम एक वर्षको लागि जम्मा रू. ३८३।२५ खर्च गर्ने र सो अन्तर्गत प्रतिदिन पूजा गर्न रू. १।०५ को दरले पुजारी उजीरमानलाई महिना-महिना नगद जिम्मा दिने कुरा थाहा पाइन्छ। यस गुठी सञ्चालनको लागि मूल धन बैंकमा राखिएको छ र त्यसको ब्याजबाट उक्त किसिमले नित्यपूजा गरिन्छ।

माथि वर्णित निजी वा व्यक्तिगत गुठीहरू हाल कायम छन् वा छैनन् भन्ने बारेमा अनुसन्धान गर्न सकिएको छैन।

२. दान-भेटी–

पीठमन्दिरहरूमा गुठी जस्ता स्थायी आर्थिक आधारबाहेक दान र भेटीका रूपमा नित्य आम्दानी पनि हुने गर्दछ। दक्षिणकाली जस्तो प्रख्यात र दर्शनार्थीहरूको ठूलो भीड भैरहने स्थानमा त दान-भेटीको रूपमा धेरै आम्दानी हुने तथ्य बुझ्न सकिन्छ।

तर यस्तो दान-भेटी हालसम्म पुजारी, द्योपालाहरूले आपसमा बाँडेर लिने गरेको बुझिन्छ। यस्तो आयबाट दक्षिणकालीकै पीठको स्थायी आम्दानी हुने स्रोतको रूपमा परिचालन गर्न सकेमा पीठको विकासमा थप आयाम बन्ने बुझ्न सकिन्छ। तर यस्तो व्यवस्था गर्दा परम्परादेखि दान भेटीबाट आफ्नो जीविका चलाइरहेका पुजारी, चौकीदार र द्योपालाहरूको लागि आर्को स्थायी बन्दोबस्त पनि गरिनुपर्ने देखिन्छ।

३. सम्पत्ति

दक्षिणकालीका गहना र अरू सरसामान–

गुठी लगत अड्डा भद्रकालीमा रहेको दक्षिणकालीको गरगहनासम्बन्धी लगत किताब खडा गरेको वि. सं. १९९१ मा हो भन्ने कुरा सो लगत किताबको शुरूको वक्तव्यबाट थाहा पाइन्छ। वि. सं. १९९१ मा खडा गर्न थालिएको सो लगत-

मा वि. सं. १९०३ देखि वि. सं. २०४५।१०।१६ सम्म दक्षिणकालीमा चढाइएका गहना आदिको जम्मा २४४५ वटा दर्ता (प्रविष्टि) रहेका छन्। यस सूचीमा प्रत्येक वस्तुको धातु, त्यसको मोल र कतिमा त्यसको चल्ती मूल्य र दाता समेत लेखिएको पाइन्छ ।

उक्त लगतमा वि. सं. १९०३ देखि चढाइएका गहनाहरूको विवरण परेको छ। तर सो मितिभन्दा अघि यहाँ चढाइएका गहनाहरूबारे यो लगतबाट थाहा पाउन सकिंदैन ।

यो लगतमा दर्ता भएका वस्तुहरू निम्नखालका देखिन्छन्–

१. **गहना**– सुनचाँदीको सिक्री, नरमुण्डमाला, किंकिया, कण्ठीमाला, पोते, तिलहरी, औंठी, कल्ली, मुन्द्री, नत्थ, टुकी, चुरी, फुली, बाला, पाउजेब, घुँगरा, पताहा, टीका, ढुंग्री, चौगेडी, कर्णपताका (हीरा, मानिक, पुष्पराज, पन्ना, मुगा, मोती, हरियो पत्थर आदि जडिएका समेत) र मुकुट इत्यादि ।

२. **धातुका पत्र, फूल र माला**– बेलपत्र, केतकीपत्र, पीपलपत्र, सुकन्दराज, चाँपो, गुनकेशरी, तुलसीपत्र, कमल फूल र पत्रहरूको माला ।

३. **रुपियाँ असरफी र रुपियाँको माला**– सुकी, मोहर, असरफी रुपियाँ र तिनको माला तथा सुनचाँदीका टुक्रा ।

४. **बुट्टाहरू**– बुट्टा काटिएका धातुका टुक्रा र अष्टमङ्गल बुट्टा ।

५. **आसा गुर्जा**– ध्वजा, छत्र, पङ्खा, मुजुरपङ्खा, चमर, पीरा आदि ।

६. **हतियार**– त्रिशूल, खड्ग, बाण ।

७. **पूजाका सरजाम**– छाप्री, दीयो, घण्टा, आरती, धुपौरो, अर्घ, जन्त्र, कलश, बलिपात्र, भिक्षापात्र, चन्दनखोरी आदि ।

८. **भान्साका सामान**– चुलेंसी, गाग्री, करुवा, लोटा, कसौंडी, कचौरा, रिकापी, थाली, घडा, गिलास, चिम्टा, भान्साका सरदाम हाल्ने कन्तुर आदि ।

९. **फुटकर**– खराउ, चन्द्रमा, नाग, डमरु, आसन, नागपाशको तोरण, पानबट्टा, नसदानी, बग्गी, हात्ती र पलङ आदि ।

गहनाको लगतबाट "गहना भाँडा जिम्मा लिने पुजारी गुठियार" का रूपमा पुजारी कर्माचार्य, चौकीपाला ज्यापूहरू र द्योपाला पोडेहरू रहेका देखिन्छन्। ज्यापूहरूलाई भण्डारेका रूपमा पनि त्यहाँ उल्लेख गरेको पाइन्छ ।[१]

तर सो लगतमा हालैका विवरणहरूमा फर्पिङका सम्बद्ध ज्यापूहरूले

---

१. गहना लगत, पृ. १३३।

दक्षिणकालीमा चढाइएका गहना गुठी संस्थानमा दर्ता गर्न ल्याई फिर्ता लगेका विवरण पनि परेका छन् ।

सोही लगतबाट गहना आदिको दर्तासम्बन्धी नियमको हामीलाई ज्ञान हुन्छ जसअनुसार "गहना भाँडा चढाएको मैन्हा लागेका ७ दिनभित्र दर्ता गर्न आउनुपर्छ । सो म्यादमा नआई म्याद नाघेपछि आएमा मोरू. २।– जरिवाना भै आउँछ ।"[१]

गहना र भाँडासम्बन्धी यो लगतबाट राजा र राजपरिवार, भारदार र सर्वसाधारण तथा कतैकतै गुठी अड्डाहरूबाट पनि गहना र भाँडाकुँडा चढाइएको थाहा पाइन्छ । धेरैजसो दर्तामा दाताको नाम पनि लेखिएको पाइनाले धेरै भक्तजनका नाम पनि थाहा पाउन सकिन्छ ।

यो लगत किताबमा धेरै ठाउँमा श्री ५ हरूबाट दक्षिणकालीमा चढाइएका गहनाहरूको विवरण लेखिएको पाइन्छ । यसका केही उदाहरण यहाँ दिइन्छन्–

१. "सुनको पात्रमा श्री ५ दछीणकालीप्रीती श्री ५ बांलीअहड जेठा महारानीबाट सुनको पात्र १ को तोला १९।७ को चढा यु कसैले लोभ गरे भने पंचमहापाप लाग्ला। सम्वत् १९३९ मिति मार्ग वदी ९ रोज १ मा शुभम् भन्ने अक्षेर काटेको हाकं तोला २०।५ को पात्र————————————१"
(गहना लगत, पृ. १२३ नं. ११५७) ।

२. "चांदीका सिक्रीमा चांदीको मोहर गोटा १२० र सुनको पीपल पात समेत १२१ भएको पीपल पातमा सम्वत् १९४० साल मिति जेष्ट वदी ३० रोज ३ मा श्री दषींकालीप्रीति गरी स्वस्ती श्री गिरीराजचक्रचुडामणीनरनारायणेत्यादीविविधवीरूदावलीबीराजमान भान्नोन्नत श्री मन्माहाराजधिराज श्री ५ पृथीबीबीरबिक्रंसाहादेवबाट चढाइवक्सेको मोहरमाला १ को मोहरू ६० सिक्री तोला ११।३।५ सुनको पिपल पाता १ के तो. २।.।२ शुभम् भन्ने अछेर काटेको हरकं तोला ७ का मोहरमाला ।" (पृ. १२९ नं. १२६४)

३. लगत किताब पृ. ४ नं. १९ मा "माघ २८ गतेका दिन श्री ५ महाराजधिराजबाट चढाई बक्सेको चांदीको डवल मोहर १०८ र बीचमा चांदीकै पीपलपात १ समेत जम्मा १०९ चांदीकै सिक्रीमा उनीइयांको स्व(सो) पिपलपातमा श्री स्वस्तीश्री गीरीराजचक्रचुडामणीनरनारायणेत्यादिविविध (बिरूदा) वलिबीराजमान मानोन्नत श्रीभन्माहाराजधिराज श्रीश्रीश्री महाराजा त्रिभुवन बीरबिक्रम जंगबहादुर साहबहादुर सम्सेर जंगदेवानाम सदासमरबिजइनामबाट

---

१. गहना लगत, पृ. १३३ ।

चढायाको १०८ रूपैयाको माला सम्बत १९७० साल माघ पूर्णीमा माघ २८ गते रोज ३ मा ४४।८।८ भन्ने अक्षेर काटेको चांदीको सिक्री उनेको पीपल-पात समेत १०९ उनीयाको कंपनी तोला १६३ येकसये त्रीसट्ठीको मोहर माला येक,"

४. "२०२९ साल माघ महिनामा श्री इष्टदेवता दक्षिणकालीप्रिति सुनको छेप्या वुट्टा भएको चांदीको कंठी माला १ हामी श्री ५ जीज्यू मुमा वडामहारानी कान्तीराज्यलक्ष्मी बाट चढा यू २०२९ भन्ने पछाडी अक्षर काटीएको दायां वाया चादीको सिक्री अगाडी दाया बाया फुलको हांगा बीचमा सुनको छिप्रको मूर्ति भएको कंठीमाला १ जम्मा तौल २१।४ सुन अन्दाजी ।५ मासा चांदी कं.तो.दर मोरू ९। नौ सुन तोला दर ४००।– जाने ।"

(गहना लगत, पृ. २६७)

दक्षिणकालीमा श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्रवीरविक्रम शाहदेवबाट पनि वि. सं. २०३२, वि. सं. २०३३, वि. सं. २०४३, वि. सं. २०४४ र वि. सं. २०४५ मा विभिन्न खालका गहनाहरू चढाइवक्सेका विवरण उक्त लगतमा परेका छन् ।

कुनै देवमन्दिरमा चढाइएका यति धेरै गहना र भाँडाकुँडाको सन्दर्भ पाइनु महत्त्वपूर्ण छ। यो सन्दर्भले एकातिर दक्षिणकालीप्रति जनताको भक्ति र विश्वास स्पष्ट हुन्छ भने आर्कोतिर यस्तो वहुमूल्य सम्पत्तिको उचित प्रयोग (देवीमा लगाइदिने वा उपयोग गर्ने) र सुरक्षासम्बन्धी कुरा पनि उठाएको छ। यस पक्षवारे पनि उचित ध्यान जानु आवश्यक छ ।

४. दक्षिणकाली पुजारी र सेवकवर्ग

वर्तमान समयमा दक्षिणकालीस्थानमा पुजारीको रूपमा कर्माचार्य थरका नेवारहरू रहेका छन् ।[1] एक स्रोतअनुसार दक्षिणकालीको पुजारी निम्न ६ जना छन–

१. मूलपुजारी– सूर्यमान कर्माचार्य
२. शंकरमान कर्माचार्य
३. तीर्थमान कर्माचार्य
४. प्रकाशमान कर्माचार्य
५. ज्ञानुमान कर्माचार्य
६. ललितमान कर्माचार्य

---

१. गुठी खर्च अड्डाका हाकिम श्री गिरिधारी भट्टज्यूबाट ज्ञात ।

तर फर्पिङमा विभिन्न व्यक्ति र एक जना पुजारी (ललितमान) बाट ज्ञात भएअनुसार मूलपुजारी सूर्यमान, शंकरमान र ललितमानले मात्रै हाल पुजारीको दायित्व सह्यालेका छन् ।[१]

यो पीठमा कर्माचार्य पुजारी कहिलेदेखि भएका हुन् भन्ने बारेमा स्पष्ट प्रमाण पाइँदैन' तर राजा प्रताप मल्लको समयमा यो पीठको स्थापना गरेको मानेमा त्यस समयदेखिको चलनअनुसार कर्मकाण्डीवर्गका कर्माचार्यहरू यहाँ पुजारीका रूपमा सम्बद्ध हुन थालेको हुनुपर्दछ । वि. सं. १८९८ को सरकारी कागतमा पनि दक्षिणकालीसँग सम्बद्ध व्यक्तिहरूमा 'धीर्जुनारान अचार' को उल्लेख पाइनाले यिनको यस पीठसँग पुरानो सम्बन्ध देखिन्छ ।

दक्षिणकालीका पुजारी कर्माचार्यहरूको खान्कीबारे स्पष्ट तथ्य थाहा पाउन सकिएको छैन । गुठी संस्थानका हाकिमहरूको भनाइमा जग्गाका तिर्जा यी पुजारीहरूले पाउने गरेका छन्, त्यही नै उनीहरूको पारम्परिक खान्की हो । तर एक जना पुजारीसँग यसबारे सोधपूछ गर्दा खान्की केही नभएको बताएका र केही दशकअघिसम्म पुजारीलाई वार्षिक ८ मुरी धान पाइन्थ्यो जो अचेल कायम रहेको छैन भन्ने सुनियो ।[२]

परम्पराका हरेक कुरामा विकृति आएजस्तै दक्षिणकालीका पुजारीहरूमा पनि तान्त्रिक परम्परा उच्च तहमा जीवित छ भन्न सक्ने स्थिति छैन । यी कर्माचार्य-हरूमा तान्त्रिक परिपाटीको शिक्षा, दीक्षा र साधनाको अभाव नै देखिन्छ । यस पक्षबारे विस्तृत रूपले अनुसन्धान गरी समयोचित व्यवस्था गर्नुपर्ने अनुभव सबैले गरेका हुन् ।

दक्षिणकालीका पुजारी कर्माचार्यसँग यी महर्जनहरू आ-आफ्नो पालो-बमोजिम रूजु रहेर विभिन्न रूपमा पुजारीको सहयोग गर्दछन् र बलि चढाउन ल्याएका बोका, कुखुरा, हाँस काट्ने काम गर्दछन् ।

द्योपाला (पोडे) हरूसँग मिलेर महर्जनहरू पीठको रक्षा गर्ने काम पनि गर्दछन् । जम्मा ६ जनाले राती पीठको रक्षा गर्ने काम गर्दछन् भन्ने कुरा पनि थाहा पाइएको छ ।

---

१. यो कागत परिशिष्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. श्री गणेशलाल मानन्धरको भनाइमा पुजारीहरूको खान्की जग्गासम्बन्धी कागतपत्र छन् तर ६२ हरण (वि. सं. १८६२ मा भएको बिर्ता उन्मूलन) को समयमा हरण भएको र सट्टा जग्गाको रूपमा इपा माल्टामा जग्गा दिइएको थियो । त्यहाँबाट पनि तिर्जा आउने कुरै छैन ।

गुठी लगत अड्डामा रहेको ब. ४७९ संख्याको लगतमा वि. सं. १८९८ माघ सुदी २ मा भएको लालमोहरको उद्धरणअनुसार देवीस्थानमा पालो बस्नेहरूको खान्कीको उल्लेख भएकोमा आठ जना ज्यापू र पोडेहरूको उल्लेख पाइनाले त्यसै समयदेखि वा त्योभन्दा अघिदेखि महर्जन (ज्यातू) हरूको सम्बन्ध यो पीठसँग रहिआएको देखिन्छ ।

महर्जन (ज्यापू) हरूले देवीका गहनाहरूको जिम्मा लिइआएको पनि थाहा पाइन्छ ।

दक्षिणकालीस्थानसँग कर्माचार्य र महर्जनपछि पोडेहरू पनि सम्बद्ध रहेका देखिन्छन् । पोडेहरूले आ-आफ्नो पालोबमोजिम पीठमा रूजु रहेर विविध सेवा गर्दछन् र खास गरी पीठको सुरक्षा रात र दिन दुवै समय गर्दछन् ।

गुठी लगत अड्डामा रहेको ब. ४७९ संख्याको लगतमा वि. सं. १८९८ माघ सुदी २ को लालमोहरको जुन उद्धरण पाइन्छ सो अनुसार आठ जना ज्यापू र पोडेहरूले पीठमा पालो बस्ने र सोको खान्की 'सेवा बिर्ता' जग्गाको बन्दोबस्त भएको पाइनाले यी पोडेहरूको यो पीठसँगको प्राचीनता थाहा पाइन्छ ।

काठमाण्डू उपत्यकाका पुराना शक्तिपीठहरूको परम्पराअनुसार यहाँ पनि पोडेहरू द्योपाला राख्ने गरिएको देखिन्छ ।[1]

माथि चर्चित कर्माचार्य पुजारीहरू, चौकीदार र द्योपाला महर्जन र पोडेहरू नेपालको एक अत्यन्त लोकप्रिय पीठसँग सम्बद्ध भएर त्यहाँ चढाइएका रुपियाँ-पैसा आपसमा बाँडचुँड गरेर आफ्नो जीवन धान्दछन् । उनीहरूको आम्दानी-को स्रोतमध्ये देवीमा बलि चढाइने प्रत्येक जन्तुको गर्दन पाउने प्रथामा प्रतिगर्दनको सट्टा पाँच रुपियाँ लिने गर्दछन् ।

दक्षिणकाली पीठको विकासं गर्दा पुजारीहरूको राम्रो व्यवस्था गरिदिने हो भने उक्त चौकीदार द्योपाला महर्जन र पोडेहरू बारेमा पनि समयोचित सेवा र कामकर्तव्यको व्यवस्था हुनुपर्ने अनुभव गरिन्छ ।

---

१. श्री गिरिधारी भट्टज्यूको भनाइमा शाक्त कर्मकाण्डमा 'मातंग' जातकी कन्या वा स्त्रीको पनि पूजा गर्ने चलन पाइने आधारमा यी 'मातंग' वा पोडेहरूको सम्बन्ध शाक्तपीठहरूमा रहेको हुनुपर्दछ ।

४. श्री दक्षिणकालीको उपासनापद्धति

१. दक्षिणकालीसम्बन्धी साहित्य (शास्त्र)

वैदिक र पौराणिक परम्परामा शक्तिदेवीका विभिन्न रूपको वर्णन र उपासनाका रूपबारे उल्लेख पौराणिक साहित्यमध्ये उपपुराणवर्गमा पर्ने कालिका-पुराणमा अनेक शक्तिदेवीहरूको र देवीभागवतमा अनेक देवीहरूको उपासनाविधि र फल आदिको वर्णन पाइन्छ । विशाल तान्त्रिक साहित्यमा कालीका अनेकन् रूपहरूका साथै दक्षिणकालीको उपासनाबारे अति विस्तृत र जटिल पद्धतिको वर्णन पाइन्छ ।

काली वा दक्षिणकालीको वर्णन कुन कुन ग्रन्थमा भएको छ भन्नेबारे विस्तृत रूपमा वर्णन गर्न गाह्रो छ तर संक्षेपमा भन्ने हो भने यिनको उपासना र माहात्म्य-बारे मुण्डमालातन्त्र, कुमारीतन्त्र, भैरवतन्त्र, संकेततन्त्र, कालीतन्त्र, भैरवीतन्त्र, तन्त्रान्तरतन्त्र, कालीक्रम, मेरुतन्त्र, मत्स्यसूक्त, वीरतन्त्र, शक्तिसगमतन्त्र, फेत्का-रिणीतन्त्र, त्रिशक्तिरत्नाकर, स्वतन्त्रतन्त्र, साधनसमुच्चय, भैरवयामल, वीर-चूडामणि, श्रुतिसिद्धान्ततन्त्र, भावचूडामणितन्त्र, महाकालसंहिता, कालीकुलार्णव-तन्त्र, निरुत्तरतन्त्र, महानिर्वाणतन्त्र, कालानलतन्त्र आदिमा वर्णन भएको पाइन्छ। यी तान्त्रिक ग्रन्थमध्ये धेरै अप्रकाशित रूपमा रहेका छन् ।

यस्ता तान्त्रिक ग्रन्थ अझै पनि नेपाल र भारतका कुना-कुनामा धेरै-जसो व्यक्तिगत संग्रहमा र केही सरकारी र गैरसरकारी पुस्तकालयहरूमा रहेका छन्! ती सबैको खोजमेल गरेर काली वा दक्षिणकालीबारे राम्ररी अनुसन्धान गर्ने हो भने आश्चर्यचकित पार्ने सामग्री र उपासनापद्धतिबारे थाहा पाउन सकिने अन्दाज गर्न सकिन्छ ।

जस्तो, काली र दक्षिणकालीसम्बन्धी तान्त्रिक ग्रन्थहरू राष्ट्रिय अभि-लेखालय नेपालमा पनि थुप्रै छन् भन्ने कुरा त्यहाँबाट प्रकाशित 'संक्षिप्त सूचीपत्र' र 'बृहत्सूचीपत्र'हरूको अवलोकनबाट थाहा हुन्छ ।

राष्ट्रिय अभिलेखालयको 'संक्षिप्तसूचीपत्र'मा कालीसम्बन्धी निम्न ८४ ग्रन्थहरूको नामावली पाइन्छ–

१. कालिकाकवचम्
२. कालिकाकुलपञ्चक्रमार्चनम्
३. कालिकाकुलपञ्चशतम्
४. कालिकाकुलसद्भावः
५. कालिकाकुलक्रमसद्भावः
६. कालिकादण्डकस्तोत्रम्
७. कालिकानिर्भयकवचम्
८. कालिकापुराणन वरात्रपूजादिप्रकीर्णयन्त्राणि
९. कालिकापुराणनवरात्रपूजादिप्रकीर्णयन्त्राणि
१०. कालिकापुराणोक्तत्रिपुराकवचम्
११. कालिकापूजा
१२. कालिकापूजापद्धतिः
१३. कालिकामन्त्रन्यासविधिः
१४. कालिकाया न्यासः
१५. कालिकावर्षवर्धनविधिः
१६. कालिकाष्टकम्
१७. कालिकासहस्रनामस्तोत्रम्
१८. कालिकासहस्रनामस्तोत्रम् (महाकालसंहितोक्तम्)
१९. कालिकास्तवराजः
२०. कालिकास्तुतिः
२१. कालिकास्तोत्रम्
२२. कालिकास्तोत्रम् (कालिकाकुलसर्वस्वोक्तम्)
२३. कालिकास्तोत्रसंग्रहः
२४. कालिकोपनिषद्
२५. कालीकञ्चुकम्
२६. कालीकञ्चुकादि गुह्यस्तोत्रयन्त्रपूजासंग्रहः (वेदसिद्धान्ततन्त्रोक्तः)
२७. कालीकल्पः
२८. कालीकवचम् (करवीरयागोक्तम्)
२९. कालीकवचद्वयम्
३०. कालीकवचसंग्रहः
३१. कालीकवचसंग्रहः
३२. कालीकामकलापूजा (रुद्रयामलीया)

३३. कालीकुलक्रमः (करवीरयागोक्तः)
३४. कालीकुलक्रमः
३५. कालीकुलक्रमः (पश्चिमरहस्ये)
३६. कालीकुलक्रमषोढान्यासः (हेमतन्त्रोक्तः)
३७. कालीकुलक्रमषोढान्यासपूजादि (हाहारावतन्त्रोक्तम्)
३८. कालीकुलक्रमार्चनम्
३९. कालीकुलाकुलसद्भावे होमविधानम्
४०. कालीकुलार्णवः
४१. कालीजगन्मङ्गलकवचम्
४२. कालिकास्तवम्
४३. कालीतत्त्वे आचारप्रदीपः
४४. कालीतत्त्वे प्रायश्चित्तविधिः
४५. कालीतन्त्रम्
४६. कालीतन्त्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः
४७. कालीतीर्थमाहात्म्ये रक्तबीजवधोपाख्यानम
४८. कालीयक्षरी
४९. कालीनित्यपूजाविधिः
५०. कालीनिर्वाणपूजा
५१. कालीपञ्चक्रमषोढान्यासः
५२. कालीपद्धतिः
५३. कालीपूजा
५४. कालीपूजापद्धतिः (सर्वज्ञतन्त्रन्यासहिता)
५५. कालीपूजाविधिः
५६. कालीपूजाहोमादिविधिः
५७. कालीपूजासंक्षेपः
५८. कालीप्रस्तावः
५९. कालीभुजङ्गप्रयातस्त्रतोम् (महाकालसंहितोक्तम्)
६०. कालीमन्त्रमहार्णवः
६१. कालीबलिविधिः
६२. कालीशतनामस्तोत्रम्
६३. कालीशीतलास्तोत्रादिसंग्रहः
६४. कालीसंक्षेपपूजाविधिः

६५. कालीस्तवः
६६. कालीस्तोत्रम्
६७. काल्यष्टकम्
६८. काल्यष्टोत्तरशतनाम
६९. काल्या जगन्मङ्गलकवचम्
७०. कामकलाकालीकवचम्
७१. कामकलाकालीदूतीयागविधिः
७२. कामकलाकालीनित्यार्चनम्
७३. कामकलाकालीपूजा
७४. कामकलाकालीपूजापद्धतिः
७५. कामकलाकालीपूजाविधिः
७६. कामकलाकालीप्रातःकृत्यादि
७७. कामकला (काली) मन्त्रभेदः
७८. कामकलाकालीमन्त्रवर्णनम्
७९. कामकलाकालीमालामन्त्रोद्धारः
८०. कामकलाकालीमृत्युञ्जयप्राणनामायुताक्षरी
८१. कामकलाकालीमृत्युञ्जयप्राणायुताक्षरीमन्त्रोद्धारः
८२. कामकलाकालीविधिः
८३. कामकलाकालीसहस्रनामस्तोत्रम्
८४. कामकलाकालीसहस्राक्षरीमन्त्रोद्धारः ।[1]

राष्ट्रिय अभिलेखालयमै दक्षिणकालीसम्वन्धी निम्न २० ग्रन्थहरू रहेका देखिन्छन्[2]

१. दक्षिणकालिकापद्धतिः
२. दक्षिणकालिकार्चनविधिः
३. दक्षिणकालिकाष्टकम्
४. दक्षिणकालिकोपनिषत्
५. दक्षिणकालीकवचम्
६. दक्षिणकालीकवचम्

---

१. संक्षिप्तसूचीपत्रम्– बुद्धिसागर शर्मा, वीर पुस्तकालय, वि. सं. २०२० पृ. १८, २०-२२।
२. संक्षिप्तसूचीपत्रम्, पृ. ५९।

७. दक्षिणकालीनित्यपूजाविधिः
८. दक्षिणकालीपञ्चाङ्गम्
९. दक्षिणकालीपुरश्चरणविधिः
१०. दक्षिणकालीपूजाप्रयोगसंग्रहः
११. दक्षिणकालीभुजङ्गप्रयातस्तोत्रम्
१२. दक्षिणकालीमन्त्रम्
१३. दक्षिणकालीविधानम्
१४. दक्षिणकालीशतनाम
१५. दक्षिणकालीषोढान्यासः
१६. दक्षिणकालीसहस्रनाम
१७. दक्षिणकालीसहस्राक्षरमन्त्रोद्धारः
१८. दक्षिणकालीसहस्राक्षरी
१९. दक्षिणकालीस्तोत्रम्
२०. दक्षिणकाल्ययुताक्षरी ।

हालसाल काली वा दक्षिणकालीको उपासनासम्बन्धी एकसरो संग्रह ग्रन्थको रूपमा 'शाक्तप्रमोद'को निकै लोकप्रियता रहेको छ। शिवहर राज्यका राजा देवनन्दन सिंह बहादुर र उनका राजगुरु श्री रघुराज दुवेजीद्वारा संग्रह गरिएको सो ग्रन्थको एक खण्डमा ११९ पृष्ठमा कालीसम्बन्धी अति आवश्यक कुरा र पञ्चाङ्ग-को प्रकाशन भएको पाइन्छ ।[1]

नेपालका श्री ५ प्रतापसिंह शाहद्वारा संकलित गरिएको 'बृहत्पुरश्चर्या-र्णवः'मा पनि विस्तृत रूपमा दक्षिणकालीको उपासनापद्धतिबारे लेखिएको छ ।

शाक्त र काली परम्परा र उपासना तथा अन्य कुराका लागि 'कल्याण' पत्रिकाका अनेकन् अंक र खास गरी 'कल्याण-शक्ति-अङ्क' वि.सं. १९९९, 'कल्याण शक्ति-उपासना अंक' ई. १९८७, 'कल्याण उपासना अंक' वि. सं. २०२४ आदि महत्त्वपूर्ण छन् ।

तान्त्रिक सिद्धान्त र काली उपासना विषयमा नेपालका प्रसिद्ध तान्त्रिक श्री धनशमशेर जंगबहादुर राणाले पनि 'निगमागमवैज्ञानिकसारः' र 'प्रबुद्ध-सनातनरहस्यम्' आदि ग्रन्थ लेख्नुभएको छ ।

---

१. कालीतन्त्रम्, शाक्तप्रमोदः, श्री कृष्णदास खेमराज श्री वेङ्कटेश्वर प्रेस मुम्बई, वि. सं. १९५० द्वितीयावृत्तिः पृ. १–११९ ।

२. श्री दक्षिणकालीको उपासनाका किसिमहरू वा स्तरहरू

"कलौ काली"

कलियुगमा काली-दक्षिणकालीको उपासना गरेर मात्र इच्छा गरेको कुरा पूरा हुने र मोक्षसम्म पाउन सकिन्छ भनेर तन्त्रशास्त्रहरूमा ठोकुवा गरेर भनिएको पाइन्छ–

कलियुगमा काली, कलियुगमा काली, कलियुगमा काली मात्रै हुन्छिन् ।

जसको साधना कालनाथ (महाकाल) ले पनि गरेका हुन् त्यस्ती काली कलियुगमा पनि साधकलाई प्रत्यक्ष दर्शन दिन्छिन् ।

कलियुगमा कालीलाई छोडेर कसैले मोक्ष पाउने इच्छा गर्दछ भने त्यो मानिस भोजन नगरेरै भोक मेटाउन चाहन्छ ।

कालीलाई छोडेर कसैले कलियुगमा शान्ति चाहन्छ भने त्यो जाडो भगाउन हिमालतिर जाने गर्दछ ।

श्री महाकाली कलियुगमा पूरापूर फल दिनेछन् । जानेर वा नजानेर वा हेला गरेर पनि एकैपल्ट कालीलाई सम्झियो भने सिद्धि पाइन्छ ।[1]

यसरी कलियुगमा काली (महाकाली-दक्षिणकाली) को उपासनाको माहात्म्य बताइएको पाइन्छ ।

काली अथवा कुनै पनि देवताको उपासना वैदिक, पौराणिक र तान्त्रिक पद्धतिबाट गरिन्छ । शक्ति र शैव उपासना खास गरी तान्त्रिक पद्धतिबाट गरिने हुनाले त्यस पद्धतिअनुसार पाशव, वीर र दिव्य तीन तहबाट उपासना गरिन्छ । पाशव अथवा पश्वाचारलाई अधमोपासना, वीराचारलाई मध्यमोपासना र दिव्याचारलाई उत्तमोपासना मानिन्छ ।[2] यसो हो तापनि उक्त तीनै उपासनाको आ-आफ्नो स्थानमा महत्त्व मान्न सकिन्छ किनभने पश्वाचारले ज्ञानसिद्धि, वीराचारले क्रियासिद्धि हुन्छ र साक्षात् शिवशिवा स्वरूप हुन्छ र दिव्याचारले देवताजस्तै क्रियाशील हुन सकिन्छ ।[3]

तर वर्तमान समयमा तान्त्रिक परम्परा लुप्तप्रायः भएको अवस्थामा योग्य गुरुको निर्देशन पाउन दुर्लभजस्तै हुन गएकोले साधना गर्न चाहने व्यक्तिले मन्त्र, स्तोत्र र यन्त्र तथा मूर्तिपूजाकै माध्यमबाट साधना शुरू गरी स्वाध्याय र मननबाट तह बढाउँदै जानुपर्ने हुन आउँछ ।

---

१. बृहत्पुरश्चर्यार्णवः तृतीयखण्ड पृ. ५ ।

२. यसबारेमा माथि भूमिकामा चर्चा गरिएको छ ।

३. रामदास गौड– हिन्दुत्व, काशी सं. १९९५ पृ. ७२२ ।

कालीको उपासना गर्न चाहनेले पहिले त गुरु खोज्ने, मन्त्र जुराउने, दीक्षा लिने र मन्त्र चतुर्थी गर्ने जस्ता काम पहिले गर्नुपर्दछ। साधकलाई ज्यादै नै भक्ति भएमा र गुरु नभएमा दक्षिणामूर्तिलाई गुरु मानी मन्त्रको पूजाआजा गरी जप्न थाल्ने परम्परा पनि पाइन्छ तर स्वयं लाग्नेले सम्बद्ध साहित्यको प्रचुर स्वाध्याय गर्नु अत्यन्त आवश्यक हुन्छ।

मन्त्र लिएपछि पुरश्चरण (मन्त्र जप्ने) र अनुष्ठान (पूजा र थोरै जप) गर्न थाल्नुपर्दछ। केही दिन जप गरेपछि वा पहिले नै मन्त्र र मालाको संस्कार गर्नु आवश्यक हुन्छ। मन्त्रका दश संस्कारहरू– १. जनन, २. दीपन, ३. बोधन, ४. ताडन, ५. अभिषेक, ६. विमलीकरण, ७. जीवन, ८. तर्पण, ९. गोपन र १० आप्यायन[1] विधिसाथ गर्नुपर्दछ अनि मन्त्र तेजिलो हुन्छ। मन्त्रहरूमा छिन्न, शक्तिहीन आदि ५० दोष हटाउन संस्कार गर्नु आवश्यक मानिन्छ।

मन्त्रको निश्चित जप (एक लाख) सिध्याएपछि जपसंख्याको दशांश हवन, हवनको दशांश तर्पण, तर्पणको दशांश मार्जन, मार्जनको दशांश ब्राह्मण-भोजन गराउनुपर्ने हुन्छ। सके बटुककुमारीको पूजा र भोजन हुनुपर्दछ अथवा हवन आदिको साटो दशांशको दोब्बर मन्त्र जपे पनि हुने उपाय पाइन्छ।

मन्त्र जप्दा देवताको पूजन अथवा धारण यन्त्र पनि राख्नु आवश्यक हुन्छ तर त्यस यन्त्रको संस्कार, प्रतिष्ठा, शोधन र यन्त्र गायत्री मन्त्रको जप पनि गर्नु आवश्यक हुन्छ। यन्त्रमै देवताको नित्यपूजा गरिन्छ।

मन्त्रजप साथै देवताको पञ्चाङ्ग (कवच, हृदय, शतनाम, सहस्रनाम र उपनिषद्) को पाठ र मनन गर्नु आवश्यक हुन्छ।

यहाँ काली-दक्षिणकालीको उपासना गर्दा काम लाग्ने कुराहरू र मन्त्रबारे संक्षिप्त चर्चा गरिन्छ।

मन्त्रको माहात्म्य–

दक्षिणकालीको उक्त मन्त्र 'द्वाविंशत्यक्षरी विद्या' (बाईस अक्षरको विद्या) भनिन्छ। यो मन्त्र जप्न जुराउनुपर्ने, जप गर्ने साइत हेर्नुपर्ने, धेरै धन खर्च गर्नुपर्ने, युगअनुसार चार गुना जप गर्नुपर्ने, शरीरलाई कष्ट दिनुपर्ने आदि कुनै बन्धन छैन। यो 'अनिरुद्धसरस्वती' (पठनपाठनमा सिद्धि दिने) विद्याको जप गर्ने साधकलाई सबै किसिमको सिद्धि (सफलता) प्राप्त हुन्छ, शत्रुहरू तेजोहीन हुन्छन्, ठूलाठूला मानिसहरू पनि वशमा हुन्छन्, यहाँसम्म कि आगोलाई चीसो पार्न सक्दछ, रातलाई

---

१. कल्याण, उपासना अंक वि. सं. २०२४ वर्ष ४२ सं. १ पृ. २२४-२५।

दिन, दिनलाई रात बनाउन सक्दछ भन्ने तान्त्रिक ग्रन्थहरूमा विस्तृतरूपले माहात्म्य बताइएको पाइन्छ ।[1]

दक्षिणकालीको ध्यान–

कालीतन्त्रअनुसार कालीको स्वरूप यस्तो हुन्छ– "शवारूढां महाभीमां घोरदंष्टां हसन्मुखीम् । चतुर्भुजां खड्गमुण्डवराभयकरां शिवाम् ।। मुण्डमालाधरां देवीं ललज्जिह्वां दिगम्बराम् । एवं सञ्चिन्तयेत् कालीं श्मशानालयवासिनीम् ।"

शव (मुर्दा) माथि चढेकी, एकदम डरलाग्दी, दाह्रा भएकी, हँसिलो मुहार भएकी, चार हात भएकी, खड्ग-मुण्ड (टाउको)- वरमुद्रा र अभयमुद्रा लिएकी, मुण्डहरूको माला लगाएकी, जिभ्रो लप्लपाइरहेकी, नाङ्गी र मसानमा बस्ने यस्ती कालीको ध्यान गर्नुपर्छ ।

कालीको ध्यान गर्नाका विभिन्न फल पनि बताइएका पाइन्छन् ।

एक ठाउँमा– नागको जनै लगाएकी, अर्धचन्द्र शिरमा धारण गरेकी र चुल्ठो कोरेर महाकालको नजीकै जान लागेकी यस्ती कालीको ध्यान गऱ्यो भने जीवन्मुक्ति र मोक्ष पनि पाइन्छ भनिएको छ ।[2]

शापोद्धार–

तान्त्रिक ग्रन्थहरूमा सात करोड मन्त्रहरू (सप्तकोटिमहामन्त्र)को उल्लेख पाइन्छ र प्रायः सबै मन्त्रहरूमा शाप लागेका हुन्छन्, यसैले मन्त्र जप्नुभन्दा पहिले शापमोचनको मन्त्र जप्नुपर्दछ वा विधि गर्नुपर्दछ भन्ने विवरण पाइन्छ । यसैगरी दक्षिणकालीको मन्त्र जप्दा पहिले शापमोचन गर्दा यस्तो मन्त्र जप्नुपर्ने तान्त्रिक विधान पाइन्छ–

ॐ घोरदक्षिणे सिद्धिं कुरु कुरु कालिके ।
ममाभीष्टंफलं शीघ्रं देहि द्रविणसम्पदम् ।।[3]

मन्त्र जप्न शुरू गर्दा र सिध्याउँदा यो मन्त्र जपेपछि शापमोचन भई मन्त्रसिद्धि हुने विश्वास गरिन्छ ।

---

१. बृहत्पुरश्चर्यार्णवः तृतीयखण्डः पृ. ४-५, कालीतन्त्र पृ. ६-७ ।

२. अथ ध्यानं प्रवक्ष्यामि निशामय परात्मिके । यस्य विज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्तो भविष्यति ।। नागयज्ञोपवीताञ्च चन्द्रार्द्धकृतशेखराम् । जटाजूटाञ्च सञ्चिन्त्य महाकालसमीपगाम् ।। एवं न्यासादयः सर्वे ये प्रकुर्वन्ति मानवाः । प्राप्नुवन्ति च ते मोक्षं सत्यं सत्यं वरानने ।। शाक्तप्रमोद, कालीतन्त्र कालीहृदयम् ।।

३. बृहत्पुरश्चर्यार्णवः तृतीयखण्डः, पृ. ८, श्री गुरु लोकनाथ रेग्मीको मतमा दक्षिण-कालीको शापमोचन मन्त्र यस्तो हुन्छ– ॐ घोररूपे सिद्धिं कुरु कुरु दक्षिण-कालिके ममाभीष्टं फलं शीघ्रं देहि देहि देहि नाशं पदं क्रीँ क्रीँ क्रीँ ।।

दक्षिणकालीका केही मुख्य मुख्य मन्त्र–

१. दक्षिणकालीको बीजमन्त्र क्रीँ हो । कुलक्रमागत वा खुशीले दीक्षा लिंदा यही बीजमन्त्र सुनी जप गरिन्छ ।

२. दक्षिणकालीको मुख्य र प्रसिद्ध मन्त्र बाईस अक्षरको हुन्छ–
क्रीँ क्रीँ क्रीँ ह्रीँ ह्रीँ हूँ हूँ दक्षिणकालिके
क्रीँ क्रीँ क्रीँ ह्रीँ ह्रीँ हूँ हूँ स्वाहा ॥[1]

कुनै मन्त्र जप्दा प्रणव (ॐकार) को आदिमा अवश्य उपयोग गर्नुपर्दछ । कसैकसैको मतमा ॐकारको अन्त्यमा पनि प्रयोग गर्नुपर्दछ । मन्त्रको सिद्धिको लागि मन्त्रको बीचमा पनि ॐकारको प्रयोग गर्नुपर्ने कुरा कोही बताउँछन् । तान्त्रिक मन्त्रहरूमा शुरूमा एकपल्ट मात्र ॐकारको प्रयोग गरे हुन्छ भन्ने मत पनि सुनिएको छ ।

सबै सिद्धि दिने मन्त्र–

ह्रीँ ह्रीँ हूँ हूँ क्रीँ क्रीँ क्रीँ दक्षिणकालिके क्रीँ क्रीँ क्रीँ हूँ हूँ ॥
यो मन्त्र बेलको वा वरको बोटमुन्तिर शवमाथि बसेर जप्नुपर्दछ ।[2]

मारण मन्त्र–

क्रीँ दक्षिणकालिके स्वाहा ॥
यो मन्त्र दश हजार जपेपछि कालीसहस्रनाम जप्नुपर्दछ ।[3]

तान्त्रिक उपासनामा षट्कर्म (मारण, मोहन, वशीकरण, उच्चाटन, स्तम्भन जृम्भण) को प्रयोग पाइन्छ तर यिनको उपयोग भौतिक प्रयोग र आध्यात्मिक उपयोगको लागि गर्न सकिन्छ । यिनको प्रयोग आफैंलाई गरेर अनुशासित गर्नु एउटा लक्ष्य हुन सक्छ भने आर्को चाहिं शत्रुलाई मारण (मार्ने) प्रयोगमा हुन सक्दछ । तर यस्तो कडा प्रयोग सकेसम्म नगर्ने चेतावनी शास्त्रहरूमा दिइएको पाइन्छ ।

---

१. कुनै तन्त्रमा यस्तो रूप पनि देखिन्छ–क्रीँ क्रीँ क्रीँ हूँ हूँ ह्रीँ ह्रीँ दक्षिणकालिके क्रीँ क्रीँ क्रीँ हूँ हूँ ह्रीँ ह्रीँ स्वाहा ॥
यस्तो मन्त्रभेदमा आफूले जुन किसिमको लिएको छ त्यसैको जप गरे हुन्छ भन्ने साधकहरूको भनाइ पाइन्छ ।

२. मेरुतन्त्रम् ।

३. लेखकको संग्रहको टिपोटबाट ।

सम्पत्ति दिने दक्षिणकालीको मन्त्र–

साधकलाई सम्पत्तिको इच्छा भएमा यो मन्त्र जप्ने विधान पाइन्छ –

ह्रूँ ह्रूँ क्रीँ क्रीँ क्रीँ ह्रीँ ह्रीँ दक्षिणकालिके
ह्रूँ ह्रूँ ह्रीँ ह्रीँ स्वाहा ॥[1]

देवताहरू वोलाउने दक्षिणकालीको मन्त्र–

क्रीँ हूँ ह्रीँ दक्षिणकालिके क्रीँ हूँ ह्रीँ स्वाहा ॥[2]

खोसिएको नोकरी फेरि पाउने मन्त्र–

क्रीँ क्रीँ क्रीँ हूँ हूँ ह्रीँ ह्रीँ दक्षिणकालिके स्वाहा ॥[3]

भोग पाउने मन्त्र–

क्रीँ कालिके स्वाहा ॥[4]

सन्तान दिने मन्त्र–

क्रीँ हूँ ह्रीँ ॥[5]

शान्ति दिने मन्त्र–

क्रीँ हूँ ह्रीँ फट् स्वाहा ॥[6]

एकै दिनमा कालीबीजमन्त्रको सिद्धि–

कालीको वीजमन्त्र क्रीँ को कृष्णपक्षका चतुर्दशीका रातमा शून्य घरमा बसेर जप गरेमा एकै दिनमा पनि सिद्धि हुने उपायको उल्लेख पाइन्छ ।

अथवा भिजेको फेटा र लुगा लगाएर मसान वा जंगलमा उक्त एकाक्षरी वीजमन्त्र एक लाख जपेमा एकै दिनमा मन्त्रसिद्धि हुने प्रयोग पाइन्छ ।

यस्तो कर्म गरेर भोग र मोक्ष दुवै पाउन सकिने उल्लेख पाइन्छ । यस्तो अनुष्ठान गर्दा कि उपवास, कि एक छाक मात्र भोजन गर्नुपर्ने हुन्छ ।[7]

---

१. मेरुतन्त्रम्, पृ. ५६० ।
२. ऐजन ।
३. ऐजन ।
४. ऐजन ।
५. ऐजन ।
६. ऐजन ।
७. ऐजन ।

कालीहृदयस्तोत्रमा वर्णित केही प्रयोगहरू–

शाक्तप्रमोदमा संकलित कालीहृदयमा अनेक प्रयोग दिइएका छन्, जसको संक्षिप्त चर्चा यहाँ गरिन्छ ।

शिवद्वारा कालीभक्तको सेवा हुने नाममाला–

उक्त स्रोतमा वर्णन भएअनुसार यो कालीनाममालाको दिनदिनै जप गरे स्वयं शिवजीले त्यस्ता भक्तको दासता गर्नुहुन्छ–

काली दक्षिणकाली च कृष्णरूपा परात्मिका ।
मुण्डमाली विशालाक्षी सृष्टिसंहारकारिका ॥
स्थितिरूपा महामाया योगनिद्रा भगात्मिका ।
भगसर्पिःपानरता भगोद्योता भगाङ्गजा ॥
आद्या सदानवा घोरा महातेजाः करालिका ।
प्रेतवाहा सिद्धिलक्ष्मीरनिरुद्धा सरस्वती ॥
एतानि नाममाल्यानि ये पठन्ति दिने दिने ।
तेषां दासस्य दासोऽहं सत्यं सत्यं महेश्वरि ॥

रोगनाश हुने प्रयोग–

क्रीँ– यो मन्त्रले सातपल्ट पानी मन्त्रेर रोगीलाई छर्क्यो भने सबै रोगको नाश हुन्छ ।

लोकवश्य–

दक्षिणकालीको मूलमन्त्रले चन्दन अभिमन्त्रित गरेर लगाएमा लोकवश्य हुन्छ ।

महाभयको विनाश–

क्रीँ हूँ ह्रीँ– यो मन्त्रले सातपल्ट अक्षता मन्त्रेर फालिदिएमा महाभयको नाश हुन्छ ।

शत्रुको उच्चाटन–

हूँ ह्रीँ क्रीँ– यो मन्त्रले सात पल्ट फूल मन्त्रेमा शत्रुको उच्चाटन हुन्छ ।

आकर्षण–

क्रीँ क्रीँ क्रीँ– यो मन्त्रले अक्षता छर्केमा हजारौं कोस पर भएकी आइमाईको पनि आकर्षण (तानिने) हुन्छ ।[1]

---

१. अनुभवी व्यक्तिहरूको भनाइमा यी मन्त्र पहिले एक हजार, दश हजार वा एक लाखपल्ट जप गरेर सिद्ध गरेपछि मात्र यी प्रयोग सफल हुन्छन् ।

शक्तिदेवीहरूका उपासकले सप्तशती र नवार्णवमन्त्रको पनि उपासना गर्ने राम्रो परम्परा रहेकोले इच्छुक साधकले यिनैको साधना गरे पनि उत्तम हुन्छ।

जप गर्ने ठाउँ–

मन्त्र जप्ने मुख्य र महत्त्वपूर्ण ठाउँहरूमा एकलिङ्ग (पाँच कोसभित्र यौटा मात्रै शिवलिङ्ग भएको) स्थान, मसान, सूनसान घर, चौबाटो, पहाडमाथि, देवमन्दिर, वेलको रूखमुन्तिर, नदीको किनारा, पीपलको बोटमुन्तिर, शून्य बगैंचा र आफ्नै घर आदि मानिएका छन्।[1]

कालीको मन्त्र जप्ने मुख्य ठाउँ मसान हो तर त्यहाँ बसेर साधना गर्न नसके आसनमुनि मसानको खरानी अलिकति राखेर जप्ने उपाय पनि कसैले बताएको पाइन्छ। यसै गरी चौबाटामा बसेर राति मन्त्र जप्ने बिधानमा घरैमा कोठामा रेखी हालेर चौबाटो बनाएर बीचमा बसेर मन्त्र जप्न सकिने उपाय पनि बताइएको पाइन्छ।

आसन–

कालीको साधना गर्दा मुर्दाको आसन गर्नुपर्दछ नत्र पाप लाग्छ र सिद्धि पनि हुँदैन भनिएको पाइन्छ।[2] मुर्दाको अभावमा 'विष्टर' (कुशको मुठालाई धागोले बाँधेर बनाएको आकार) को आसन बनाउने विधान पाइन्छ।[3] यस्तो विष्टरलाई शव मान्नु, शवलाई शिव मान्नु र साधकले आफूलाई कालीरूप सम्झेर साधना गर्ने विधान पाइन्छ र यस किसिमबाट सिद्धि अवश्य पाइन्छ भनिएको छ।[4] पाशवकल्पमा शवासनको आवश्यकता बताइएको छैन तैपनि आसनमा कुशको टुक्रो राखे बेस हुन्छ र आसन पनि कुश, बाघको छाला, रातो काम्लो वा कम्बलको हुनु आवश्यक मानिन्छ। आसन ठीक भएन भने रोग, व्याधि, दारिद्र्य आदि हुने संकेत पाइन्छ। आसनसंस्कारसम्बन्धी विवरण पनि पाइन्छन्।

---

१. बृहत्पुरश्चर्यार्णवः भाग–३, पृ. ११-१२।

२. मृतासनं विना देवि यो जपेत् कालिकां नरः। तावत् स नारकी ज्ञेयो यावदाहूतसंप्लवम्॥ बृ. पु. ३, पृ. ८।

३. शवाभावे विष्टरं तुं शवरूपं प्रकल्पयेत्। ऐजन, पृ. ९।

४. शवाभावे विष्टरस्तु शवरूपः प्रकीर्तितः। विष्टरः शिवरूपः स्यात् शक्तिरूपत्वकल्पना॥ शिवशक्तिसमायोगात् किं न सिद्ध्यति भूतले। ऐजन पृ. ९-१०।

भोजन–

साधारणतया मन्त्रको साधना र पूजापाठ गर्दा भोको पेट बस्नुपर्ने पौराणिक चलन छ र हाम्रो समाजमा पनि यस्तै चलेको छ। तर तान्त्रिक मन्त्रहरूको र खास गरी देवीको मन्त्र जप्दा खालीपेट बस्न हुँदैन, बस्यो भने साधकलाई दुःख हुन्छ र साधकलाई दुःख भयो भने देवीलाई पनि दुःख हुन्छ। यसैले खानपान गरेर देवीको मन्त्र जप्ने तान्त्रिक सिद्धान्तअनुसार दक्षिणकालीको मन्त्र जप्दा भोको पेट बस्न हुँदैन।[1]

मन्त्र जप्न थाल्दा मन्त्रको ऋषि, छन्द र देवताको उल्लेख संकल्परूपमा बोली कुन उद्देश्यको लागि भनेर विनियोग गरी मूलन्यास गरेर ध्यानपूर्वक मन्त्र जप्नुपर्ने विधान पाइन्छ।

विघ्न रोक्ने उपाय–

तान्त्रिक र कडा मन्त्रहरूको जप गर्दा विघ्न आउने सम्भावना प्रायः हुने हुनाले दीपस्थानमा, गणेश स्वामीकार्तिकको पूजा, भैरव वा बटुकभैरवको उपासना र आज्ञा लिने, मृत्युञ्जय कलशको स्थापना र पूजन तथा मन्त्रजप आदि गरेर मन्त्र जपेमा विघ्न हटी छिटो मन्त्रसिद्धि हुनसक्दछ भन्ने अनुभवी विद्वान्हरूको भनाइ पाइन्छ।

मन्त्रसिद्धि भएपछि साधक वा उपासकले 'अष्टैश्वर्य' वा 'अष्टसिद्धि' पाउन सक्ने विश्वास गरिन्छ।

अष्टसिद्धिका विशेषता यी मानिन्छन्–

१. अणिमा– अति सानो हुन सक्ने।
२. महिमा– अति ठूलो हुन सक्ने।
३. गरिमा– अति गह्रौं हुन सक्ने।
४. लघिमा– अति हलुको हुन सक्ने।
५. प्राप्ति– टाढाको वस्तु पाउन सक्ने।
६. प्राकाम्य– इच्छाअनुसार जे पनि गर्न सक्ने।
७. ईशित्व– हुन नसक्ने कुरा पनि गर्न सक्ने।
८. वशित्व– सबैलाई वश गर्न सकिने।[2]

---

१. साधके क्षेममापन्ने देवीक्षेमः प्रजायते। तस्माद् भुक्त्वा च पीत्वा च पूजयेत् परमेश्वरीम्॥ बृ. पु. ३ पृ. २५; मूल सन्दर्भमा मद्य र मांस खाएर भन्ने कुरा परेको छ तर सात्त्विक किसिमले उपासना गर्दा सात्त्विक वस्तुहरू नै खाने कुरा बुझ्नुपर्दछ।

२. अमरकोश– पं. कुलचन्द्रकृत नेपाली टीका, पृ. १०।

३. योग र दर्शन पक्ष

योग–

हिन्दू परम्परामा देवता दुई रूपका मानिन्छन्– सगुण र निर्गुण। निर्गुण रूपमा देवतालाई मान्दा स्त्री वा पुरुष कुनै रूपमा मानिंदैन। यस रूपमा निराकार रूपमा उपासना गरिन्छ। सगुण रूपमा देवतालाई मान्दा शैवले शिव, वैष्णवले विष्णु र शाक्तले शक्तिलाई मान्दछन्। शाक्त सम्प्रदायवादीहरूले शक्तिलाई नै परब्रह्म रूपमा मान्दछन् र उनैको पूजाआजा र ध्यान आदि गर्दछन्। उनैलाई सृष्टिकर्त्रीको रूपमा पनि मान्दछन्।

ती शक्ति हरजीवमा रहन्छिन् र त्यही शक्तिको आफूमा विकास गर्ने लक्ष्य शाक्त सम्प्रदायको रहन्छ। यही लक्ष्य प्राप्तिको माध्यमको रूपमा योगक्रिया गरिन्छ। प्रत्येक मानिसमा कुण्डलिनी शक्तिको रूपमा शक्ति मूलाधारमा रहन्छिन्। कुण्डलिनी जागरण गरेपछि सिद्धिहरू पाउन थालिन्छ र मोक्षसम्म पाउन सकिन्छ।

कुण्डलिनी जागरण गर्नका लागि प्राणायामको अभ्यास गर्नुपर्दछ र साथै दीक्षा लिएर मन्त्रोपासना गर्नुपर्दछ। प्राणायाम आदि योगाभ्यासका विभिन्न स्तर-हरूमा मूलाधारमा रहेको कुण्डलिनीलाई क्रमशः स्वाधिष्ठानचक्र, मणिपूरचक्र, अनाहतचक्र, विशुद्धिचक्र, आज्ञाचक्र र सहस्रारचक्रसम्म पुऱ्याएपछि कुण्डलिनी जागरणको क्रम पूरा हुन्छ।[1]

दर्शन पक्ष–

उपास्य देवता र तीसम्बन्धी विषयहरूको ज्ञान नै दर्शन हो। आर्को शब्दमा भन्ने हो भने तत्त्वज्ञान गर्नु नै दर्शन हो। शक्तिदेवतासम्बन्धी शास्त्रहरूको मनन गरेर तत्त्वज्ञान हुन्छ।[2]

योग र दर्शन विषय ज्यादै गहन हुनाले र यो कुरा बुझ्न-बुझाउन धेरै शास्त्र-हरूको तुलनात्मक दिग्दर्शन र अध्ययन गर्नुपर्ने हुनाले यो पक्षबारे अहिले विवरण दिन सकिएको छैन।

---

१. धनशमशेर जङ्गबहादुर राणा– निगमागवैज्ञानिकसारः, पृ. ८४–९७।
२. ऐजन, पृ. ४१ र पछि।

दक्षिणकालीको संक्षिप्त पूजाविधि

तान्त्रिक साहित्यमा दक्षिणकालीको उपासनासम्बन्धी अति विस्तृत, सूक्ष्म र व्यापक विवरणहरू दिइएको पाइन्छ । तिनको परिचयसम्म पनि यहाँ दिनु सम्भव छैन । तल्लीन साधकहरूले आफैंले त्यसबारेमा अनुसन्धान गरी साधनाको क्रम बढाउँदै लग्नुपर्दछ । काली वा दक्षिणकालीसम्बन्धी कति साहित्यको प्रकाशन पनि भएको पाइन्छ तर अप्रकाशित रूपमा धेरै ग्रन्थ रहेको अनुमान गरिन्छ जुनमध्ये नेपाल राष्ट्रिय अभिलेखालयमा रहेका त्यस्ता अप्रकाशित ग्रन्थहरूको सूची यसै ग्रन्थमा अन्यत्र प्रस्तुत गरिएकै छ ।

यहाँ साधकहरूको सामान्य उपयोगका लागि दक्षिणकालीको संक्षिप्त पूजाविधि दिइएको छ । यसैको आधार लिएर दक्षिणकालीको पूजा गर्न-गराउन सकिन्छ । मूलपाठमा प्रयोग भएका कतिपय पारिभाषिक शब्दहरूको व्याख्या दिएर साध्य नहुने हुँदा त्यस्ता ठाउँमा साधक भक्तले आफैंले यथोचित विचार गरी काम चलाउन अनुरोध गरिन्छ ।

पूजा गर्ने मानिसले आफ्नो बायाँतर्फ जमीनमा चौकोर (चतुरस्र) लेखेर 'ॐ ह्रः सामान्याघ्र्यं स्थापयामि' भनेर त्यहाँ फूलअच्छेता छर्केर 'ॐ आधारशक्तिभ्यो नमः' भनेर पूजा गरी अघौंतो थापेर 'नमः' भन्दै त्यसमा जल भरेर त्यस जलमा अंकुशमुद्राले सूर्यमण्डलबाट तीर्थहरूको आह्वान गर्नुपर्दछ । तीर्थहरूको आह्वान गर्दा यसो भन्नुपर्दछ–

ॐ गंगे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।
नर्म्मदे सिन्धुकावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥
ॐ ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते रवेः ।
तेन सत्येन मे देव तीर्थं देहि दिवाकर ॥

'ॐ गंगादिसकलतीर्थेभ्यो नमः' यति भनेर फूलअच्छेताहरूले पूजा गरेर 'ॐ अर्कमण्डलाय द्वादशकलात्मने नमः', 'ॐ वह्निमण्डलाय दशकलात्मने नमः' र 'ॐ सोममण्डलाय षोडशकलात्मने नमः' यति भनेर सूर्य, अग्नि र चन्द्र यी तीन मण्डलहरूको पूजा गरेर 'ॐ षडङ्गेभ्यो नमः' भनेर षडङ्गको पूजा गरेर अस्त्रमुद्राले

रक्षा गरेर कवचले गाँठो पारेर (अवगुण्ठ्य) 'वम्' बोल्दै धेनुमुद्राले अमृत पारेर मत्स्यमुद्राले छोपेर दशपल्ट ॐ जप्ने । शङ्खमुद्रा देखाएर धेनु र योनिमुद्रा देखाउने ।[1]

थालीमा कुंकुम केशर चन्दनले कालीयन्त्र[2] लेख्ने । अनि न्यास गर्ने– शिरमा छुने–'भैरवाय ऋषये नमः ।' मुखमा छुने– 'उष्णिक्छन्दसे नमः ।' हृदयमा छुने–'ॐ दक्षिणकालिकायै नमः ।' गुह्यभाग (तल्लो पेट) मा छुने–'क्रीँ बीजाय नमः ।' दुई गोडामा छुने– 'हूँ शक्तये नमः' सर्वाङ्गमा छुने– क्रीँ कीलकाय नमः ।'

अब षडङ्ग (छ अङ्ग छुने) न्यास– हृदयमा छुने–'क्राँ हृदयाय नमः ।' शिर छुने–'क्रीँ शिरसे स्वाहा ।' मुठी बाँधेर बूढी औंलाले टुपी छुने–'क्रूँ शिखायै वषट् ।' सर्वाङ्ग छुने– 'क्रैँ कवचाय हूम् ।' दुई आँखा र आँखीभूईं छुने– 'क्रौँ नेत्रत्रयाय वौषट् ।' आफ्नो वरिपरिको दिशा बाँध्ने (दिग्बन्धन)– 'क्रः अस्त्राय फट् ।'

अब औंलाहरू छुने– 'बूढी औंलाहरू छुने– 'क्राँ अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।' चोरी औंलाहरू छुने– 'क्रीँ तर्जनीभ्यां स्वाहा ।' माहिंली औंलाहरू छुने– 'क्रूँ मध्यमाभ्यां वषट् ।' सांहिली औंलाहरू छुने– 'क्रैँ अनामिकाभ्यां हूम् ।' कान्छी औंलाहरू छुने– 'क्रौँ कनिष्ठिकाभ्यां वौषट् ।' हत्केलाहरू छुने– 'क्रः करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् ।'

यसपछि कालीको मूल तीनपल्ट प्राणायाम गर्ने, मन्त्रले दक्षिणकालीको ध्यान गर्ने ।

अब दक्षिणकालीको आह्वान गर्ने, हातमा फूल लिएर देवीको ध्यान गरेर–

एहि एहि महादेवि पादुकाभ्यान्दयानिधे ।
ॐ देवेशि भक्तिसुलभे परिवारसमन्विते ।
यावत्त्वां पूजयिष्यामि तावत्त्वं सुस्थिरा भव ।

यति भनेर यन्त्रमाथि फूल चढाउने । यसपछि मन्त्र बोलेर– 'साङ्गे सायुधे सवाहने सावरणे सपरिवारे दक्षिणकालिके इहागच्छ' भनेर आह्वानमुद्राले दक्षिणकालीको आह्वान गर्ने (बोलाउने), 'इह तिष्ठ' (यहाँ बस्नुहोस्) यति भनेर स्थापनमुद्राले स्थापना गर्ने, 'इह सन्निधेहि' भनेर सन्निधीकरणमुद्राले सन्निधि गराउने, 'इह सन्निरुध्यस्व' भनेर सन्निरोधनमुद्राले सन्निरोधन गराउने, 'इह सम्मुखी भव' यति भनेर सम्मुखीकरणमुद्राले सम्मुख गराउने । अस्त्रमुद्राले रक्षा गरेर 'हूम्' यस्तो मन्त्रले अवगुण्ठन गरेर 'वम्' भनेर धेनमुद्राले अमृतको भावना गरेर दक्षिण-कालीको जीउमा षडंगन्यास गरेर मूलमन्त्र जपेर सकलीकरण गरेर 'आँ ह्रीँ क्रीँ स्वाहा' यो मन्त्र १२ पल्ट जपेर लेलिहानमुद्राले दक्षिणकालीको प्राणप्रतिष्ठा गर्ने ।

---

१. साधारण किसिमले अर्घ थापी तीर्थहरूको आह्वान गरे मात्रै पनि हुने ।
२. यही ग्रन्थमा दिएको कालीयन्त्रजस्तै बनाउने ।

प्राणप्रतिष्ठाविधि– आँ ह्रीँ क्रोँ श्रीदक्षिणकालिकाया वाङ्मनस्त्वक्-चक्षुश्श्रोत्रजिह्वाप्राणघ्राणा इहागत्य सुखञ्चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा ।[1] हातले छोएर यति भन्ने । अनि धेनुमुद्रा देखाउने । त्यसपछि मूलमन्त्र जपेर पाँचपल्ट पुष्पाञ्जलि चढाउने– 'एष पुष्पाञ्जलि साङ्गसायुधसवाहनसावरणसपरिवारदक्षिणकालिकादेवतायै नमः ।[2] यही वचन नैवेद्य, धूप, दीप आदि चढाउँदा पनि बोल्ने ।

'इदं पाद्यं (पाउ धुने जल), इदं आचमनीयं (आचमन गर्ने जल), एषोऽर्घ्यः (अर्घको जल), एष मधुपर्कः (यो मधुपर्क), इदं पुनराचमनीयम् (फेरि आचमन गर्ने जल), इदं स्नानीयं (यो स्नान गर्ने जल)– दक्षिणकालिकादेवतायै नमः ।'

'इदं रक्तचन्दनं (रक्तचन्दन), अनुलेपन, एते अक्षता इमानि पुष्पाणि श्रीदक्षिणकालिकादेवतायै वौषट् ।'

'एष. धूपः एष दीपः एतानि नैवेद्यानि श्रीदक्षिणकालिकादेवतायै नमः' यसरी छोटकरी किसिमले पूजा गरेर त्यसपछि माला ल्याएर कुनै भाँडोमा वा हातमा राखेर मूलमन्त्रले अघौंतोको जलले पुछेर 'ॐ माले माले महामाये सर्वशक्तिस्वरूपिणि । चतुर्वर्गस्त्वयि न्यस्तस्तस्मान्मे सिद्धिदा भव ।।[3] ॐ ह्रीँ सिद्धयै नमः' यति भनेर दाहिने हातमा माला राखेर हृदयनजीकै पारेर माहिली औंलाको बीचभागले प्रत्येक दाना छुने गरी सुमेरुलाई ननाघी जप (मूलमन्त्रको) गर्नुपर्दछ । जप गर्दा आफ्नो शरीरमा 'कामकला' को भावना गरेर शिरमा गुरुको ध्यान, हृदयमा देवीको ध्यान गर्दै, आफ्नो जिभ्रोमा मन्त्रलाई दीयोको रूपमा विचार-गर्दै गर्नुपर्दछ । मन्त्र कराएर जप्नु हुँदैन, मनमनै वा ओठसम्म हल्लाएर जप्नुपर्दछ । रुद्राक्ष, महाशङ्ख अथवा फट्टिक वा अन्य संस्कारित माला हुनुपर्दछ । मन्त्र ज्यादै छिटो छिटो वा ज्यादै ढिलो गरी जप्नु हुँदैन । यसरी दक्षिणकालीको मन्त्र १०८ वा १००८ जपेर मालालाई–

ॐ त्वं माले सर्वभूतानां सर्वलोकप्रिया मता ।
शिवं कुरुष्व मे भद्रे यशो वीर्यञ्च सर्वदा ।।

---

१. बोली, मन, छाला, आँखा, कान, जिभ्रो, नाक र प्राणसमेत श्री दक्षिणकाली यहाँ आएर सुखसाथ धेरै बेरसम्म बसुन् ।

२. अङ्ग, हतियार, वाहन, आवरण र परिवारसमेत श्री दक्षिणकाली देवतालाई नमस्कार छ ।

३. सर्वशक्तिरूपिणी ! हे महामाया माला ! तपाईंमै चतुर्वर्ग (धर्म, अर्थ, काम र मोक्ष) रहेको छ, त्यसैले मलाई सिद्धि दिनै हुनुहोस् ।

भनेर ढोगी शिरमा राखेर 'ह्रीँ सिद्धयै नमः' भनेर पूजा गर्ने। अनि पहिले गरेजस्तै प्राणायाम, न्यास आदि गरेर दक्षिणकालीको फेरि पूर्ववत् पूजा गरेर फूल, चन्दन, अक्षता र शङ्खको जल मिलाएर लिई–

ॐ गुह्यातिगुह्यगोप्त्रि त्वं गृहाणास्मत् कृतं जपम् ।
सिद्धिर्भवतु मे देवि त्वत्प्रसादात् महेश्वरि ।।[1]

भनेर देवीको देब्रे हातमा तेजोमय (तेजिलो) भावना गरेर जल चढाई जप निवेदन गर्ने। अनि माला शिरबाट उतारेर–

ॐ त्वं माले सर्वदेवानां सर्वसिद्धिप्रदा मता ।
तेन सत्येन मे सिद्धि देहि देवि ! नमोऽस्तुते ।।

यति पढेर मालाको पूजा गरेर लुकाएर राख्ने । जप गर्दा माला खसेमा त्यसको शान्तिको लागि १०८ पल्ट मन्त्र जप्नुपर्दछ ।

अन्त्यमा दक्षिणकालीलाई आठपल्ट मन्त्र जप्दै पुष्पाञ्जलि चढाउने । अनि इच्छाअनुसार दक्षिणकालीको कवच, हृदय, शतनाम, सहस्रनाम आदिको पाठ गर्ने ।

अरू आवश्यक कुराहरू–

दक्षिणकालीको पूजा, जप, पाठ गर्दा निम्न कुराहरूको पनि विचार गर्नुपर्ने हुनाले ती अत्यावश्यक केही कुरा तल प्रस्तुत गरिएका छन्–

१. सर्वप्रथम गुरुनमस्कार र आज्ञा लिने ।

२. भैरवबाट आज्ञा लिने–

तीक्ष्णदंष्ट्र ! महाकाय ! कल्पान्तदहनोपम !
भैरवाय नमस्तुभ्यम् अनुज्ञां दातुमर्हसि ।।

३. काली गायत्रीमन्त्रको जप–

ह्रीँ दक्षिणायै विद्महे हूँ चामुण्डायै धीमहि
तन्नः काली प्रचोदयात् ।

४. यन्त्रको पूजा गर्दा त्यसको मन्त्र १० वा १०८ पल्ट जप्ने–

यन्त्रराजाय विद्महे वरप्रदाय धीमहि तन्नो यन्त्रः प्रचोदयात् ।

५. देवताको पूजा, पाठ जप्दा कवचपाठ गर्नुपर्ने पनि विधान पाइन्छ । दक्षिणकालीका थरीथरीका ठूला साना आकारका कवच पाइन्छन् । इच्छाअनुसार

---

१. हे महेश्वरी ! तपाईं गुह्यभन्दा गुह्य कुरा लुकाउन सक्नुहुन्छ, यसैले मैले गरेको जप ग्रहण गर्नुहोस् । तपाईंको कृपाले मलाई सिद्धि दिनुहोस् ।

त्यस्ता कवच लिई पाठ गर्नुपर्दछ । यहाँ एउटा सानो आकारको कवच प्रस्तुत गरिएको छ, यसैले विधि पुऱ्याउन सकिन्छ–

अस्य श्री त्रैलोक्यमोहनकालीकवचमन्त्रस्य कालभैरवऋषिः अनुष्टुप्छन्दः श्मशानकाली देवता सर्वत्र कालीप्रसादसिद्धयर्थं जपे विनियोगः । ॐ ऐँ ह्रीँ ह्रूँ ह्रः स्वाहा विवादे पातु मां सदा । क्लीँ दक्षिणकालिकादेवतायै सभामध्ये जयप्रदा । ह्रीँ ह्रीँ श्याभाङ्गि शत्रुं मारय मारय क्रीँ क्लीँ त्रैलोक्यं वशमानय ह्रीँ ह्रीँ क्रीँ मां रक्ष रक्ष । विवादे राजगेहे च द्वाविंशत्यक्षरा परा । ब्रह्मराक्षसवेतालाः सर्वतो रक्ष मां सदा । कवचैर्वर्जितं यत्र तत्र मां पातु कालिका । सर्वत्र रक्ष मां देवी मम मातृस्वरूपिणी । इति श्री कालीकवचम् ॥

६. कालीस्तोत्र– पूजा गरेपछि स्तुति गर्नु आवश्यक हुने हुनाले लामो स्तुति गर्न नसक्नेले यो छोटकरी स्तोत्रको पाठ गरे पनि हुन्छ–

प्रथमं कालिकानाम द्वितीयं सर्वमङ्गला ।
तृतीयं कामदा चैव चतुर्थं तु श्मशानगा ॥
पञ्चमं चैव पञ्चासी षष्टं चाद्या तथैव च ।
सप्तमं शवरूढा च अष्टमं चाम्बिका तथा ॥
नवमं नागशीर्षा च दशमं त्रिदशेश्वरी ।
एकादशं करालास्या श्यामा द्वादशमेव च ॥
द्वादशैतानि नामानि पठेन्नित्यं महेश्वरि ।
गोसहस्रप्रदानस्य फलं भवति सत्वरम् ॥
रतौ च पठते देवि कलान्नार्हन्ति षोडशीम् ।
भगस्पर्शे च पठते सर्वविद्येश्वरो भवेत् ॥
त्रिसन्ध्यं पठते देवि त्रैलोक्यविजयी भवेत् ।
न देयं वैष्णवे सौरे गाणपत्ये महास्तवम् ।
सत्यं सत्यं च सत्यं च देयं शैवे च शाक्तये ॥

इतिश्री कालीस्तोत्रम् ॥

दक्षिणकाली सहस्रनामस्तोत्र

यहाँ प्रस्तुत गरिएको दक्षिणकालीको हजार नाम भएको स्तोत्रको पाठ गर्ने साधनाको खूब ठूलो माहात्म्य बताइएको छ । १८२ श्लोकको सहस्रनामको माहात्म्य र पाठ गर्ने विधिहरूको विवरण ९३ श्लोकमा दिइएकोले यो सहस्रनामस्तोत्रको कति ठूलो माहात्म्य मानिएको रहेछ बुझ्न सकिन्छ ।

सम्भव भए गुरुको आज्ञा लिई, नभए आफैंले गुरुको आज्ञा लिएको भावना गरी, मन्दिरमै वा घरमै पूजाकोठामा दक्षिणकालीको पूजा गरी दीप, कलश र गणेश स्थापना गरी यो स्तोत्रको पाठ गर्नुपर्दछ। शुरूमा ६५ श्लोक र सहस्रनामको १८२ श्लोकपछि ९३ श्लोकमा परिचय र माहात्म्य हुनाले ती अंशको आवृत्ति नगरे पनि हुन्छ ।

अथ

ककारादिकालीसहस्रनामस्तोत्रम्

ध्यानम्–

"शवारूढां महाभीमां घोरदंष्ट्रां हसन्मुखीम् ।
चतुर्भुजां खड्ग-मुण्ड-वराऽभयकरां शिवाम् ॥१॥
मुण्डमालाधरां देवीं ललज्जिह्वां दिगम्बराम् ।
एवं सञ्चिन्तयेत् कालीं श्मशानालयवासिनीम् ॥२॥"

कैलासशिखरे रम्ये नानादेवगणावृते ।
नानावृक्षलताकीर्णे नानापुष्पैरलंकृते ॥१॥
चतुर्मण्डलसंयुक्ते शृङ्गारमण्डपे स्थिते ।
समाधौ संस्थितं शान्तं क्रीडन्तं योगिनीप्रियम् ॥२॥
तत्र मौनधरं दृष्ट्वा देवी पृच्छति शङ्करम् ।

देव्युवाच–

किं त्वया जप्यते देव ! किं त्वया स्मर्यते सदा ॥३॥
सृष्टिः कुत्र विलीनाऽस्ति पुनः कुत्र प्रजायते ।
ब्रह्माण्डकारणं यद्यत् किमाद्यं कारणं महत् ॥४॥
मनोरथमयी सिद्धिस्तथा वाञ्छामयी शिव ।
तृतीया कल्पनासिद्धिः कोटिसिद्धीश्वरत्वकम् ॥५॥
शक्तिपाताष्टदशकं चराचरपुरीगतिः ।
महेन्द्रजालमिन्द्रादिजालानां रचनां तथा ॥६॥
अणिमाद्यष्टकं देव ! परकायप्रवेशनम् ।
नवीनसृष्टिकरणं समुद्रशोषणं तथा ॥७॥
अमायां चन्द्रसंदर्शो दिवा चन्द्रप्रकाशनम् ।
चन्द्राष्टकं चाष्टदिक्षु तथा सूर्याष्टकं शिव ॥८॥
जले जलमयत्वं च वह्नौ वह्निमयत्वकम् ।
ब्रह्म-विष्ण्वादिनिर्माणमिन्द्राणां कारणं करे ॥९॥

पातालगुटिका-यक्ष-वेतालपञ्चकं तथा ।
रसायनं तथा गुप्तिस्तथैव चाखिलाञ्जनम् ॥१०॥
महामधुमती सिद्धिस्तथा पद्मावती शिव ।
तथा भोगवती सिद्धिर्यावत्यः सन्ति सिद्धयः ॥११॥
केन मन्त्रेण तपसा कलौ पापसमाकुले ।
आयुष्यं पुण्यरहिते कथं भवति तद्वद ॥१२॥

शिव उवाच–

विना मन्त्रं विना स्तोत्रं विनैव तपसा प्रिये ।
विना बलिं विना न्यासं भूतशुद्धिं विना प्रिये ॥१३॥
विना ध्यानं विना यन्त्रं विना पूजादिना प्रिये ।
विना क्लेशादिभिर्देवि ! देहदुःखादिभिर्विना ॥१४॥
सिद्धिराशु भवेद्येन तदेवं कथ्यते मया ।
शून्ये ब्रह्माण्डगोले तु पञ्चाशच्छून्यमध्यके ॥१५॥
पञ्चशून्यस्थिता तारा सर्वान्ते कालिका स्मृता ।
अनन्त-कोटि-ब्रह्माण्ड-राजदन्ताग्रके शिवे ॥१६॥
स्थाप्य शून्यालयं कृत्वा कृष्णवर्णं विधाय च ।
महानिर्गुणरूपा च वाचातीता परा कला ॥१७॥
क्रीडायां संस्थिता देवी शून्यरूपा प्रकल्पयेत् ।
सृष्टेरारम्भकाले तु दृष्टा च्छाया तया यदा ॥१८॥
इच्छाशक्तिस्तु सा जाता तया काली विनिर्मितः ।
प्रतिबिम्बं तत्र दृष्टं जाता ज्ञानभिधा तु सा ॥१९॥
इदमेतत् किं विशिष्टं ? जातं विज्ञानकं मुदा ।
तदा क्रियाऽभिधा जाता तदीच्छातो महेश्वरि ॥२०॥
ब्रह्माण्डगोले देवेशि ! राजदन्तस्थितं च यत् ।
सा क्रिया स्थापयामास स्वस्वस्थानक्रमेण च ॥२१॥
तत्रैव स्वेच्छया देवि ! सामरस्यपरायणा ।
तदिच्छा कथ्यते देवि ! यथावदवधारय ॥२२॥
युगादिसमये देवि ! शिवं परगुणोत्तमम् ।
तदिच्छा निर्गुणं शान्तं सच्चिदानन्द-विग्रहम् ॥२३॥
शाश्वतं सुन्दरं शुक्लं सर्वदेवयुतं वरम् ।
आदिनाथं गुणातीतं काल्या संयुतमीश्वरम् ॥२४॥

विपरीतरतं देवं सामरस्यपरायणम् ।
पूजार्थमागतं देव-गन्धर्वाऽप्सरसां गणम् ॥२५॥
यक्षिणीं किन्नरीमन्यामुर्वश्याद्यां तिलोत्तमाम् ।
वीक्ष्य तन्मायया प्राह सुन्दरी प्राणवल्लभा ॥२६॥
त्रैलोक्यसुन्दरी प्राणस्वामिनी प्राणरञ्जिनी ।
किमागतं भवत्याऽद्य मम भाग्यार्णवो महान् ॥२७॥
उक्त्वा मौनधरं शम्भुं पूजयन्त्यप्सरोगणाः ।

अप्सरस ऊचुः –

संसारात् तारितं देव ! त्वया विश्वं जनप्रिय ॥२८॥
सृष्टेरारम्भकार्यार्थमुद्युक्तोऽसि महाप्रभो ।
वेश्याकृत्यमिदं देव ! मङ्गलार्थप्रगायनम् ॥२९॥
प्रयाणोत्सवकाले तु समारम्भे प्रगायनम् ।
गुणाद्यारम्भकालो हि वर्तते शिवशङ्कर ॥३०॥
इन्द्राणीकोटयः सन्ति तस्याः प्रसवबिन्दुतः ।
ब्रह्माणी वैष्णवी चैव माहेशी कोटिकोटयः ॥३१॥
तव सामरसानन्ददर्शनार्थं समुद्भवाः ।
सञ्जाताश्चाग्रतो देव ! चात्माकं सौख्यसागर ॥३२॥
रतिं हित्वा कामिनीनां नाऽन्यत् सौख्यं महेश्वर ।
सा रतिर्दृश्यतेऽस्माभिर्महत्सौख्यार्थकारिका ॥३३॥
एवमेतत्तु चास्माभिः कर्तव्यं भर्तृणा सह ।
एवं श्रुत्वा महादेवो ध्यानावस्थितमानसः ॥३४॥
ध्यानं हित्वा मायया तु प्रोवाच कालिकां प्रति ।
कालि ! कालि रुण्डमाले ! प्रिये । भैरववादिनि ॥३५॥
शिवारूपधरे ! क्रूरे ! घोरदंष्ट्रे ! भयानके ।
त्रैलोक्यसुन्दरकरी-सुन्दर्यः सन्ति मेऽग्रतः ॥३६॥
सुन्दरीवीक्षणं कर्म कुरु कालि ! प्रिये ! शिवे ।
ध्यानं मुञ्च महादेवि ! ता गच्छन्ति गृहं प्रति ॥३७॥
तव रूपं महाकालि ! महाकालप्रियङ्करम् ।
एतासां सुन्दरं रूपं त्रैलोक्यप्रियकारकम् ॥३८॥
एवं मायाप्रभाविष्टो महाकाली वदन्निति ।
इति कालवचः श्रुत्वा कालं प्राह च कालिका ॥३९॥

मायया ऽऽच्छाद्य चात्मानं निजस्त्रीरूपधारिणी ।
इतः प्रभृति स्त्रीभावं भविष्यति युगे युगे ॥४०॥
वल्ल्याद्यौषधयो देवि ! दिवा वल्लीस्वरूपताम् ।
रात्रौ स्त्रीरूपमासाद्य रतिकेलिः परस्परम् ॥४१॥
अज्ञानं चैव सर्वेषां भविष्यति युगे युगे ।
एवं शापं च दत्वा तु पुनः प्रोवाच कालिका ॥४२॥
विपरीतरतिं कृत्वा चिन्तयन्ति भजन्ति ये ।
तेषां वरं प्रदास्यामि नित्यं तत्र वसाम्यहम् ॥४३॥
इत्युक्त्वा कालिका विद्या तत्रैवान्तरधीयत ।
त्रिंशत्-त्रिखर्व-षड्वृन्द-नवत्यर्बुद-कोटयः ॥४४॥
दर्शनार्थं तपस्तेपे सा वै कुत्र गता प्रिया ।
मम प्राणप्रिया देवी हाहा प्राणप्रिये ! शिवे ॥४५॥
किं करोमि ? क्व गच्छामि ? इत्येवं भ्रमसङ्कुलः ।
तस्याः काल्या दया जाता मम चिन्तापरः शिवः ॥४६॥
यन्त्रप्रस्तारबुद्धिस्तु काल्या दत्तातिसत्त्वरम् ।
यन्त्रयागं तदारभ्य पूर्वं विन्दुत्वगोचरम् ।४७॥
श्रीचक्रं यन्त्रप्रस्तार-रचनाभ्यासतत्परः ।
इतस्ततो भ्राम्यमाणस्त्रैलोक्यं चक्रमध्यकम् ॥४८॥
चक्रपारं दर्शनार्थं कोटयर्बुदयुगं गतम् ।
भक्तप्राणप्रिया देवी महाश्रीचक्रनायिका ॥४९॥
तत्र विन्दौ परं रूपं सुन्दरं सुमनोहरम् ।
रूपं जातं महेशानि ! जाग्रत्त्रिपुरसुन्दरि ॥५०॥
रूपं दृष्ट्वा महादेवो राजराजेश्वरोऽभवत् ।
तस्याः कटाक्षमात्रेण तस्या रूपधरः शिवः ॥५१॥
विना शृङ्गारसंयुक्ता तदा जाता महेश्वरी ।
विना काल्यंशतो देवि ! जगत्-स्थावर-जङ्गमम् ॥५२॥
न शृङ्गारो न शक्तित्वं क्वापि नास्ति महेश्वरी ।
सुन्दर्या प्रार्थिता काली तुष्टा प्रोवाच कालिका ॥५३॥
सर्वासां नेत्र-केशे च ममांशोऽत्र भविष्यति ।
पूर्वावस्थासु देवेशि ! ममांशस्तिष्ठति प्रिये ॥५४॥
साऽवस्था तरुणाख्या तु तदन्ते नैव तिष्ठति ।
मद्भक्तानां महेशानि ! सदा तिष्ठति निश्चितम् ॥५५॥

शक्तिस्तु कुण्ठिता जाता तथा रूपं न सुन्दरम्।
चिन्ताविष्टा तु मलिना जाता तत्र तु सुन्दरी ॥५६॥
क्षणं स्थित्वा ध्यानपरा काली चिन्तनतत्परा।
तदा काली प्रसन्नाऽभूत् क्षणार्धेन महेश्वरी ॥५७॥
वरं ब्रूहि वरं ब्रूहि वरं ब्रूहीति सादरम्।

सुन्दर्युवाच–

मम सिद्धिवरं देहि वरोऽयं प्रार्थ्यते मया ॥५८॥
तादृगुपायं कथय येन शक्तिर्भविष्यति।

श्रीकाल्युवाच–

मम नामसहस्रं च मया पूर्वं विनिर्मितम् ॥५९॥
मत्स्वरूपं ककाराख्यं महासाम्राज्यनामकम्।
वरदानाभिधं नाम क्षणार्द्धाद्वरदायकम् ॥६०॥
तत्पठस्व महामाये ! तव शक्तिर्भविष्यति।
ततः प्रभृति श्रीविद्या तन्नामपाठतत्परा ॥६१॥
तदेव नामसाहस्रं सुन्दरी-शक्तिदायकम्।
कथ्यते नामसाहस्रं सावधानमनाः शृणु ॥६२॥
सर्वसाम्राज्यमेधाख्य-नामसाहस्रकस्य च।
महाकाल ऋषिः प्रोक्त उष्णिक्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥६३॥
देवता दक्षिणा काली मायाबीजं प्रकीर्तितम्।
हूँशक्तिः कालिकाबीजं कीलकं परिकीर्तितम् ॥६४॥
ध्यानं च पूर्ववत् कृत्वा साधय स्वेष्टसाधनम्।
कालिका वरदानादि-स्वेष्टार्थे विनियोगतः ॥६५॥
कीलकेन षडङ्गानि षड्दीर्घाब्जेन कारयेत्।

ओमस्य श्रीसर्वसाम्राज्यमेधानाम कालीरूपकका-रात्मकसहस्रनामस्तोत्रमन्त्रस्य महाकाल ऋषिरनुष्टुप् छन्दः, श्रीदक्षिणमहाकाली देवता, ह्रीँ बीजम्, हूँ शक्तिः, क्रीँ कीलकं, कालीवरदानाद्यखिलेष्टार्थे जपे विनियोगः।

ॐ क्रीँ काली क्रूँ कराली च कल्याणी कमलाकला।
कलावती कलाढ्या च कलापूज्या कलात्मिका ॥१॥
कलादृष्टा कलापुष्टा कलामस्ता कलाधरा।
कलाकोटिसमाभासा कलाकोटिप्रपूजिता ॥२॥

कलाकर्मकलाधारा कलापारा कलागमा ।
कलाधारा कमलिनी ककारा करुणा कविः ॥३॥
ककारवर्णसर्वाङ्गी कलाकोटिप्रभूषिता ।
ककारकोटिगुणिता ककारकोटिभूषणा ॥४॥
ककारवर्णहृदया ककारमनुमण्डिता ।
ककारवर्णनिलया काकशब्दपरायणा ॥५॥
ककारवर्णमुकुटा ककारवर्णभूषणा ।
ककारवर्णरूपा च ककशब्दपरायणा ॥६॥
ककवीरास्फालरता कमलाकरपूजिता ।
कमलाकरनाथा च कमलाकररूपधृक् ॥७॥
कमलाकरसिद्धिस्था कमलाकरपारदा ।
कमलाकरमध्यस्था कमलाकरतोषिता ॥८॥
कथङ्कारपरालापा कथङ्कारपरायणा ।
कथङ्कारपदान्तस्था कथङ्कारपदार्थभूः ॥९॥
कमलाक्षी कमलजा कमलाक्षप्रपूजिता ।
कमलाक्षवरोद्युक्ता ककारा कर्बुराक्षरा ॥१०॥
करतारा करच्छिन्ना करश्यामा करार्णवा ।
करपूज्या कररता करदा करपूजिता ॥११॥
करतोया करामर्षा कर्मनाशा करप्रिया ।
करप्राणा करकजा करका करकान्तरा ॥१२॥
कारकाचलरूपा च कारकाचलशोभिनी ।
करकाचलपुत्री च करकाचलतोषिता ॥१३॥
करकाचलगेहस्था करकाचलरक्षिणी ।
करकाचलसम्मान्या करकाचलकारिणी ॥१४॥
करकाचलवर्षाढ्या करकाचलरञ्जिता ।
करकाचलकान्तारा करकाचलमालिनी ॥१५॥
करकाचलभोज्या च करकाचलरूपिणी ।
करामलकसंस्था च करामलकसिद्धिदा ॥१६॥
करामलकसम्पूज्या करामलकतारिणी ।
करामलककाली च करामलकरोचिनी ॥१७
करामलकमाता च करामलकसेविनी ।
करामलकवद्ध्येया करामलकदायिनी ॥१८॥

कञ्जनेत्रा कञ्जगतिः कञ्जस्था कञ्जधारिणी ।
कञ्जमालाप्रियकरी कञ्जरूपा च कञ्जना ॥१९॥
कञ्जजातिः कञ्जगतिः कञ्जहोमपरायणा ।
कञ्जमण्डलमध्यस्था कञ्जाभरणभूषिता ॥२०॥
कञ्जसम्माननिरता कञ्जोत्पत्तिपरायणा ।
कञ्जराशिसमाकारा कञ्जारण्यनिवासिनी ॥२१॥
करञ्जवृक्षमध्यस्था करञ्जवृक्षवासिनी ।
करञ्जफलभूषाढ्या करञ्जारण्यवासिनी ॥२२॥
करञ्जमालाभरणा करवालपरायणा ।
करवालप्रहृष्टात्मा करवालप्रियागतिः ॥२३॥
करवालप्रियाकन्था करवालविहारिणी ।
करवालमयीकर्मा करवालप्रियङ्करी ॥२४॥
कबन्धमालाभरणा कबन्धराशिमध्यगा ।
कबन्धकूटसंस्थाना कबन्धानन्तभूषणा ॥२५॥
कबन्धनादसन्तुष्टा कबन्धासनधारिणी ।
कबन्धगृहमध्यस्था कबन्धवनवासिनी ॥२६॥
कबन्धकाञ्चीकरणी कबन्धराशिभूषणा ।
कबन्धमालाजयदा कबन्धदेहवासिनी ॥२७॥
कबन्धासनगान्या च कपालमाल्यधारिणी ।
कपालमालामध्यस्था कपालव्रततोषिता ॥२८॥
कपालदीपसन्तुष्टा कपालदीपरूपिणी ।
कपालदीपवरदा कपालकज्जलस्थिता ॥२९॥
कपालमालाजयदा कपालजपतोषिणी ।
कपालसिद्धिसंहृष्टा कपालभोजनोद्यता ॥३०॥
कपालव्रतसंस्थाना कपालकमलालया ।
कवित्वामृतसारा च कवित्वामृतसागरा ॥३१॥
कवित्वसिद्धिसंहृष्टा कवित्वादानकारिणी ।
कविपूज्या कविगतिः कविरूपा कविप्रिया ॥३२॥
कविब्रह्मानन्दरूपा कवित्वव्रततोषिता ।
कविमानससंस्थाना कविवाञ्छाप्रपूरिणी ॥३३॥
कविकण्ठस्थिता कं ह्रीं क कं कं कविपूर्तिदा ।
कज्जला कज्जलादानमानसा कज्जलप्रिया ॥३४॥

कपालकज्जलसमा कज्जलेशप्रपूजिता ।
कज्जलार्णवमध्यस्था कज्जलानन्दरूपिणी ॥३५॥
कज्जलप्रियसन्तुष्टा कज्जलप्रियतोषिणी ।
कपालमालाभरणा कपालकरभूषणा ॥३६॥
कपालकरभूषाढ्या कपालचक्रमण्डिता ।
कपालकोटिनिलया कपालदुर्गकारिणी ॥३७॥
कपालगिरिसंस्थाना कपालचक्रवासिनी ।
कपालपात्रसन्तुष्टा कपालार्घ्यपरायणा ॥३८॥
कपालार्घ्यप्रियप्राणा कपालार्घ्यवरप्रदा ।
कपालचक्ररूपा च कपालरूपमात्रगा ॥३९॥
कदली कदलीरूपा कदलीवनवासिनी ।
कदलीपुष्पसम्प्रीता कदलीफलभानसा ॥४०॥
कदलीहोमसन्तुष्टा कदलीदर्शनोद्यता ।
कदलीगर्भमध्यस्था कदलीवनसुन्दरी ॥४१॥
कदम्बपुष्पनिलया कदम्बवनमध्यगा ।
कदम्बकुसुमामोदा कदम्बवनतोषिणी ॥४२॥
कदम्बपुष्पसम्पूज्या कदम्बपुष्पहोमदा ।
कदम्बपुष्पमध्यस्था कदम्बफलभोजिनी ॥४३॥
कदम्बकाननान्तःस्था कदम्बाचलवासिनी ।
कक्षपा कक्षपाराध्या कक्षपासनसंस्थिता ॥४४॥
कर्णपूरा कर्णनासा कर्णाढ्या कालभैरवी ।
कलप्रीता कलहदा कलहा कलहातुरा ॥४५॥
कर्णयक्षी कर्णवार्त्ता कथिनी कर्णसुन्दरी ।
कर्णपिशाचिनी कर्णमञ्जरी कपिकक्षदा ॥४६॥
कविकक्षाविरूपाढ्या कविकक्षस्वरूपिणी ।
कस्तूरीमृगसंस्थाना कस्तूरीमृगरूपिणी ॥४७॥
कस्तूरीमृगसन्तोषा कस्तूरीमृगमध्यगा ।
कस्तूरीरसनीलाङ्गी कस्तूरीगन्धतोषिता ॥४८॥
कस्तूरीपूजकप्राणा कस्तूरीपूजकप्रिया ।
कस्तूरीप्रेमसन्तुष्टा कस्तूरीप्राणधारिणी ॥४९॥
कस्तूरीपूजकानन्दा कस्तूरीगन्धरूपिणी ।
कस्तूरीमालिकारूपा कस्तूरीभोजनप्रिया ॥५०॥

कस्तूरीतिलकानन्दा कस्तूरीतिलकप्रिया ।
कस्तूरीहोमसन्तुष्टा कस्तूरीतर्पणोद्यता ॥५१॥
कस्तूरीमार्ज्जनोद्युक्ता कस्तूरीचक्रपूजिता ।
कस्तूरीपुष्पसम्पूज्या कस्तूरीचर्वणोद्यता ॥५२॥
कस्तूरीगर्भमध्यस्था कस्तूरीवस्त्रधारिणी ।
कस्तूरिकामोदरता कस्तूरीवनवासिनी ॥५३॥
कस्तूरीवनसंरक्षा कस्तूरीप्रेमधारिणी ।
कस्तूरीशक्तिनिलया कस्तूरीशक्तिकुण्डगा ॥५४॥
कस्तूरीकुण्डसंस्नाता कस्तूरीकुण्डमज्जना ।
कस्तूरीजीवसन्तुष्टा कस्तूरीजीवधारिणी ॥५५॥
कस्तूरीपरमामोदा कस्तूरीजीवनक्षमा ।
कस्तूरीजातिभावस्था कस्तूरीगन्धचुम्बना ॥५६॥
कस्तूरीगन्धसंशोभा-विराजित-कपालभूः ।
कस्तूरीमदनान्तःस्था कस्तूरीमदहर्षदा ॥५७॥
कस्तूरीकवितादृढ्या च कस्तूरीगृहमध्यगा ।
कस्तूरीस्पर्शकप्राणा कस्तूरीविन्दकान्तका ॥५८॥
कस्तूर्यामोदरसिका कस्तूरीक्रीडनोद्यता ।
कस्तूरीदाननिरता कस्तूरीवरदायिनी ॥५९॥
कस्तूरीस्थापनाशक्ता कस्तूरीस्थानरञ्जिनी ।
कस्तूरीकुशलप्रश्ना कस्तूरीस्तुतिवन्दिता ॥६०॥
कस्तूरीवन्दकाराध्या कस्तूरीस्थानवासिनी ।
कहरूपा कहाढ्या च कहानन्दा कहात्मभूः ॥६१॥
कहपूज्या कहाख्या च कहहेया कहात्मिका ।
कहमालाकण्ठभूषा कहमन्त्रजपोद्यता ॥६२॥
कहनामस्मृतिपरा कहनामपरायणा ।
कहपरायणरता कहदेवी कहेश्वरी ॥६३॥
कहहेतुः कहानन्दा कहनादपरायणा ।
कहभाता कहान्तःस्था कहमन्त्रा कहेश्वरा ॥६४॥
कहगेया कहाराध्या कहध्यानपरायणा ।
कहतन्त्रा कहकहा कहचर्य्यापरायणा ॥६५॥
कहाचारा कहगतिः कहताण्डवकारिणी ।
कहारण्या कहगतिः कहशक्तिपरायणा ॥६६॥

कहराज्यनता कर्म्मसाक्षिणी कर्म्मसुन्दरी ।
कर्म्मविद्या कर्म्मगतिः कर्म्मतन्त्रपरायणा ॥६७॥
कर्म्ममात्रा कर्म्मगात्रा कर्म्मधर्म्मपरायणा ।
कर्म्मरेखानाशकर्त्री कर्म्मरेखाविनोदिनी ॥६८॥
कर्म्मरेखामोहकारी कर्म्मकीर्त्तिपरायणा ।
कर्म्मविद्या कर्म्मसारा कर्म्माधारा च कर्म्मभूः ॥६९॥
कर्म्मकारी कर्म्महारी कर्म्मकौतुकसुन्दरी ।
कर्म्मकाली कर्म्मतारा कर्म्मच्छिन्ना च कर्म्मदा ॥७०॥
कर्म्मचाण्डालिनी कर्म्मवेदमाता च कर्म्मभूः ।
कर्म्मकाण्डरतानन्ता कर्म्मकाण्डानुमानिता ॥७१॥
कर्म्मकाण्डपरीणाहा कमठी कमठाकृतिः ।
कमठाराध्यहृदया कमठाकण्ठसुन्दरी ॥७२॥
कमठासनसंसेव्या कमठीकर्मतत्परा ।
करुणाकरकान्ता च करुणाकरवन्दिता ॥७३॥
कठोरा करमाला च कठोरकुचधारिणी ।
कपर्दिनी कपटिनी कठिनी कङ्कभूषणा ॥७४॥
करभोरूः कठिनदा करभा करभालया ।
कलभाषामयी कल्पा कल्पना कल्पदायिनी ॥७५॥
कमलस्था कलामाला कमलास्या क्वणत्प्रभा ।
ककुद्मिनी कष्टवती करणीयकथार्चिता ॥७६॥
कचार्चिता कचतनुः कचसुन्दरधारिणी ।
कठोरकुचसंलग्ना कटिसूत्रविराजिता ॥७७॥
कर्णभक्षप्रिया कन्दाकथा कन्दगतिः कलिः ।
कलिघ्नी कलिदूती च कविनायकपूजिता ॥७८॥
कणकक्षानियन्त्री च कश्चित्कविवरार्चिता ।
कर्त्री च कर्तृकाभूषा करिणी कर्णशत्रुपा ॥७९॥
करणेशी करणपा कलवाचा कलानिधिः ।
कलना कलनाधारा कलनाकारिकाकरा ॥८०॥
कलगेया कर्कराशिः कर्कराशिप्रपूजिता ।
कन्याराशिः कन्यका च कन्यकाप्रियभाषिणी ॥८१॥
कन्यकादानसन्तुष्टा कन्यकादानतोषिणी ।
कन्यादानकरानन्दा कन्यादानग्रहेष्टदा ॥८२॥

कर्षणाकक्षदहना कामिता कमलासना ।
ानदन्लकरकमर्त्री करमालाप्रपोषिता ॥८३॥
करमालाशयानन्दा करमालासमागमा ।
करमालासिद्धिदात्री करमालाकरप्रिया ॥८४॥
करप्रिया कररता करदानपरायणा ।
कलानन्दा कलिगतिः कलिपूज्या कलिप्रसूः ॥८५॥
कलनादनिनादस्था कलनादवरप्रदा ।
कलनादसमाजस्था कहोला च कहोलदा ॥८६॥
कहोलगेहमध्यस्था कहोलवरदायिनी ।
कहोलकविताधारा कहोलऋषिमानिता ॥८७॥
कहोलमानसाराध्या कहोलवाक्यकारिणी ।
कर्त्तृरूपा कर्त्तृमयी कर्त्तृमाता च कर्त्तरी ॥८८॥
कनीया कनकाराध्या कनीनकमयी तथा ।
कनीयानन्दनिलया कनकानन्दतोषिता ॥८९॥
कनीयककराकाष्ठा कथार्णवकरी करी ।
करिगम्या करिगतिः करिध्वजपरायणा ॥९०॥
करिनाथप्रियाकण्ठा कथानकप्रतोषिता ।
कमनीया कमनका कमनीयविभूषणा ॥९१॥
कमनीयसमाजस्था कमनीयव्रतप्रिया ।
कमनीयगुणाराध्या कपिला कपिलेश्वरी ॥९२॥
कपिलाराध्यहृदया कपिलाप्रियवादिनी ।
कहचक्रमन्त्रवर्णा कहचक्रप्रसूतका ॥९३॥
कएईल्ह्रीँस्वरूपा च कएईल्ह्रीँवरप्रदा ।
कएईल्ह्रीँसिद्धिदात्री कएईल्ह्रीँस्वरूपिणी ॥९४॥
कएईल्ह्रीँमन्त्रवर्णा कएईल्ह्रीँप्रसूकला ।
कवर्गा च कपाटस्था कपाटोद्घाटनक्षमा ॥९५॥
कङ्काली च कपाली च कङ्कालप्रियभाषिणी ।
कङ्कालभैरवाराध्या कङ्कालमानसस्थिता ॥९६॥
कङ्कालमोहनिरता कङ्कालमोहदायिनी ।
कलुषघ्नी कलुषहा कलुषार्त्तिविनाशिनी ॥९७॥
कलिपुष्पा कलादाता कशिपुः कश्यपार्च्चिता ।
कश्यपा कश्यपाराध्या कलिपूर्णकलेवरा ॥९८॥

कलेवरकरीकाञ्ची [कवर्गा च करालका ।
करालभैरवाराध्या करालभैरवेश्वरी ॥९९॥
कराला कलनाधारा कपर्दीशवरप्रदा ।
कपर्दीशप्रेमलता कपर्दिमालिकायुता ॥१००॥
कपर्दिजयमालाढ्या करवीरप्रसूनदा ।
करवीरप्रियप्राणा करवीरप्रपूजिता ॥१०१॥
कर्णिकारसमाकारा कर्णिकारप्रपूजिता ।
करिषाग्निस्थिता कर्षा कर्षमात्रसुवर्णदा ॥१०२॥
कलशा कलशाराध्या कषाया करिगानदा ।
कपिला फलकण्ठी च कलिकल्पलता मता ॥१०३॥
कल्पलता कल्पमाता कल्पकारी च कल्पभूः ।
कर्पूरामोदरुचिरा कर्पूरामोदधारिणी ॥१०४॥
कर्पूरमालाभरणा कर्पूरवासपूर्त्तिदा ।
कर्पूरमालाजयदा कर्पूरार्णवमध्यगा ॥१०५॥
कर्पूरतर्पणरता कटकाम्बरधारिणी ।
कपटेश्वरसम्पूज्या कपटेश्वररूपिणी ॥१०६॥
कटुःकविध्वजाराध्या कलापपुष्पधारिणी ।
कलापपुष्परुचिरा कलापपुष्पपूजिता ॥१०७॥
ककचा ककचाराध्या कथम्ब्रूमा करालता ।
कथङ्कारविनिर्मुक्ता काली कालक्रियाक्रतुः ॥१०८॥
कामिनी कामिनीपूज्या कामिनीपुष्पधारिणी ।
कामिनीपुष्पनिलया कामिनीपुष्पपूर्णिमा ॥१०९॥
कामिनीपुष्पपूजार्हा कामिनीपुष्पभूषणा ।
कामिनीपुष्पतिलका कामिनीकुण्डचुम्बना ॥११०॥
कामिनीयोगसन्तुष्टा कामिनीयोगभोगदा ।
कामिनीकुण्डसम्मग्ना कामिनीकुण्डमध्यगा ॥१११॥
कामिनीमानसाराध्या कामिनीमानतोषिता ।
कामिनीमानसञ्चारा कालिका कालकालिका ॥११२॥
कामा च कामदेवी च कामेशी कामसम्भवा ।
कामभावा कामरता कामार्त्ता कामभञ्जरी ॥११३॥
कामभञ्जीररणिता कामदेवप्रियान्तरा ।
कामकाली कामकला कालिका कमलार्चिता ॥११४॥

कादिका कमला काली कालानलसमप्रभा ।
कल्पान्तदहना कान्ता कान्तारप्रियवासिनी ॥११५॥
कालपूज्या कालरता कालमाता च कालिनी ।
कालवीरा कालघोरा कालसिद्धा च कालदा ॥११६॥
कालाञ्जनसमाकारा कालञ्जरनिवासिनी ।
कालऋद्धिः कालवृद्धिः कारागृहविमोचिनी ॥११७॥
कादिविद्या कादिमाता कादिस्था कादिसुन्दरी ।
काशी काञ्ची च काञ्चीशा काशीशवरदायिनी ॥११८॥
क्रीम्बीजा चैव क्राम्बीजाहृदयायनमस्स्मृता ।
काम्या काम्यगतिः काम्यसिद्धिदात्री च कामभूः ॥११९॥
कामाख्या कामरूपा च कामचापविमोचिनी ।
कामदेवकलारामा कामदेवकलालया ॥१२०॥
कामरात्रिः कामदात्री कान्ताराचलवासिनी ।
कामरूपा कालगतिः कामयोगपरायणा ॥१२१॥
कामसम्मर्दनरता कामगेहविकाशिनी ।
कालभैरवभार्य्या च कालभैरवकामिनी ॥१२२॥
कालभैरवयोगस्था कालभैरवभोगदा ।
कामधेनुः कामदोग्ध्री कामभाता च कान्तिदा ॥१२३॥
कामुका कामुकाराध्या कामुकानन्दवर्द्धिनी ।
कार्त्तवीर्य्या कार्त्तिकेया कार्त्तिकेयप्रपूजिता ॥१२४॥
कार्य्या कारणदा कार्य्यकारिणी कारणान्तरा ।
कान्तिगम्या कान्तिमयी कात्या कात्यायनी च का ॥१२५॥
कामसारा च काश्मीरा काश्मीराचारतत्परा ।
कामरूपाचाररता कामरूपप्रियम्बदा ॥१२६॥
कामरूपाचारसिद्धिः कामरूपमनोमयी ।
कार्त्तिकी कार्त्तिकाराध्या काञ्चनारप्रसूनभूः ॥१२७॥
काञ्चनारप्रसूनाभा काञ्चनारप्रपूजिता ।
काञ्चरूपा कांञ्चभूमिः कांस्यपात्रप्रभोजिनी ॥१२८॥
कांस्यध्वनिमयी काम-सुन्दरी कामचुम्बना ।
काशपुष्पप्रतीकाशा कामद्रुमसमागमा ॥१२९॥
कामपुष्पा कामभूमिः कामपूज्या च कामदा ।
कामदेहा कामगेहा कामबीजपरायणा ॥१३०॥

कामध्वजसमारूढा कामध्वजसमास्थिता ।
काश्यपी काश्यपाराध्या काश्यपानन्ददायिनी ॥१३१॥
कालिन्दीजलसङ्काशा कालिन्दीजलपूजिता ।
कादेवपूजानिरता कादेवपरमार्थदा ॥१३२॥
कार्म्मणा कार्म्मणाकारा कामकार्म्मणकारिणी ।
कार्म्मणत्रोटनकरी काकिनी कारणाह्वया ॥१३३॥
काव्यामृता च कालिंगा कालिङ्गभर्द्दनोद्यता ।
कालागुरुविभूषाढ्या कालागुरुविभूतिदा ॥१३४॥
कालागुरुसुगन्धा च कालागुरुप्रतर्पणा ।
कावेरीनीरसम्प्रीता कावेरीतीरवासिनी ॥१३५॥
कालचक्रभ्रमाकारा कालचक्रनिवासिनी ।
कानना काननाधारा कारुः कारुणिकामयी ॥१३६॥
काम्पिल्यवासिनी काष्ठा कामपत्नी च कामभूः ।
कादम्बरीपानरता तथा कादम्बरीकला ॥१३७॥
कामवन्द्या च कामेशी कामराजप्रपूजिता ।
कामराजेश्वरीविद्या कामकौतुकसुन्दरी ॥१३८॥
काम्बोजजा काञ्चिनदा कांस्यकाञ्चकारिणी ।
काञ्चनाद्रिसमाकारा काञ्चनाद्रिप्रदानदा ॥१३९॥
कामकीर्त्तिः कामकेशी कारिका कान्तराश्रया ।
कामभेदी च कामार्तिनाशिनी कामभूमिका ॥१४०॥
कालनिर्णाशिनी काव्यवनिता कामरूपिणी ।
कायस्था कामसन्दीप्तिः काव्यदा कालसुन्दरी ॥१४१॥
कामेशी कारणवरा कामेशीपूजनोद्यता ।
काञ्चीनूपुरभूषाढ्या कुङ्कुमाभरणान्विता ॥१४२॥
कालचक्रा कालगतिः कालचक्रामनोभवा ।
कुन्दमध्या कुन्दपुष्पा कुन्दपुष्पप्रिया कुजा ॥१४३॥
कुजमाता कुजाराध्या कुठारवरधारिणी ।
कुञ्जरस्था कुशरता कुशेशयविलोचना ॥१४४॥
कुनठी कुररी कुद्रा कुरङ्गी कुटजाश्रया ।
कुम्भीनसविभूषा च कुम्भीनसवधोद्यता ॥१४५॥
कुम्भकर्णमनोल्लासा कुलचूडामणिः कुला ।
कुलालगृहकन्या च कुलचूडामणिप्रिया ॥१४६॥

कुलपूज्या कुलाराध्या कुलपूजापरायणा ।
कुलभूषा तथा कुक्षिः कुररीगणसेविता ॥१४७॥
कुलपुष्पा कुलरता कुलपुष्पपरायणा ।
कुलवस्त्रा कुलाराध्या कुलकुण्डसमप्रभा ॥१४८॥
कुलकुण्डसमोल्लासा कुण्डपुष्पपरायणा ।
कुण्डपुष्पाप्रसन्नास्या कुण्डगोलोद्भवात्मिका ॥१४९॥
कुण्डगोलोद्भवाधारा कुण्डगोलमयी कुहूः ।
कुण्डगोलप्रियप्राणा कुण्डगोलप्रपूजिता ॥१५०॥
कुण्डगोलमनोल्लासा कुण्डगोलबलप्रदा ।
कुण्डदेवरता क्रुद्धा कुलसिद्धिकरापरा ॥१५१॥
कुलकुण्डसमाकारा कुलकुण्डसमानभूः ।
कुण्डसिद्धिः कुण्डऋद्धिः कुमारीपूजनोद्यता ॥१५२॥
कुमारीपूजकप्राणा कुमारीपूजकालया ।
कुमारीकामसन्तुष्टा कुमारीपूजकोत्सुका ॥१५३॥
कुमारीव्रतसन्तुष्टा कुमारीरूपधारिणी ।
कुमारीभोजनप्रीता कुमारी च कुमारदा ॥१५४॥
कुमारमाता कुलदा कुलयोनिः कुलेश्वरी ।
कुललिङ्गा कुलानन्दा कुलरम्या कुतर्कधृक् ॥१५५॥
कुन्ती च कुलकान्ता च कुलमार्गपरायणा ।
कुल्ला च कुरुकुल्ला च कुल्लुका कुलाकामदा ॥१५६॥
कुलिशाङ्गी कुब्जिका च कुब्जिकानन्दवर्द्धिनी ।
कुलीना कुञ्जरगतिः कुञ्जरेश्वरगामिनी ॥१५७॥
कुलपाली कुलवती तथैव कुलदीपिका ।
कुलयोगेश्वरी कुण्डा कुङ्कुमारुणविग्रहा ॥१५८॥
कुङ्कुमानन्दसन्तोषा कुङ्कुमार्णववासिनी ।
कुसुमा कुसुमप्रीता कुलभूः कुलसुन्दरी ॥१५९॥
कुमुद्वती कुमुदिनी कुशला कुलटालया ।
कुलटालयमध्यस्था कुलटासङ्गतोषिता ॥१६०॥
कुलटाभवनोद्युक्ता कुशावर्त्ता कुलार्णवा ।
कुलार्णवाचाररता कुण्डली कुण्डलाकृतिः ॥१६१॥
कुमती च कुलश्रेष्ठा कुलचक्रपरायणा ।
कूटस्था कूटदृष्टिश्च कुन्तला कुन्तलाकृतिः ॥१६२॥

कुशलाकृतिरूपा च कूर्च्चबीजधरा च कूः।
कुंकुंकुंकुंशब्दरता क्रूंक्रूंक्रूंक्रूम्परायणा ॥१६३॥
कुंकुंकुंशब्दनिलया कुक्कुरालयवासिनी ।
कुक्कुरासङ्गसंयुक्ता कुक्कुरानन्तविग्रहा ॥१६४॥
कूर्च्चारम्भा कूर्च्चबीजा कूर्च्चजापपरायणा।
कुचस्पर्शनसन्तुष्टा कुचालिङ्गनहर्षदा ॥१६५॥
कुगतिघ्नी कुवेरार्च्या कुचभूः कुलनायिका।
कुगायना कुचधरा कुमाता कुन्ददन्तिनी ॥१६६॥
कुगेया कुहराभाषा कुगेया कुघ्नदारिका
कीर्त्तिः किरातिनी क्लिन्ना किन्नरा किन्नरी क्रिया ॥१६७॥
क्रीङ्कारा क्रीञ्जपासक्ता क्रींह्रूंस्त्रींमन्त्ररूपिणी।
किर्म्मीरितदृशापाङ्गी किशोरी च किरीटिनी ॥१६८॥
कीटभाषा कीटयोनिः कीटमाता च कीटदा।
किंशुका कीरभाषा च क्रियासारा क्रियावती ॥१६९॥
कींकींशब्दपरा क्लींक्लींक्लूंक्लैंक्लौंमन्त्ररूपिणी ।
कांकींकूंकैंस्वरूपा च कःफट्मन्त्रस्वरूपिणी ॥१७०॥
केतकीभूषणानन्दा केतकीभरणान्विता।
कैकदा केशिनी केशी केशीसूदनतत्परा ॥१७१॥
केशरूपा केशमुक्ता कैकेयी कौशिकी तथा।
कैरवा कैरवाह्लादा केशरा केतुरूपिणी ॥१७२॥
केशवाराध्यहृदया केशवासक्तमानसा ।
क्लैब्यविनाशिनी क्लैञ्च क्लैंबीजजपतोषिता ॥१७३॥
कौशल्या कोशलाक्षी च कोशा च कमला तथा।
कोलापुरनिवासा च कोलासुरविनाशिनी ॥१७४॥
कोटिरूपा कोटिरता क्रोधिनी क्रोधरूपिणी ।
केका च कोकिला कोटिः कोटिमन्त्रपरायणा ॥१७५॥
कोटयनन्तमन्त्रयुता केरूपा केरलाश्रया।
केरलाचारनिपुणा केरलेन्द्रगृहस्थिता ॥१७६॥
केदाराश्रमसंस्था च केदारेश्वरपूजिता।
क्रोधरूपा क्रोधपदा क्रोधमाता च कौशिकी ॥१७७॥
कोदण्डधारिणी क्रौञ्चा कौशिल्या कौलमार्गगा।
कौलिनी कौलिकाराध्या कौलिकागारवासिनी ॥१७८॥

कौतुकी कौमुदी कौला कुमारी कौरवार्चिता ।
कौण्डिन्या कौशिकी क्रोधाज्वालाभासुररूपिणी ॥१७९॥
कोटिकालानलज्वाला कोटिमार्त्तण्डविग्रहा ।
कृत्तिका कृष्णवर्णा च कृष्णकृत्या क्रियातुरा ॥१८०॥
कृशाङ्गी कृतकृत्या च क्रःफट्स्वाहास्वरूपिणी ।
क्रौँ क्रौँ हूँफट्मन्त्रवर्णा क्रीँ ह्रीँ हूँफट्नमस्स्वधा ॥१८१॥
क्रीँ क्रीँ ह्रीँ ह्रीँ तथा हूँहूँ फट्स्वाहामन्त्ररूपिणी ।
इति श्रीसर्वसाम्राज्यमेधानामसहस्रकम् ॥१८२॥

[अथ फलश्रुतिकथनम्]

सुन्दरीशक्तिदानाख्यं स्वरूपाभिधमेव च ।
कथितं दक्षिणाकाल्याः सुन्दर्य्याः प्रीतियोगतः ॥१॥
वरदानप्रसङ्गेन रहस्यमपि दर्शितम् ।
गोपनीयं सदा भक्त्या पठनीयं परात्परम् ॥२॥
प्रातर्मध्याह्नकाले च मध्यार्द्धरात्रयोरपि ।
यज्ञकाले जपान्ते च पठनीयं विशेषतः ॥३॥
यः पठेत् साधको धीरः कालीरूपो हि वर्षतः ।
पठेद्वा पाठयेद्वापि शृणोति श्रावयेदपि ॥४॥
वाचकं तोषयेद्वापि स भवेत् कालिकातनुः ।
सहेलं वा स लीलं वा यश्चैनं मानवः पठेत् ॥५॥
सर्वदुःखविनिर्मुक्तस्त्रैलोक्यविजयी कविः ।
मृतवन्ध्या काकवन्ध्या कन्यावन्ध्या च वन्ध्यका ॥६॥
पुष्पवन्ध्या शूलवन्ध्या शृणुयात् स्तोत्रमुत्तमम् ।
सर्वसिद्धिप्रदातारं सत्कविं चिरजीविनम् ॥७॥
पाण्डित्यं कीर्त्तिसंयुक्तं लभते नाऽत्र संशयः ।
यं यं काममुपस्कृत्य कालीं ध्यात्वा जपेत् स्तवम् ॥८॥
तं तं कामं करे कृत्वा मन्त्री भवति नाऽन्यथा ।
योनिपुष्पैर्लिङ्गपुष्पैः कुण्डगोलोद्भवैरपि ॥९॥
संयोगामृतपुष्पैश्च वस्त्रदेवीनकैः ।
कालिपुष्पैः पीठतोयैर्योनिक्षालनकैः ॥१०॥
कस्तूरीकुङ्कुमैर्देवीं नखकालागुरुक्रमात् ।
अष्टगन्धैर्धूपदीपैर्यवयावयसंयुतैः ॥११॥
रक्तचन्दनसिन्दूरैर्मत्स्यमांसादिभूषणैः ।

मधुभिः पायसैः क्षीरैः शोधितैः शोणितैरपि ॥१२॥
महोपचारै रक्तैश्च नैवेद्यैः सुरसान्वितैः ।
पूजयित्वा महाकालीं महाकालेन लालिताम् ॥१३॥
विद्याराज्ञीं कुल्लुकाञ्च जप्त्वा स्तोत्रं जपेच्छिवे ।
कालीभक्तस्त्वेकचित्तः सिन्दूरतिलकान्वितः ॥१४॥
ताम्बूलपूरितमुखो मुक्तकेशो दिगम्बरः ।
शवयोनिस्थितो वीरः श्मशानसुरतान्वितः ॥१५॥
शून्यालये विन्दुपीठे पुष्पाकीर्णे शिवावने ।
शयनोत्थप्रभुञ्जानः कालीदर्शनमाप्नुयात् ॥१६॥
तत्र यद्यत् कृतं कर्म तदनन्तफलं भवेत् ।
ऐश्वर्ये कमला साक्षात् सिद्धौ श्रीकालिकाम्बिका ॥१७॥
कवित्वे तारिणीतुल्यः सौन्दर्ये सुन्दरीसमः ।
सिन्धोर्द्वारासमः कार्य्ये श्रुतौ श्रुतिधरस्तथा ॥१८॥
वज्रास्त्र इव दुर्द्धर्षस्त्रैलोक्यविजयास्त्रभृत् ।
शत्रुहन्ता काव्यकर्त्ता भवेच्छिवसमः कलौ ॥१९॥
दिग्-विदिक् चन्द्रकर्त्ता च दिवारात्रिविपर्य्ययी ।
महादेवसमो योगी त्रैलोक्यस्तम्भकः क्षणात् ॥२०॥
गानेन तुम्बुरुः साक्षाद् दाने कर्णसमो भवेत् ।
गजाऽश्वरथपत्तीनामस्त्राणामधिपः कृती ॥२१॥
आयुष्येषु भुशुण्डी च जरापलितनाशकः ।
वर्षषोडशवान् भूयात् सर्वकाले महेश्वरि ॥२२॥
ब्रह्माण्डगोले देवेशि ! न तस्य दुर्लभं क्वचित् ।
सर्वं हस्तगतं भूयान्नात्र कार्य्या विचारणा ॥२३॥
कुलपुष्पयुतं दृष्ट्वा तत्र कालीं विचिन्त्य च ।
विद्याराज्ञीं तु सम्पूज्य पठेन्नामसहस्रकम् ॥२४॥
मनोरथमयी सिद्धिस्तस्य हस्ते सदा भवेत् ।
परदारान् समालिङ्ग्य सम्पूज्य परमेश्वरीम् ॥२५॥
हस्ताहस्तिकयायोगं कृत्वा जप्त्वा स्तवं पठेत् ।
योनिं वीक्ष जपेत् स्तोत्रं कुबेरादधिको भवेत् ॥२६॥
कुण्डगोलोद्भवं गृह्य वर्णाक्तं होमयेन्निशि ।
पितृभूमौ महेशानि ! विधिरेखां प्रमार्ज्जयेत् ॥२७॥
तरुणीं सुन्दरीं रम्यां चञ्चलां कामगर्व्वितां ।

संमानीय प्रयत्नेन संशोध्य न्यासयोगतः ॥२८॥
प्रसूनमञ्चं संस्थाप्य पृथिवीं कशितां चरेत् ।
मूलचक्रं तु सम्भाव्य देव्याश्चारणसंय्युतम् ॥२९॥
सम्पूज्य परमेशानि सङ्कल्प्य तु महेश्वरि ।
जप्त्वा स्तुत्वा महेशानीं प्रणवं संस्मरेच्छिवे ॥३०॥
अष्टोत्तरशतैर्योनिं प्रमन्त्र्याचुम्ब्य यत्नतः ।
संयोगीभूय जप्तव्यं सर्वविद्याधिपो भवेत् ॥३१॥
शून्यागारे शिवारण्ये शिवदेवालये तथा ।
शून्यदेशे तडागे च गङ्गागर्भे चतुष्पथे ॥३२॥
श्मशाने पर्वतप्रान्ते एकलिङ्गे शिवामुखे ।
मुण्डयोनौ ऋतौ स्नात्वा गेहे वेश्यागृहे तथा ॥३३॥
कुट्टिनीगृहमध्ये च कदलीमण्डपे तथा ।
पठेत् सहस्रनामाख्यं स्तोत्रं सर्वार्थसिद्धये ॥३४॥
अरण्ये शून्यगर्त्ते च रणे शत्रुसमागमे ।
प्रजपेच्च ततो नाम काल्याश्चैव सहस्रकम् ॥३५॥
बालानन्दपरो भूत्वा पठित्वा कालिकास्तवम् ।
कालीं सञ्चिन्त्य प्रजपेत् पठेन्नामसहस्रकम् ॥३६॥
सर्वसिद्धीश्वरो भूयाद्वाञ्छासिद्धीश्वरो भवेत् ।
मुण्डचूडकयोर्योनि त्वचि वा कोमले शिवे ॥३७॥
विष्टरे शववस्त्रे वा पुष्पवस्त्रासनेऽपि वा ।
मुक्तकेशो दिशावासा मैथुनी शयने स्थितः ॥३८॥
जप्त्वा कालीं पठेत् स्तोत्रं खेचरीसिद्धिभाग् भवेत् ।
चिकुरं योगमासाद्य शुक्रोत्सारणमेव च ॥३९॥
जप्त्वा श्रीदक्षिणां कालीं शक्तिपातशतं भवेत् ।
लतां स्पृशन् जपित्वा च रमित्वा त्वच्चर्यन्नपि ॥४०॥
आलोकयन् दिशावासाः परशक्तिं विशेषतः ।
स्मृत्वा श्रीदक्षिणां कालीं योनिं स्वकरगां चरेत् ॥४१॥
पठेन्नामसहस्रं यः स शिवादधिको भवेत् ।
लतान्तरेषु जप्तव्यं स्तुत्वा कालीं निराकुलः ॥४२॥
दशावधानो भवति मासमात्रेण साधकः ।
कालरात्र्यां महारात्र्यां वीररात्र्यामपि प्रिये ॥४३॥
महारात्र्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां संक्रमेऽपि वा ।

कुहूपूर्णेन्दुशुक्रेषु भौमामायां निशामुखे ॥४४॥
नवम्यां मङ्गलदिने तथा कुलतिथौ शिव ।
कुलक्षेत्रे प्रयत्नेन पठेन्नामसहस्रकम् ॥४५॥
सौदर्शनो भवेदाशु किन्नरीसिद्धिभाग्भवेत् ।
पश्चिमाभिमुखं लिङ्गं वृषशून्यं पुरातनम् ॥४६॥
तत्र स्थित्वा जपेत् स्तोत्रं सर्वकामाप्तये शिवे ।
भौमवारे निशीथे वा अमावस्यादिने शुभे ॥४७॥
माषभक्तबलिं छागं कृसरान्नं च पायसम् ।
दग्धमीनं शोणितञ्च दधि दुग्धं गुडार्द्रकम् ॥४८॥
बलिं दत्वा जपेत् तत्र त्वष्टोत्तरसहस्रकम् ।
देव-गन्धर्व-सिद्धौघैः सेवितां सुरसुन्दरीम् ॥४९॥
लभेद्देवेशि ! मासेन तस्य चासनसंहतिः ।
हस्तत्रयं भवेदूर्ध्वं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥५०॥
हेलया लीलया भक्त्या कालीं स्तौति नरस्तु यः ।
ब्रह्मादींस्तम्भयेद्देवि ! माहेशीं मोहयेत् क्षणात् ॥५१॥
आकर्षयेन्महाविद्यां दशपूर्वान् त्रियामतः ।
कुर्वीत विष्णुनिर्म्माणं यमादीनां तु मारणम् ॥५२॥
ध्रुवमुच्चाटयेन्नूनं सृष्टिनूतनतां नरः ।
मेषमाहिषमार्ज्जारखरच्छागनरादिकैः ॥५३॥
खड्गीशूकरकापोतैष्टिट्टिभैः शशकैः पलैः ।
शोणितैः सास्थिमांसैश्च कारण्डैर्दुग्धपायसैः ॥५४॥
कादम्बरीसिन्धुमद्यैः सुरारिष्टैश्च सासवैः ।
योनिक्षालिततोयैश्च योनिलिङ्गामृतैरपि ॥५५॥
स्वजातकुसुमैः पूज्यां जपान्ते तर्प्पयेच्छिवाम् ।
सर्वसाम्राज्यनाम्ना तु स्तुत्वा नत्वा स्वशक्तितः ॥५६॥
शक्त्या लभन् पठेत् स्तोत्रं कालीरूपो दिनत्रयात् ।
दक्षिणाकालिका तस्य गेहे तिष्ठति नाऽन्यथा ॥५७॥
वेश्यालता गृहे गत्वा तस्याश्चुम्बनतत्परः ।
तस्या योनौ मुखं दत्वा तद्रसं विलिहन् जपेत् ॥५८॥
सदन्ते नाम साहस्रं पठेद्भक्तिपरायणः ।
कालिकादर्शनं तस्य भवेदेव त्रियामतः ॥५९॥
नृत्यपात्रगृहे गत्वा मकारपञ्चकान्वितः ।

प्रसूनमञ्चे संस्थाप्य शक्तिन्यासपरायणः ॥६०॥
पात्राणां साधनं कृत्वा दिग्वस्त्रान्तां समाचरेत्।
सम्भाव्य चक्रं तन्मूले तत्र सावरणान् जपेत् ॥६१॥
शतं भाले शतं केशे शतं सिन्दूरमण्डले।
शतत्रयं कुचद्वन्द्वे शतं नाभौ महेश्वरि ॥६२॥
शतं योनौ महेशानि ! संयोगे च शतत्रयम्।
जपेत्तत्र महेशानि ! तदन्ते प्रपठेत् स्तवम् ॥६३॥
शतावधानो भवति मासमात्रेण साधकः।
मातङ्गिनीं समानीय किंवा कापालिनीं शिवे ॥६४॥
दन्तमाला जपे कार्या गले धार्या नृमुण्डजा।
नेत्रपद्मे योनिचक्रं शक्तिचक्रं स्ववक्त्रके ॥६५॥
कृत्वा जपेन्महेशानि मुण्डयन्त्रं प्रपूजयेत्।
मुण्डासनस्थितो वीरो मकारपञ्चकान्वितः ॥६६॥
अन्यामालिङ्ग्य प्रजपेदन्यां सञ्चुम्ब्य वै पठेत्।
अन्यां सम्पूजयेत्तत्र त्वन्यां सम्मर्दयञ्जपेत् ॥६७॥
अन्यायोनौ शिवं दत्वा पुनः पूर्ववदाचरेत्।
अवधानसहस्रेषु शक्तिपातशतेषु च ॥६८॥
राजा भवति देवेशि ! मासपञ्चकयोगतः।
यवनीशक्तिमानीय गानशक्तिपरायणाम् ॥६९॥
कुलाचारमतेनैव तस्या योनिं विकासयेत्।
तत्र जिह्वां प्रदत्वा तु जपेन्नामसहस्रकम् ॥७०॥
नृकपाले तत्र दीपं ज्वाल्य यत्नेन वै जपेत्।
महाकविवरो भूयान्नाऽत्र कार्या विचारणा ॥७१॥
कामार्तो शक्तिमानीय योनौ तु मूलचक्रकम्।
विलिख्य परमेशानि ! तत्र मन्त्रं लिखेच्छिवे ॥७२॥
तल्लिहन् प्रजपेद्देवि ! सर्वशास्त्रार्थविद्भवेत्।
अश्रुतानि च शास्त्राणि वेदादीन् पाठयेद् ध्रुवम् ॥७३॥
विना न्यासैर्विना पाठैर्विना ध्यानादिभिः प्रिये।
चतुर्वेदाधिपो भूत्वा त्रिकालज्ञस्त्रिवर्षतः ॥७४॥
पठेन्नामसहस्रं यः कालीदर्शनभाग् भवेत्।
भक्त्या पूज्य कुमारीञ्च वेश्याकुलसमुद्भवाम् ॥७५॥
यद्यत् दत्तं कुमार्यै तु तदनन्तफलं भवेत्।

कुमारीपूजनफलं मया वक्तुं न शक्यते ॥७६॥
वामभागे च संस्थाप्य जपेन्नामसहस्रकम् ।
सर्वसिद्धीश्वरो भूयान्नाऽत्र कार्य्या विचारणा ॥७७॥
श्मशानस्थो भवेत् स्वस्थो गलितं चिकुरं चरेत् ।
दिगम्बरः सहस्रञ्च सूर्यपुष्पं समानयेत् ॥७८॥
ॐ ह्रीँ पद्मावतीपदं ततस्त्रैलोक्यनाम च ।
वार्त्ता च कथय द्वन्द्वं स्वाहान्तो मन्त्र ईरितः ॥७९॥
त्रिवर्षं पठतो देवि ! लभेद्भोगवतीं कलाम् ।
महाकालेन दष्टोऽपि चितामध्यगतोऽपि वा ॥८०॥
तस्या दर्शनमात्रेण चिरीञ्जीवी नरो भवेत् ।
मृतसञ्जीवनीत्युक्त्वा मृतमुत्थापय द्वयम् ॥८१॥
स्वाहान्तो मनुराख्यातो मृतसञ्जीवनात्मकः ।
चतुर्वर्षं पठेद्यस्तु स्वप्नसिद्धस्ततो भवेत् ॥८२॥
ॐ ह्रीँ स्वप्नवाराहि कालिस्वप्ने कथयोच्चरेत् ।
अमुकस्याऽमुकं देहि क्लीँ स्वाहान्तो मनुर्मतः ॥८३॥
स्वप्नसिद्धा चतुर्वर्षात्तस्य स्वप्ने सदा स्थिता ।
चतुर्वर्षस्य पाठेन चतुर्वेदाधिपो भवेत् ॥८४॥
स्वस्मिन् कालीं तु सम्भाव्य पूजयेज्जगदम्बिकाम् ।
त्रैलोक्यविजयी भूयान्नात्र कार्य्या विचारणा ॥८५॥
गोपनीयं गोपनीयं गोपनीयं प्रयत्नतः ।
रहस्यातिरहस्यञ्च रहस्यातिरहस्यकम् ॥८६॥
श्लोकार्द्धं पादमात्रं वा पादर्द्धं श्च तदर्धकम् ।
नामार्द्धं यः पठेद्देवि ! न वन्ध्यदिवसं न्यसेत् ॥८७॥
पुस्तकं पूजयेद्भक्त्या त्वरितं फलसिद्धये ।
न च मारीभयं तत्र न चाग्निर्वायुसम्भवम् ॥८८॥
न भूतादिभयं तत्र सर्वत्र सुखमेधते ।
कुङ्कुमाऽलक्तकेनैव रोचनाऽगुरुयोगतः ॥८९॥
भूर्ज्जपत्रे लिखेत् पुस्तं सर्वकामार्थसिद्धये ॥९०॥
इति गदितमशेषं कालिकावर्णरूपं
पठति यदि सभक्त्या सर्वसिद्धीश्वरः स्यात् ।
अभिनवसुखकामः सर्वविद्याभिरामो
भवति सकलसिद्धिः सर्ववीरासमृद्धिः ॥९१॥

पठेन्नामसहस्रं तु त्रैलोक्यं मारयेद् ध्रुवम् ।
सद्भक्ताय प्रदातव्या विद्याराज्ञि शुभे दिने ॥९२॥
इति संक्षेपतः प्रोक्तं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥९३॥

इति श्रीकालीसहस्रनामस्तोत्रं समाप्तम् ।

परिशिष्ट

खण्ड क– अभिलेखहरू
खण्ड ख– लगतहरू
खण्ड ग– शिलालेखहरू

खण्ड क– अभिलेखहरू

संख्या–१

श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहको वि. सं. १८५६ को ताम्रपत्र

१. स्वस्ती श्रीदक्षिणकालिकायै नमः स्वस्ति श्री शालिवाहनीयशके विधु-
नयनऋषिचन्द्रभिते १७२१ प्रमोदनामसंवत्सरे श्रीसूर्ये दक्षिणायनें आश्विन-
मासे कृष्णप–

२. क्षे अष्टम्यां पुण्यतिथौ रविवासरे आर्द्रानक्षत्रे व्यतीपातयोगे वालवकरणे
गिरिशमुहूर्ते कन्याराशिस्थिते सूर्ये मिथुनराशिस्थिते चन्द्रे देवगुरौ च
अन्येषु यथास्था –

३. नस्थितेषु सत्सु स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि-
विविधिविरुदावली विराजमान मानोन्नत श्री मन्महाराजाधिराज श्री
श्री श्री महाराजगी–

४. र्वाणयुद्धविक्रमसाहवहादुरसम्सेर्ज्जङदेवानां सदा समरविजयिनाम्.....
श्रीमन्मात्रा श्री दक्षिणकालिकाप्रीतये प्रतिवर्षीयवैशाखकृष्णत्रयोदश्यां
भाद्रकृष्णाष्टम्यां च दानप–

५. त्रस्थययथालिपिसामग्रीभिरन्यूनाभिर्महापूजां प्रतिदिनं नित्यपूजां च
कारयितुं फर्पिङग्राम भूभागान्तर्गतचतुरूत्तरपंचशत ५०४ मूरिपरिमित-
क्षेत्रं सकुशो–

६. दकं संकल्प्य समर्पितमा (म) स्ति महापूजा नित्यपूजार्थं समुसृष्टैतत्क्षेत्र-
सीमा पूजनसामग्री देवक्षेत्ररक्षाधिकारस्थजनभोग्यं चैतण्सर्ववृत्तान्तविलसि–

७. तमरुणमुद्रालङ्कृतदानपत्रमधिकारिहस्ते स्थापितमस्ति, अधिकारिणा च
दानपत्रलिखिता यथालिपिसामग्री नित्यनैमित्तिकपूजासु श्रीदक्षिणकालिका–

८. सन्निधौ प्रापयितव्या कदाचिद् दैववशादन्तराये पतिते सति अधिकारिणा
राजद्वारमागत्य सचिवप्रभृतिभारधरनिको विज्ञाप्ति कृत्वा यथोक्त–

९. सामग्री संपादनीया सचिवाभिश्च तदीयोक्तिमवधार्य दानपत्रलिखितमन-
तिक्रम्य नित्यपूजा नैमित्तिकपूजा च कारयितव्या। अथैतस्मिन्देवस्वे तदधि–

१०. कार्यन्यो यः कश्चन पापात्मा लोभभाचरिष्यन् नित्यनैमित्तिकपूजाखंडन करिष्यति स पंचमहापातकी भविष्यति तमेव श्रीदक्षिणकालिका कोपदृष्ट्या पश्यतु स

११. एव पुनर्वर्णाश्रमानुसारेण नीत्यनुसारणापराधानुसारेण च वधार्हश्चेद्हन्तव्यः तत्कलत्रादिकं च दास्यत्वे नियोज्यम् अवध्यो ब्राह्मणा-दिर्मुण्डनापरा–

१२. धयुक्तश्चेत्तथा विधेयः । धनापहारयोग्यश्चेत्तदीयधनं दायानुसारेण ग्राह्य-म् ॥ अपसारणयोग्यश्चेद् देशतो बहिः निस्सारणीयः । यः कश्चन ध–

१३. र्मात्मा एतद्धर्मसंरक्षणं विधास्यननुभयपूजां निर्वाहयिष्यति स पंचमहायज्ञ-जन्यपुण्यभाग् भविष्यति, तस्मिन्नेव श्रीदक्षिणकालिकाकृपादृष्टि नि–

१४. तरां पतिष्यतीत्यत्र साक्षिण आदित्यचन्द्रादयो देवाः मनुष्याश्चैते । मंत्रि-नायकाः श्रीरणोद्योतसाहश्रीसमरशेर साह श्रीवलभद्र साहश्रीविदुर–

१५. साहश्रीसेर.वहादुरसाहाः ॥ सचिवास्तु . पांडे श्रीरणजित् पांडे श्रीदामोदरः श्रीत्रिभुवन श्रीनरसिंहः, महाकोशाध्यक्षः पांडे श्री भोटुकोशाध्यक्षः

१६. श्यामलालोपाध्यायः । स्वरौर्णप्यमुद्राधिकारस्थःश्रीभीमः । संकल्पवाक्य-वक्ता पुरोहितः श्रीदैवज्ञकेशरी पंडितः । उदकन्यासकर्ता सचिवः श्रीकी–

१७. र्तिमानसिंहः सीमासमयसाक्षिणः । पन्तोपनामकः श्रीहर्षः । अर्यालोपनामकः श्रीहरिः खनालोपनामको भानूपाध्यायः जगजित्पांडे । वोहरोपनाम–

१८. कः श्रीहरिवंशः । रानोपनामक श्री वंशवीरः ॥ इति श्रीविक्रमार्कसंवत्सरे १८५६ आश्विन शुक्लाष्टम्यामादित्यवासरे लेखोयं क्रान्तिपुरीयः शुभः ॥

१९. स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुन्धराम् ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते क्रिमिः ॥ ॥ शुभम्

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री दक्षिणकालीलाई नमस्कार छ । स्वस्ति श्री शक संवत् १७२१ प्रमोद नामको संवत्सरमा, सूर्य दक्षिणायनमा गएको वेलामा, आश्विन-कृष्ण अष्टमी आदित्यवार आर्द्रानक्षत्र व्यतीपातयोग वालवकरण गिरीश मुहूर्तमा कन्याराशिमा सूर्य वसेको वेलामा वृहस्पति र अरू ग्रहहरू आआफ्ना स्थानमा बसेको बेलामा,

स्वस्ति श्री गिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमानमानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्री श्री श्रीमहाराज गीर्वाणयुद्धविक्रम शाह वहादुर शमशेर जङ्गदेव सदासमरविजयीकी श्री मुमाले श्री दक्षिणकालिका-लाई खुशी तुल्याउन वर्षपिच्छे वैशाखकृष्ण त्रयोदशी र भाद्रकृष्ण अष्टमीको दिन

दानपत्रमा लेखिएका सरसामानमा कत्ति कमी नगरी महापूजा गराउन र प्रतिदिन नित्यपूजा गराउन फर्पिङ गाउँको इलाकाभित्र रहेको पाँचशय चार ५०४ मुरी खेत कुश र पानी हातमा लिई संकल्प गरी चढाउनुभएको छ ।

महापूजा र नित्यपूजा गर्नको लागि चढाएको खेतको चारकिल्ला, पूजा गर्ने सामग्री देवताको सम्पत्ति रक्षा गर्ने अधिकारीले पाउने कुरा, यी जम्मै कुरा खुलाएर, लालमोहर गरी अधिकारीको हातमा सुम्पिएको छ, अधिकारीले पनि दानपत्रमा लेखिएबमोजिमका पूजा गर्ने सरसामान नित्यपूजा र नैमित्तिक पूजा गर्ने बेलामा श्री दक्षिणकालिकाको नगीच पुऱ्याउनू

कुनै बखत दैववश कुनै विघ्नबाधा आइपरेमा अधिकारीले राजाको ढोकामा आएर मन्त्री आदि भारदारहरूको नगीचमा विन्ती चढाएर साविकबमोजिम सरसामग्री जुटाउनू । मन्त्रीहरूले पनि तिनको कुरा सुनेर दानपत्रमा लेखिएबमोजिम नित्यपूजा र नैमित्तिक पूजा चलाइदिनू ।

अनि यो देवस्वमा सम्बद्ध अधिकारीले वा अरू कुनै पापीले लोभ गरेर नित्य र नैमित्तिक पूजा टुटायो भने त्यसलाई पंचमहापाप लागोस् । त्यसलाई श्री दक्षिणकालीको कुदृष्टि पनि लागोस् । जातअनुसार त्यसको अपराध हेरी ऐनसवालबमोजिम ज्यानसजाय दिनुपर्ने भएमा ज्यानसजाय दिनू । त्यस्ताका जहान छोराछोरीहरूलाई पनि कमाराकमारी बनाइदिनू । ज्यान सजाय दिन नहुने ब्राह्मण आदि जातको भए मुडिदिनू । पैसा जरिवाना गर्नुपर्ने ठहरिएमा उसको अंशबाट कट्टा गरी जरिवाना गर्नू । देशनिकाला गर्नुपर्ने भए निकालिदिनू ।

कुनै धर्मात्माले यो धर्मलाई रक्षा गर्न चाहेर दुवै पूजा चलायो भने त्यसलाई पंचमहायज्ञको पुण्य लागोस् र ती धर्मात्मामाथि श्री दक्षिणकालीको दया र सुदृष्टि पनि राम्ररी परोस् ।

यहाँ साक्षीहरू– सूर्य चन्द्र आदि देवताहरू । मानिसमा चाहिं यिनीहरू छन्– मन्त्रिनायक (चौतरिया) श्री रणोद्योत शाह, श्री समरशेर शाह, श्री बलभद्र शाह, श्री विदुर शाह, शेरबहादुर शाह, मन्त्रीहरू– श्री रणजित पांडे, श्री दामोदर पांडे, श्री त्रिभुवन, श्री नरसिंह, महाकोशाध्यक्ष श्री भोटु पांडे, कोशाध्यक्ष श्यामलाल उपाध्याय, टक्सारका हाकिम श्री भीम, संकल्प पढ्ने पुरोहित श्री दैवज्ञकेशरी पण्डित, पानी हाल्ने मन्त्री श्री कीर्तिमानसिंह, चार किल्ला छुट्याउँदाखेरिका साक्षीहरू चाहिं यी हुन्– श्रीहर्षमन्त, श्रीहरि अर्याल, भानु उपाध्याय खनाल, जगजित पांडे, श्री हरिवंश बोहरा, श्री वंशवीर राना ।

विक्रम संवत् १८५६ आश्विन शुक्ल अष्टमी आदित्यवारको दिन कान्तिपुरमा यो ताम्रपत्र गरिदिइएको हो ।

आफूले दिएको वा अरूले दिएको जग्गा जसले हरण गर्छ, त्यो मानिस साठी हजार वर्षसम्म नरकमा कीरा भई रहन्छ। शुभ होस्।[1]

संख्या–२

आगे सीवलालझाके वींनरासीं गजीन्द्रका षायेल श्री दक्षिणकालीकाको गुठी तीमीलाई वक्स्यौं आफ्ना खातीर ज्मासंग दानपत्र वमोजीं पर्व पर्वका पुजा गुठी चलाई हाम्रो जये मनाई सेष वाकी रह्याको ली गुठी जानी भोग्य गर ईती सम्वत १८८४ साल कार्तीक वदी १० रोज २————

संख्या–३

श्री दक्षिणकाली

आगे धीर्जनारान अचार विर्सीं पोढयाके फर्पिं श्री दछीनकाली स्थान्मा कुन्हुवा चौकीमा दरीयाको जागीर षेत २। अधियां ३।४९।१० नाईक्या खांगी अधियां कमाउनु भनी दरीयाको दुई सये षेत मध्ये केसर षतृले कमायाको मुरी चौविस नाईक्या खांगीमा दरीयाको ज्मा ३।४९।१० वमोजीं तपसील्को जागीर षाई अधीयां कमाई थीतीको मोहर वमाजीं चौकी वस्नु अघिदेखि सालवसाल गरी आया वमाजीं हेरचाह गरी आयौं प्रहर रूजु रही कां गर्नु भनी भुवनसीं जैसीका नाउमा भयाकों मोहर हानी वक्स्यौं आफ्नो खातीर ज्मासंग लाग्याको टहल्मा रूजु रहि जागीर षाई अधियां कमाई षेतको चलं गर–

तपसील

असामी	षेत	धान	गहु	घी रू
१. इकोल	।१०	।४	।१०	॥
२. ईवि अफलू फैरा	।६	२।८	।६	॥
३. यस्वाट	।१४	५।१२	१४	॥
४. दसीयौल	।१०	।४	।१०	॥
५. थोवु	।२	।१०	१।२	॥
६. हाकुयोल	१६।१६	६।८	।१६	।
७. वुकि	।१२	४।१६	।१२	ड
८. ल्हुको	।१	।८	।१	डा

१. धनवज्र बज्राचार्य, टेकबहादुर श्रेष्ठ–शाहकालका अभिलेख, नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०३७ पृ. ३०१-३०४।

९. कोठुचा	।६	१।८	।६	॥
१०. कोई लिवी	।१६	६।८	।१६	।
११. न्होयोल	।४	१।१२	।४	–
१२. गोनखे	।१२	४।१६	।१२	≡
१३. जोखु	।८	३।४	।७	=
१४. दज	।१२	४।१६	।१२	≡
१५. फाको	।४	१।१२	।४	–
१६. वैजा	।१४	५।१२	१४	॥
१७. गल	।७	२।१६	।।७	।।।
१८. केर्उरु	।७	२।८	।६	।।।
१९. गोलवि	।७	२।१६	।७	।।।
२०. लाहागाल	।१०	४।	।१०	॥
२१. गको	।४।१०	१।१६	।४।४	ड
२२. लाहागाल पलासी	।१२	४।१६	।१२	≡
२३. ईटापु	।८	३।४	।८	=
२४. इकोल	।१०	२।१६	।७	।।।
२५. हकु पुषुक	।१९	७।१२	।१९	।.।।।
२६. साटम्वग्लाक	।४	१।१२	।४	–
२७. गोलवि	।६	२।८	।६	॥
२८. पैकल	।१०	४।	।१०	॥
२९. कैया	।१७	६।१६	१७	।ड।
३०. गको	।३	१।४	।३	।।।
३१. दजईक्विल	।६	२।८	।६	॥
३२. फाको	।७	२।	।५	।
३३. फाको सलाम	।५	२।	।५	–
३४. फैडा	।८	३।४	।३	–
३५. देवि	।८	३।४	।८	–
३६. वैन्या	।१६	६।८	।१६	।
३७. नाईक्या खांगी नैषंडी केसर षतृ.	।२४	६।	।१२	–
३८. जागीर.....	२।	३२।	०	०
३९. वैत्या.....	४।	१।१२	।४	–

ईती सम्वत् १८९८ साल मीती माघ सुदी २ रोज ७ शुभम्

संख्या–४

१. आगे श्रीमद्राजकुमार कुमारात्म (ज) सिकीन जनरल जये वाहादुर कुवर राणाजीप्रति काजी

२. अमृतसिं थापाको स्वास्नी भुवनकुमारीले श्रीदक्षीणकालीका पुजालाई गुठी राषना

३. नीमीत्त श्रीमद्राजकुमार कुमारात्मज श्रीप्राइंमीनीष्टर यान कम्यांण्डर ईन चीफ जनरल जं–

४. ङ्गवाहादुर कुवर राणजी मार्फट हाम्रा हजुरमा विन्ति पार्दा गुठी राषनालाई षेत १। वक्स्याको.

५. छ उंकास जगामध्ये षेत १। साघ सीवाना गर्ना नीमीत्य थरधर डगोल पथाई नापजोष गराई

६. साघसीवाना लगाई कीला कोईला गराई दीनाको हुकुम वक्स्यो उंकास षेतमा धरधर

७. डंगोल पठाई नाप जो (ष) गराई कीला कोइला गराई साधसीवा लगाई गुठी षेतको

दानपत्र तामा–

८. पत्र गराई सौंपी देउ ईति मीती सडर————————————

(सं. १९०५ पौष वदी २ रोज ३)

संख्या–५

(प्रशस्ति)

१. आगे श्री कांछा मैया नानीके तीमीलाई दाईजो वक्स्याको ८ हजारको जगा सर्वाङ्क माफ

२. गरी वक्स्याको हो-तेसमध्ये मर्ना गरी वक्स्याका फर्पिङको भर अमल भीत्रको वमोजीं–

३. म तपसील्का राजगुठी ५ सर्वाङ्क माफ जगा भीत्रको गुठी ठहर्दा तीमीलाई वक्स्यौं अ–

४. धीदेषि आजसम्म चली आयाका तावापत्र सोनापत्र दानपत्र वमाजीम नैमी–

५. त्यक चाहीन्या गैन्ह षर्च चलाई देवालयेहरू भत्क्या वीग्रयाको वनाई. . . . .

६. सहर अवाद गर————————————

तपसील

(क) श्री दछीन कालीको गुठी————————२
(ख) नीत्यपुजाको————————————१
(ग) थापुजाको————————————१
(घ) भंडार गुठी————————————१
(ङ) गोनाल गुठी————————————१
(च) श्री कोटेश्वरको नीत्यपुजाको गुठी————————१

७. ईति संम्वत् १९१५ साल मीती कार्ती (क) सुदी ४ रोज ४————

खण्ड–ख लगतहरू

संख्या–१

दक्षिणकालीको गोनाल गुठी

(क) सम्वत् १९७३ साल् श्री ५ सर्कार तर्फ गुठी लगत जाच अडा श्री ५ सर्कार तर्फ ठेक्का लागेको फर्पी श्री दक्षिणकालीको गोनाल गुठीको आमदानी पर्च बाकी कसर स्मेतको–लगत् कीताप————————————————————

१. उप्रान्त राजगुठी गैन्हको हाल ठेक्दार पुजाहारी गुठीयारहरूबाट लगत् ली सनद् पत्र ९।४७ सालको लगत् साविक हाल लगतहरू जो जो

२. छ सो स्मेत भीडाई षेत कुत्मा जुन्मा बढी देषींछ सोही कायं गरि घटी भयाभा ५८ साल म्यादपछीका दर दाभले दर दाभ गरि

३. मोहीलाई सकार गराई बपट्टो (?) ष कायमीभा सरज्मीन बुझी पट्टा लगाई षोलो पैन्हो हुदा अधियां जंनीयाकोभा जा–

४. च गरी आठा सन्ह कुत ठेकी कायम बेकायम् छुट्याई मोहिको नाउं घटन लेषी षला गन्हा षोली र सनड्पत्रभा षर्चको

५. फाट् षुले (ला ?) जती सोही बमोजिभ र सनद् पत्रभा षर्चको फाट नषुले-कोलाई अघी अभानत् हुदा षर्च अडाभा कीताप्

६. षडा भैसकेकोलाई सोही कीतापका ज्भा ज्मीभात्र लेषी र सो पनि नभयाकोभा साविक ज्मीभात्र लेषी र सो पनि नभयाकोभा साबीक ज्भाभा नवढाइ हाल ठेकदा–

७. र पुजाहारि गुठियारहरूले दीयाका लगत् वमोजिभ षर्च सदर गरि र सो गुठिको सत्तल तलाउ धारा पाटी पौवा जो जो

८. छ सो समेत्को २ प्रती लगत् कीताप षडा गरि तीम्रो स्ही छाप गरि १ प्रती श्री ५ सर्कार तर्फ गुठी बन्दोवस्त अडाभा र

९. १ प्रती श्री कुमारीचोक् नेपाल फाटभा बुझाई भर्पाई लीनु भन्या र सनड पत्र नभयाकोभा र नकल षोजनालाई साल्

१०. मीतीनै नजनियाकोमा सो गुठीको जग्गा कसैले दवाई छपाई पायाको भया ३५ दीन भीत्र येस अडामा आई जाहेर

११. गर्न आउनु र डंड बीगो लाग्ने छैन सो म्याद भीत्र जाहेर नगरि दवाई छपाई राषेको ठहऱ्ये दवाई पानेलाई र अरूले दधा–

१२. ई पायाको थाहा पाई जाहेर नगर्नेलाई स्मेत ग्रैन बमोजीम् सजाये हुने छ भन्या म्याद् लेषी सो जग्गामा र ३ सहरमा स्मेत–

१३. त् म्याद् तासी दिनु भंन्या ६८ साल आश्वीण २६ गते ५ का षड्ग नीसाना सनड्का १ दफा भा लेषीयाको समेत हु–

१४. नाले येस गुठीको सनदपत्र केहि छैन भंन्या हाल ठेक्दार भैरवलाल जोसीले लगत्मा लेषी दियाको भै सो प–

१५. ड्ग नीसाना सनड् बमोजीम ३५ दीनं म्याद लेषी ठाउं ठाउं टासिदियामा हाल ठेकदारका लगत वमोजीमका षेत भन्दा व–

१६. ढी जगा छ भनि कसैले जाहेर स्मेत् गर्न नआयाको हुनाले र यस गुठिको ९।४७ सालको लगत हाल ठेकदारका

१७. लगत्हरूस्मेत् भीडाउंदा ९ सालका लगत् भन्दा ४७ साल्का लगत्मा षेत कुत् वढी देषीयाकोमा ४७ साल वमोजीं

१८. हाल ठेकदारका लगत्मा षेत् कुत मीलेका हुनाले सो हाल ठेकदारका लगत् वमोजीम्को षेत् कायम गरि

१९. येस अडालाई र षर्चका हक्मा गुठि षर्च अडामा षर्चको कीताप षडा भैसकेको हुनाले सोही कीताप बमोजिम षर्च काये–

२०. म गरी येस अडालाई भयाका सवाल् सनड बमोजीम् देषीयासम्मका श्रेष्टा भीडाई र सनडपत्रमा पायाका वषत भी–

२१. डाउनु पर्ने भनि येस गुठिको लगत् कीताप् षडा गरि श्री ५ सर्कार तर्फ गुठि बन्दोवस्त अडामा वुझाउने हाकीम् मुषी–

२२. या वटुकनाथ उपाध्या काठमाण्डौं वमोजिम् तपसील————————

तपसील

२३. लगत आमदानी————————————————

२४. असामी————————९ सालका लगत्को ४७ साल कीताप बमोजिम् ————————————

क. षेत रोपनी – १२

ख. धान – २४।–

ग. घ्यूषानी मोरू – २।।। = ।।।
घ. षेत – ।५०
ङ. धान् – २४।

२५. हाल ठेकदार भैरवलाल् जोसीले स्हीछाप गरी दीयाका ७३ साल वैशाष १० गतेका लगत् वमोजिम्————————————

क. षेत् – ।५०
ख. धान – २४।
ग. घ्यूषानी रू. – ३।२९

२६. तौषेलभनि ५ षला गरी ९ साल्भा लेषियाको हाल ४ षला गरि लेषीयाको

२७. येमध्ये मीन्हा————————————

२८. वाकी कायेमी षेत रोपनी साव्हे वाव्हको कुत धान मुरि चौवीस मुरी दुइ पाठी घ्यूषानी तीन रूपैयां उनंतीस पैसा

२९. असामी————————

३०. जील्लै फर्पी

३१. मौजे सौषेल–

३२. तौषेल (?) षेत्को मोहि रूद्रकांत पाध्या रूपस्याल————

क. षेत रोपनी – ५।।।
ख. कुत् धान् – ११।८
ग. घ्यूषानी – १।६७

३३. ऐ. – षेतको मोहि राभहरि पाध्या इताभाथ (?)–

क. षेत् रोपनी – ४
ख. कुत् धान – ७।१२
ग. घ्यूषानी – ।९६

३४. ऐ. षेतको मोहि लांजु वलामि तीम्टोल–

क. षेत रोपनी – २।
ख. कुत् धान् – ४।२
ग. घ्यूषानी – ।५४

३५. ऐ. षेतको मोहि दुईसीं ज्यापु कोटाल् टोल————————

क. षेत रोपनी – ।।
ख. कुत् धान् – १।
ग. घ्यूषानी – ।१२

३६. (जम्मा) १२॥ – २४।२ – ३।२९
(षेत) (धान) (घ्यूषानी)

३७. ये मध्ये जीन्सी पर्च गुठि जग्गाबाट पैदा हुने जीन्सी षर्च गुठि षर्च अडामा रहेका षर्चको कीतापमा छैन भंन्या नीज अ–

३८. डाका ज्वाफ बमोजीम————————————

३९. बाकी जीन्सीको ५८ साल म्यादपछिका दरदाभले नगदि र नगदि स्मेत् जमा मोहरू—९९।६९

४०. धान मुरि २४।२ के दर मोहरू १ को धान ।५ ले – ९६।४०

४१. नगदि घ्यूपानी – ३।२९

४२. ये मध्ये नगदि षर्च गुठि जग्गाबाट पैदा नहुने जीन्सीको नगदि र गुठि षर्च अडामा रहेका षर्चको किताप् बमोजीम् भनि निज

४३. अडामा ज्वाफ बमोजीम् चौध रूपैयां चौध पैसा अढाई दाम——१४।१४।२॥

४४. आश्रुण वडी ९ रोजका दीन्के तेल् पाथी १ के मोरू २॥–।॥ के २५ गंडीले–२।३५

४५. ऐ.–ऐ.– १० रोजका दीनके तेल पाथी ।२ के ४॥ के २५ गंडीले ४।७१।३॥

४६. ऐ. ऐ. ११ रोजका दीन्के तेलपाथी ।३ के ७। के २५ गंडिले—७।७।३॥

४७. बाकी कसर मोहरू पचासी रूपैयां चर्वन पैसा डेर दाम——८५।५४।१॥

४८. येस गुठिको मंडिल सतल् स्मेत केहि छैन भनि ठेकदारका लगत्मा लेषीयाको हुनाले————

४९. ईतीसम्वत् १९७३ साल फागुण गते रोज शुभम्————

संख्या–२

श्रीदक्षिणकालीको नित्यपूजा थापूजा गुठी

क. सम्वत १९७५ साल श्री ५ को सर्कार तर्फ फर्पी श्री दछीणकालीकाका नित्ये पुजा गुठीको श्री ५ सर्कारतर्फ गुठी लगत जांच अडाबाट षडा गरेको आमदानी षर्च बाकी कसर स्मेतको लगत कीताप————————————

१. उप्रान्त राजगुठी गैन्हको आमदानी षर्च बाकी कसर र पाटी पौवा हीटी देवालय साघु पुल वगैचा सतल तलाउ स्मेतको २ प्रती लगत कीता–

२. प ष्डा गरी तीम्रो सही छाप गरी १ प्रति दफदरषाना श्री कुमारीचोकमा र १ प्रती श्री ५ सर्कार तर्फ गुठी बंदोबस्तमा बुझाई भर्पाई लीनु भन्या स्मेत्

३. वेहोराको यस अडालाई सवाल सनद गरी वक्सेकोले सो गुठीको फरपीं सतीषेल बस्ने षड्गसीं वस्न्यातले ६६ साल श्रावण ८ गते ६ मा दाषील गरे–

४. का लगत्मा आभदानी षेत ४।९९ को धां मुरी १९९।१२ गहुं २४।१९ घ्युषानी ४।९९ र ९ सालको लगत्मा षेत १२५।– के धां १९९।८ गहुं २५।.४ घ्यु ५।– र य–

५. स गुठीलाई श्री ५ माहाराजाधिराज गीर्वाणयुधवीक्रं साहवाट गरीवक्सेको श्री दछीणकालीकाको रथ तान्ने पाटीमा टासीयाको सकल वमोजिं नकल्

६. दुरूस्त छ भनी निज षड्गसींले दाषील गरेको समसकृत (?) वोलीको[1] १८५६ साल आसीं सुक्ल अष्टमी आदीत्यवारको तामापत्रको नकलमा षेत मुरी

७. ५०४ भंन्या लेषीयाको भै सो तामापत्र भंदा घटेको सो ६६ सालका लगतमा षोलो मीन्हा भनी लेषीयाको षेत ।५ को धां २। गहु ।५ घ्युषानी ।५ सावुद षेत्

८. को कुत तीरी लागेको रैरकं चलाउनामा मंजुर छ भनी सकारनामा लेषीदीयाकोले षेत सो दानपत्र वमोजींको ज्मा पुगेको कुत ९ सालको भंदा पनी बढे–

९. को हुनाले सोही सकार्नामा र हाल ६६ सालका लगत वमाजींको तपसीलमा लेषीया वमाजींको आमदानी षेत कुत कायम गरी र षर्चका हकमा सो१८–

१०. ५६ सालका तामापत्रमा वर्ष वर्षमा वेसाष वदी १३ र भाद्रवडी ८ यो २ तीथीमा दानपत्रमा जस्तो लेष्याको छ त्येस्तै घटी नगरी नहापुजा गर्नालाई दीन दिं

११. नीत्ये पुजा गर्नालाई षेत मुरी ५०४ संकलप गरी चढा या भंन्या स्मेत लेषीयाकाले पर्चको फाट षुलेको आर्को दानपत्र स्मेत भयाको देषीयाकोमा सो दा-

१२. नपत्र यो सालमा भयाको यमलाई दीयाको भंन्या सो तामापत्रमा नलेषीयाकोले षोजी पता लगाउनालाई यस ठाउंमा योसंग छ भंन्या पता कही वा-

१३. ट नलागेको र गुठीयारसंग छ की त भंनालाई पनी पेस नगरी जो भयाको सनदपत्र स्मेत तपसीलमा लेषी दीयाको छ भन्या लगतको सीर वेहोरा–

१४. मा र तपसीलमा षड्गसीं वस्न्यातका नाउंमा भयाको ४२ साल चैत्र वडी र रोज २का सनद १ मात्र लेषी दीयापछी नहुने भै षर्चको फाट षुलेको सन–

---

१. संस्कृत वोलीको।

१५. दपत्र पत्ता लागन नसकेको र सनदपत्र नभयाकोमा साविक ज्मामा नवढाई
हाल गुठी चलाउनेले दीयाको लगतका षर्च सदर गर्नु भंन्या स्मेत स–
१६. वाल सनद भयाको हुनाले आमदानी षर्च वाकी कसर स्मेत देषाई दपोट
जाहेर गरी सदर भयाको कुलभान बीक्रभानसींका नाउमा भयाको
१७. ६९ साल चैत्र ३१ गते ५ का रूका दसषत सनदवाट स्मेत देषीयाको भैंसो
बमोजींको षर्च कायम गर्नालाई ९ सालका लगत्मा ज्मा षर्च ज्मा मो–
१८. रू. ४७५।।। ।।। लेषीयाकोले स्मेत नहुने भयाको र ९ साल बमोजींको
षर्च कायम गर्नालाई पनी मुख्ये धर्म लोप हुने हुनाले स्मेत षर्च झीक–
१९. नालाई ठीक नपर्ने देषीयामा पनी ज्मै षर्च थामनालाई नीज कुलभान बीक्र-
मानका सेष पछि र धर्मलोप गरेमा गुठी झीकीयापछी असुल
२०. तहसील र थापुजाको कींमेल स्मेत गैर कां अमानत भया अडैवाट ठेका भया
ठेकदारवाटै गर्नु पर्ने हुनाले सो कांलाई भनी मोही नाईके षांगी
२१. लेषीयाको धां मुरी १२। गहुं १।१० कट्टा गरी सो वाहेक अरू सोही ६६
सालका लगत्मा लेषीयाको तपसील बमोजींको षर्च स्मेत् बमोजीं तपसीलमा
२२. लेषीयाको आमदानी षर्च वाकी कसर स्मेत कायम गरी यसै अडावाट लगत
कीताप षडा गर्ने र गुठीका हकमा नीज कुलभान बीक्रमान् सींका
२३. ज्युताभरलाई सेष स्मेत षान पाउने वेहोराको सनद भैसकेको देषीयाकोले
हाल ठहरेको ज्मा वाकी कसर मोरू ११६।५६।१ मध्य ६६ सालका लग–
२४. त बमोजींको बाकी कसर र सो षारेजी धां गहुको ठहरेको स्मेत मोरू १८७।८।१
षान दी बाकी यस अडाबाट गरायाका सकारनामा बमोजीं धान २। गहु
२५. ।५ घ्युषानी रू. ।५ ले हुन आयाको बाकी कसर साल १ को मोरू ९।४८
का दर्ले सकारनामा भयाको ७३ सालदेषी धर्म लोप नगरेसंम नीज कुलमा–
२६. न बीक्रभानका ज्युताभर सालवसाल असुल गरी ली नीजहरूको सेषपछीलाई
तेस अडालाई भयाका झैं सवाल बमोजीं गर्नु भनी यही दपो–
२७. ट गुठी बंदोवस्तमा पठाई दीने स्मेत ठहराई यस अडाबाट जाहेर गरेका
दपोटमा मुनासिव ठहराई मुलकी अडाले बोलेको तोक् हुकुं मर्जी
२८. लगायत ७५ साल जेष्ट २४ गते ५ मा सदर भै आयाको हुनाले सो बमोजीं
सो गुठीको आमदानी षर्च स्मेतको लगत कीताप षडा गरी श्री ५
२९. सर्कारतर्फ गुठी बंदोवस्तमा बुझाउने हाकीं मुषीया बटुकनाथ उपाध्या काठ-
माण्डौ, मरूटोल बमोजीं तपसील——————

३०. लगत ज्मा आमदानी १८५६ साल आसीं सुदी ८ रोजका तामापत्र बमोजींको षेत चार मुरीको कुत ६६ सालका लगत

३१. र मोहीका सकार्नामा बमोजींको धान दुई सय यक मुरी बाऱ्ह पाथी गहूं पचीस मुरी चार्पाथी र घ्युषानी पाच रूपैयां चार पैसा————

३२. आसामी————

३३. जील्लै पाटं मौजे फर्पीङ

३४. कुडनी षेत

३५. भैवाबुचा पोडे फर्पी
षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहुं ।८ घ्यु रू ।८

३६. तुईसीं गमाल ऐ.
षेत मुरी ।१२ कुत धान ४।१६ गहुं ।१२ घ्यु रू. ।१२

३७. लोकमानसीं बस्न्यात सतीषेत——
षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहु ।८ घ्यु रू. ।८

३८. कुटे षतृ ऐ.——
षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहुं ।८ घ्यु रू ।८

३९. मोतीलाल सालमी फर्पीङ————
षेत मुरी ।९ कुत धान ३।१२ गहुं ।९ घ्यु रू. ।९

४०. कालुपाध्या पौड्याल दोलछुको हाल नीजको छोरा दोलछु बस्ने अम्बरनाथ पौड्याल नीजका ७३ साल माघ १६ गते १ का सकारनामा बमोजीं षेत मुरी ।११ कुत धान ४।८ गहुं ।११ घ्यु रू. ।११

४१. गुंजमां कमाचार्जे फर्पीङ————
षेत मुरी ।२४ कुत धान ९।१२ गहु १।४ घ्यु रू २४

४२. आसामदु श्रेष्ट ऐ.————
षेत मुरी ।१० कुन धान ४। गहु ।१० घ्यु रू. ।१०

४३. छोटे लवट सतीषेल—
षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहु ।८ घ्यु रू ।८

४४. माहीलो सीवलाल सालमी फर्पी–
षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहु ।८ घ्यु रू. ।८

४५. मोहनमान कर्माचार्जे ऐ.————
षेत मुरी ।५ कुत धान २। गहु ।५ घ्यु रू. ।५

४६. हर्षमान श्रेष्ट फर्पीङ–
षेत मुरी ।१२ कुन धान ४।१६ गहु ।१२ घ्यु रू. ।१२
४७. मानसीं पुतुवारको हाल नीजको छोरा फर्पीङ पलपुटोल बस्ने आसामदुस्मेत ४ जनाका ७३ साल माघ ४ गते ३ का सकारनामा बमोजीं षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहु ।८ घ्यु रू. ।८
४८. भैरवबहादुर षत् सतीषेल–
षेत मुरी ।१२ कुत धान ४।१६ गहु ।१२ घ्यु रू. ।१२
४९. भुझु बस्न्यात डोलछु——
षेत मुरी ।४ कुत धान १।१२ गहु ।४ घ्यु रू.।४
५०. पद्भसिं षडका छेतृटोलका–
षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहुं ।८ घ्यु रू. ।८
५१. ले भुनी बस्न्यात ऐ.—
षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहु ।८ घ्यु रू. ।८
५२. ले. लात्भां सी (सीं) बस्न्यात छेतृ सतीषेल—
षेत मुरी ।१९ कुत धान ७।१२ गहु १९ घ्यु रू ।१९
५३. षड्गबाहादुर बस्न्यात छेतृ ऐ.————
षेत मुरी ।३ कुत धान १।४ गहु ।३ घ्यु रू ।३
५४. गोथे थापा पीषेल——
षेत मुरी ।११ कुत धान ४।८ गहु ।११ घ्यु रू. ।११
५५. तुईसीं श्रेष्टको हाल नीजको छोरा फर्पीङ लंचोटोल बस्ने न्हुछेमान श्रेष्ट नीज न्हुछेमान स्मेत ४ जनाका ७३ साल माघ ४ गते ३ का सकारनामा बमोजीं————————————
षेत मुरी ।२० कुत धान ९। गहु १। घ्यु रू ।२०
५६. कालुसीं श्रेष्ट फर्पीङ लुचोटोल नीज कालुसीं स्मेतका ४ जनाका ७३ साल माघ ४ गते ३ का सकारनामा बमोजीं————————————
५७. चीमान ज्यापु फर्पीङ———
षेत मुरी ।७ कुत धान २।१६ गहु ।७ घ्यु रू ।७
५८. भगत श्रेष्ट ऐ.———
षेत मुरी ।७ कुत धान २।१६ गहु ।७ घ्यु रू ।७
५९. बागचा सालमी ऐ.————
षेत मुरी ।१२ कुत धान ४।१६ गहु ।१२ घ्यु रू. ।१२
६०. नचेमान श्रेष्ट ऐ.———

षेत मुरी ।८ कुत धान गहु ।८ घ्यु रू ।८

६१. ललीतबं षतृ डोलदु—

षेत मुरी ।१४ कुत धान ५।१२ गहु ।१४ घ्यु रू ।१४

६२. भने साकी फर्पीङ——

षेत मुरी ।१२ कुत धान ४।१६ गहु ।१२ घ्यु रू. ।१२

६३. कालुचा गभाल ऐ.——

षेत मुरी ।६ कुत धान २।८ गहु ।६ घ्यु रू. ।६

६४. सार्कीचा ज्यापु ऐ.——

षेत मुरी ।१४ कुत धान ५।१२ गहु ।१४ घ्यु रू. ।१४

६५. कुलभांचा ज्यापु ऐ.——

षेत मुरी ।५ कुत धान २। गहु ।५ घ्यु रू. ।५

६६. बुद्धिमानचा सालमीकी स्वास्नी ऐ.——

षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहु ।८ घ्यु रू. ।८

६७. हर्षमान ज्यापु सतीषेल——

षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहु ।८ घ्यु रू. ।८

६८. ले. डील्लीसीं कवर पीषेल——

षेत मुरी ।१४ कुत धान ५।१२ गहु ।१४ घ्यु रू. ।१४

६९. भाहिला थापा हुदु——

षेत मुरी ।११ कुत धान ४।८ गहु ।११ घ्यु रू. ।११

७०. केरचा कर्माचार्जे फर्पीङ——

षेत मुरी ।६ कुत धान २।८ गहु ।६ घ्यु रू. ।६

७१. हर्षवीर कर्माचार्जेकी स्वास्नी ऐ.——

षेत मुरी ।४ कुत धान १।१२ गहु ।४ घ्यु रू. ।४

७२. ग्वागेचा श्रेष्ट फर्पीङ—

षेत मुरी ।२२ कुत धान ८।१६ गहु १।– घ्यु रू. ।२१

७३. बेषा कुसलेकी वोहारी ऐ.——

षेत मुरी ।१२ कुत धान ४।१६ गहु ।१२ घ्यु रू. ।१२

७४. कृष्ण वाहादुर सतीषेल—

षेत मुरी ।१२ कुत धान ४।१६ गहु ।१२ घ्यु रू. ।१२

७५. मु. गगनसीं वस्न्यात छेतृ सतीषेल—

धान मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहु ।८ घ्यु रू. ।८

७६. गोपोचा ज्यापु फर्पीङ——
षेत मुरी ।१७ कुत धान ६।१६ गहुं ।१७ घ्यु रू. ।१७
७७. डी. कुलभानसीं बस्न्यात सतीषेल——
षेत मुरी ।२९ कुत धान ११।१२ गहुं १।९ घ्यु रू. ।२९
७८. मु. मेहरभानसीं श्रेष्ट फर्पीङ——
षेत मुरी ।१२ कुत धान ४।१६ गहुं ।१२ घ्यु रू. ।१२
७९. गुनराज श्रेष्ट ऐ.——
षेत मुरी ।११ कुत धान ४।८ गहुं ।११ घ्यु रू. ।११
८०. गोपाचा ज्यापु ऐ.——
षेत मुरी ।८ कुत धान ३।४ गहुं ।८ घ्यु रू. ।८
८१. रामसुंदर गभाल फर्पीङ——
षेत मुरी ।६ कुत धान २।८ गहुं ।६ घ्यु रू. ।६
८२. फन्तसीं बस्न्यात छेवी सतीषेल नीज फन्तसीं समेत ४ जनाका ७३ साल माघ ४ गते ३ का सकारनामा बमोजीं——
षेत मुरी ।७ कुत धान २।१६ गहुं ।७ घ्यु रू. ।७
८३. (जम्मा–) ५।४ –२०१।१२ २५।४ – ५।४

(पर्च)

८४. ते मध्ये जींसी पर्च सो ६६ सालका लगत बमोजीं धां ५८।१७ गहु २।३ मध्य मोही नाइके पांगी धां १२। गहु १।१० कट्टा गरी बाकी धान छ्यालीस मुरी सत्र पाथी गहु तेन्ह पाथी ज्मा सतचालीस मुरी दस पाथी————
८५. असामी————————————
८६. नीत्ये पुजालाई रोज १ को वलवारा ४ का दर्ले ल्याउन्य हलुवाई सीमनरसींके धान ९।
८७. च्युरा मुरी १६।१० के डेढीले– २४।१५
८८. नीत्येपुजाके रोजको च्युरा कुर्वा १ के बर्ष १ के चाहिने च्युरा ४।१० के ६।१५
८९. थापुजा १ के चाहिने च्युरा मुरी ६। का दर्ले पुजा २ के मुरी १२। के—१८
९०. चावल मुरी ६।१० ले दोवर्ले————————१३
९१. नीत्येपुजाके रोज १ के चावल कुर्वा १ का दर्ले बर्ष १ के चाहिने चावल मुरी ४।१० के————९।
९२. थापुजा २ के चावल २। के धान——४।
९३. अजीमानाके ।१० ले चावल १। के धान—२।
९४. भटामढी गोजामरीके ।३ ले चामल ।६ के धान——।१२

९५. कटाथोके ।२ ले चामल ।४ के धान ।८,

९६. रोटीके पीठोके ।५ ले चावल ।१० के धान १।

९७. थापुजा १ के गहुका पीठो ।१० ले पीठो मुरी १।– के ।१३

९८. हाजा गर्ने ज्यापुके दस्तुर दीनु पर्ने ।२

९९. (जम्मा) ४६।१७ – ।१३ – ४७।१२

१००. वाकी——————————

१०१. जींसी———१७९।६

१०२. धान मुरी १५४।१५

१०३. गहुं मुरी २४।११

१०४. नगदी घ्युपानी मोरू——५।४

१०५. सो वाकी जींसीको सवाल सनद वमोजीं ५८ साल म्यादपछीको दर्ले नगदी र नगदीनै समेत ज्मा मोरू सातसय चौसठी रूपैयाँ वतीस पैसा तीं दाम—— ७६४।३२।३

१०६. जींसीको दर्दाभले नगदी ७५९।२८।३०

१०७. धान मुरी १५४।१५ के दर ।५ ले ६१९।

१०८. गहुं मुरी २४।११ के दर ।३।४ ले १४०।२८।३

१०९. नगदी घ्युपानी मोरू ५।४

११०. तेभव्ये नगदी पर्च सो ६६ सालका लगत वमोजीं ज्मा मोहरू पानसय सतसठी रूपैयां छहत्तर पैसा दुई दाम————५६७।७६।२

१११. नीत्यपुजाके रोज १ को चाहिने पर्चके वर्ष १ के——२०२।५०

११२. श्रीषंड ।३ ले——१०।८०

११३. अदुवा ।१ ले ३।६०

११४. रक्तचंदन ।१।२ ले ५।४०

११५. सुपारी ४ के ।१ ले ३।६०

११६. धुप ।१।२ ले——५।४०

११७. अजी भाना टुकुनी १ के ।२ ले ७।२०

११८. सींदुर ।३ ले १०।८०

११९. रोटी हलुवायींबाट आउने हुनाले

१२०. कपुर ।१।२ ले ५।४०

१२१. माछा सीधाके ।३ ले १०।८०

१२२. वत्ती भीजाउनाके घ्यु के ।६ ले——२१।६०

१२३. कुषुरी धागो जं जं का के ।१।२ ले ५।४०

१२४. भेटी ।४ ले——१४।४०
१२५. अछेता जींसी च्युरा जींसी षर्चमा लेषीयको हुनाले
१२६. रक्सी टुकुनी १ के ।१४।१ ले—५१।३०
१२७. २५ सालका दस्पत वमोजीं पंचामृतके ।४ ले ——१४।४
१२८. वती धागो ।१।२ ले ५।४०
१२९. ४२ सालका रूका दसषत वमोजीं धुप वतीके थप ।२ के ७।२०
१३०. स्यावजी कुर्वा १ के ।४ ले १४।४०
१३१. अघीदेषी चली आया वमोजीं थापुजा २ के मोरू ३६५।२६।२
१३२. वैसाष वदी १३ रोजका दीनका पुजाके १८२।६३।१
१३३. पुजा सर्जामके ८२।१७।२
१३४. नरीवल पगरीके १।१७
१३५. जात जातका फलफुलके– १।५०
१३६. पगरी २२ हातेको——१।–
१३७. अरू देवताहरूके भेटी ।२५
१३८. नरीवल १ के ।१७
१३९. चंडीपाठके २।८९।२ आवर्ती भंनेके ।३९।२ पुटीट ५ के २।५०
१४०. चादीको जनै द्रीष्टीके ।५०
१४१. जोरनके लाल कपडा गज ४ के १।
१४२. भेटीके २।
१४३. पंचामृतके ।१०
१४४. मैनवत्तीके १।
१४५. श्रीषंडके ।१०
१४६. कपुर पाउ १ के १।२५
१४७. सीग्रीफ पुरीया १ के ।२८
१४८. वत्तीके धागोके ।३०
१४९. पाच जातको धुपके ३०।
१५०. पुजाहारीके दछीणाके १।
१५१. बत्ती भीजाउनाके घ्युके ।३०
१५२. धोजा पताका रं रं का कपडाके १।
१५३. अत्तरके ।६
१५४. देवता पुछने रूमाल गज १ के ।२५
१५५. सींदुरके ।२०

१५६. रांगा १ के २७।
१५७. अबीर अवरषके ।१६
१५८. हांस २ के २।
१५९. केसरीके ।१२
१६०. भेडी ३ के १०।५०
१६१. पशुकाके धागो ।२४
१६२. वोका ७ के २४।५०
१६३. दही कहतारा १ के के ।२०
१६४. जात जातका मसला के २।
१६५. समै सराजामके——३।२५
१६६. काचो मासुके——।४०
१६७. स्यावजी च्युरा गोस्वारा षर्चभा लेषीयाको हुनाले
१६८. हासका फुल ५ के ।२५
१६९. अदुवाके——।६
१७०. दीपभाला वालनाके स्मेत तोरीको तेल कुर्वा १।। के ।७५ ले १।१२।२
१७१. भटमास माना १ के ।४
१७२. माछा सीध्राके ।२५
१७३. रक्सी कुर्वा २ के ।५६।१ ले १।१२।२
१७४. नैवेद रोटी पकाउने हुनाले
१७५. चली आया बमोजीं १८ पटक भोज षुधाउनाके चाहिने—९७।२०।३
१७६. रोटी पकाउनाके स्मेत घ्यु ४९ के ३। ले——१२।
१७७. स्यावजी १०।– के दर माना १ के ।२ ले ३२।
१७८. ऐ. ऐ. के तेल कुर्वा ४ के ।७५ ले ३।
१७९. नुन पाथी ।२।२ के ।१३ ले—२।३४।
१८०. रक्सी पाथी ।१० के दर पाथी ।१ के २।१५—२२।५०
१८१. मास पाथी ।१।४ को ।८ ले ।९६
१८२. दही कहतारा २० के——४।–
१८३. सालको पात भारी ४ के——२।५०
१८४. सीमी पाथी ।४ के दर मोरू १ को ।२।२।२ ले १।७५।३
१८५. सुली पाला ७५० के सैक्रा ।७ ले ।५२।२
१८६. वोरी पाथी ।४ के दर भाना १ के ।८ ले २।५६
१८७. अदुवा धार्नी २९ के दर ।३६ ले ।७२

१८८. केराउ पाथी ।४ के दर ।२।५।३।। ले १।५०
१८९. जीरामरीजके—२।५०
१९०. भटमास पाथी ।४ के दर ।२।७।२ ले १।३७।२
१९१. पोर्सानी पाथी ।२ के दर ।३२ ले ।६४
१९२. आलु धार्नी १०९ के दर ।१६ ले १।६०
१९३. चीनी धार्नी १।। के दर १।५० ले २।२५
१९४. दुत माना ४ के दर कुर्वा १ के ।१६ ले ।३२
१९५. सषर्धार्नी ३ के दर ।७२ ले २।१६
१९६. भाद्रवदी ८ रोजका दीनको थापुजाके बैसाष वदी १३ रोजका पुजाको षर्च बमोजीं सदर १८२।६३।१
१९७. वाकी कसर मोरू यकसय छयानव्ये रूपैयां छपंन पैसा यक दाम १९६।५६।१
१९८. धर्म लोप नगरेसंभ नीज कुलमां वीक्रमांसींले ज्युताभर षान पाउने यकसय सतासी रूपैयां आठ पैसा यक दाम १८७ ।८।१
१९९. ७३ साल देषी नीज कुलमां वीक्रमानहरूबाट असुल गर्नुपर्ने——९।४८
२००. यस गुठीको तालुकको पाटी पौवा देवालय साधु पुल बगैंचा सतल तलाउ केही छैन भन्यां कुलमांसींले ७३ साल माघ २९ गते ७ मा मुचुल्का लेषी दीयाको हुनाले सुंन्ये
२०१. इती सम्वत् १९७५ साल आषाड २८ गते रोज १ शुभम्————

लगत संख्या–३

दक्षिणकालीको जात्रा पुजा गरी श्राद्ध गर्ने गुठी

क. सम्वत् १९९५ साल श्री ५ सर्कारतर्फ गुठी लगत जाच अडा फरपिं दषींकालीको जात्रा पुजा गरी श्राद्धस्मेत गर्ने गुठी————

---

१. उप्रान्त फरपीं दषींकालीका जात्रामा पुजा गरी श्राध स्मेत गर्ने गुठीको लगत कीताप षडा गर्नालाई श्री ५ सर्कार गुठी लगतबाट जाहेर गरेको
२. रिपोटमा बुज्दा यो गुठीको फरपीं बलषु तोल बस्ने कीसमांले ९४ सालमा दीयाका लगतमा षेत षला ३ को षेत मुरी ।५ को लगत २। र ११

३. सालका ढडा उत्तारमा सो ३ षला मध्ये छोष मुरी ।२ पुजा गुठी भनी लेषी-
याकोमा र दुतीया गुठीको स्मेत भंनालाई दुनीयाले राषेको नीस्सा
४. प्रमाण र गुठी राषनेका संतान हकदार स्मेत यो हो भंने षुलाई लेषी दिन
नसकेको र पोता तिरी नआएको र षला ३ मध्ये षला २ ढडामा
५. पनी नदेषीयाको हुनाले रैकरै गर्नुपर्ने हो की त भंनालाई पनी सो ३ षलाकै
आयेस्तावाट अघी देषी गुठी चलाई आयाको भने नीजको समान–
६. को जीकीर र सनदपत्र नभएको वेवारीसी गुठी देषीयमा राजगुठीमा दर्ता
गरी लगत षडा गर्ने सवाल सनद भैरहेको भनेर ११ सालका ढडामा १
७. षला गुठी नै देषीयको यो षला १ को ढडामा योषा (?) रोपनी को चावल
।१० लेषीयामा सो वमोजीं हाल मोहीले कवुल नभै धां ।१६ सम्म कवुल
८. हुन आयको र स्व सवाल वमोजीं म्याद तामदा पनी कसैले कवुल गर्न नआए-
कोले पछी कसैले बढाई कवुल गर्न आयका वषत सो स्मेत थ -
९. पी असुल गर्ने गरी हाल तपसील वमोजीं आम्दानी षर्च कसर कायें गर्ने
भंने समेत रीपोटको जीकीर भयाकालाई श्राध गर्नेकै भनी सम्म ष–
१०. र्च लेषीयकोले नीज सभा नवुझदा यस्को नाउंवाट श्राध गर्ने भंने भलाई
थाहा नभयाकोले जथानाभवाट गरी आयाको भंने लेषी दी–
११. यको भै यो यस्को श्राध गर्ने भंने नै नषुलेकाले अब रोकनु पर्ने भंनालाई पनी
जथानामवाट अघीदेषी भै चली आयाको लोप गर्न म–
१२. नासिव नपरेको र सोही श्राध गर्नेके षर्चका धां ।१०।१।९ भर्ना लेषीयकोमा
कच्चा ज्मांवाट धां ।१०।४।९ आउने हुदा ज्मामा नपुग धां ।.।३
१३. थपी दीनु पर्ने देषीनाले जाहेर गरेका छौं नीकासाका हकमा रीपोटका तप-
सीलमा लेषीया वमोजीं आम्दानी धां २। दुई मुरीमा षर्च धान ।१६
१४. ।७।२ सोर पाठी सात माना दुई मुठी कताई वाकी धां १।३।.।८ को दर
।५ ले मोरू ४।६२ चार रूपैयां वासठी पैसामा षर्च मोरू ४।११ चार रूपै-
१५. यां यघार पैसा कताई वाकी कसर मोरू ।५१ यकाउन पैसा कायें गरी र
माठी लेषीयाको घोषा मुरी ।२ को ११ सालका ढडा वमो-
१६. जीं चावल साटी ।१० दान र नगदी दुई आना सकार कवुल नभयेसम्म गुठी
तहसीलवाट सालसालै झैं सवालको रीत पुऱ्याई म्या–
१७. द तासी हाल कवुल भयको भंदा वढी कवुल हुन आये जतीमा सो स्मेत
थप लगत कसी असुल गरी लगत कीतापमा वेहोरा–
१८. जनाउने जनाउन लाउने स्मेत वेहोरा जनाई लगत कीताप षडा गर्ने गरी
गुठीका हकमा छुट पाउने सनदपत्र केही नदेषीयाको हुनाले

१९. ९५ सालदेषी आम्दानीको र मानसींले लेषीया बमोजीं म्याद तासी बढाबढ गराउने स्मेतको लगत गुठी तहसीलमा र षर्चको लग–

२०. त गुठी षर्च जाच गर्ने लगत गुठी जाचमा र लगत कीताप षडा भयाको जनाउ लगत गुठी बंदोबस्त कुमारीचोक स्मेत जजसलाई दीनु प–

२१. र्ने दीनु भंने स्मेत यस गुठीबारे १३ दफा बमोजीं यो तोक सदर गरी बक्से-पछी रीपोट मीसील स्हीत गुठी लगतमै पठाई दिने ठहराय्युं

२२. जो भर्जी हुकुं भनी नेपाल पहाड रीपोट नीक्सारीले तोक वोली जाहेर गरेको-मा ९५।१०।६।५ मा २ छापेबाट सदर भै आयाको हु–

२३. नाले २ छापे दपोट सदर बमोजीं यस गुठीको आम्दानी षर्च बाकी कसर स्मेत लगत कीताप षडा गरी श्री ५ सर्कार गुठी बंदोबस्त–

२४. मा बुझाउने परीदार दीर्घमान जोसी यत्तपात मु. राभवाहादुर श्रेष्ट छेत्रपाटी बमोजीं तपसील

तपसील

२५. आम्दानी——————————————————————

२६. असामी——————————————————————

२७. हांडो षेत फरषीं कोछु टोल बस्ने भार्को महासी षेत ।२ धां ।१६

२८. कोड षेत मोचलषु बस्ने कोसमां श्रेष्ट– षेत ।१ धां ।८

२९. घतपा षेत मो (ही) सोभरात गुभाजु–षेत ।२ धां ।१६

३०. (जम्मा) षेत ।५ धां २।

३१. तेमध्ये जीन्सी षर्च–।१६।७।३

३२. आश्वीण बदी ९ रोजका दीन दषींकालीकाको जात्राभा पुजाके– ।।।२।३

३३. अछेता चावल ।। ।२।। के धां ।।।।।५

३४. नैवेद सहो (?) के च्युरा ।।।२ के डेढीले धां ।।।.।३

३५. नीसलाके च्युरा ।।।१ के दोवरले धां ।।।१।५

३६. आश्वीन बदी १० दसमीका दीन टीपी टोल दार्ज (?) गर्नाके—।६

३७. च्युरा ।४ के डेढीले धां——।६

३८. आश्वीण बदी औंसीका दीन नारांथांमा श्राध गर्नाके स्मेत——।१०।४।९

३९. श्राधलाई....चावल ।१ के धां ।२

४०. तीभलाके नारांलाई च्युरा ।।।.।१ के डेढीले ।।।१।५

४१. श्राधके चावल ।.।२ के धां ।।।४

४२. ऐ. के च्युरा ।।।२ के डेरीले धां ।।।३

४३. नारांको पुजालाई अछेताके चावल ।।।२ के धां——।।।.।४

४४. ब्राह्मण भोजनको च्युरा ।१ के दोवरले धां १।४
४५. ज्यापु समेतलाई षुवाउनाके च्युरा पाठी ।४ के डेरीले धां ।६
४६. वाकी धां १।३।०।८ के दर मोरू १ को पाठी ।५ ले मोरू ४।६२
४७. तेमध्ये नगदी षर्च रू. ४।–
४८. आश्वीण वदी ९ रोजका दीं दषींकालीकाको जात्राको पुजा गर्नाके—२।९
४९. पुजा सराजाम के—।६
५०. तीसलाके (?) रोतीके—।१
५१. पंचामृतके——।२
५२. तेल धागोके——२।
५३. आश्वीण वदी १० दसका दीन टीमीटोलका गर्नाके दही ४ के दर ।१२ ले —।४८
५४. आश्वीणवदी औंसीका दीं नारांथानभा गै श्राध गर्नाके स्मेत——१।५४
५५. श्राधलाई पींडको सराजामके——।१६
५६. ब्राह्मण ४ लाई दछीना————।६४
५७. नारांको पुजासराजामके————।८
५८. ब्राह्मण भोजनके चीनी दहीके——।५०
५९. ज्यापु स्मेतलाई भोज षुवाउनाके—।१६
६०. वाकी कसर मोरू————।५१
६१. ईती सम्वत १९९५ साल गते रोज शुभम————
६२. ९८।३।३२।३ मा
६३. यस फरपीं दर्षिकालीका जात्राभा पुजा गरी श्राध समेत गर्ने गुठी ९५ साल देषी अभानतवाट तहसील षर्च गर्ने गरी ९५।१०।६।५ मा तोक सदर
६४. भयेको हो ता पनि ९६ साल देषी तहसील गर्ने ९७ सालदेषी षर्च चलाउने गरी लगत कितापभा जनाई राषन लाउनु भंन्ये स्मेत वेहोराको
६५. ९७।३।७।५ का तोक सदर वमोजि लगत कितापभा जनीन आयाको————
६६. श्री ५ स गुठी जाच अडाका प. दीर्घभान जोसी– १ साछी ऐ. तहवील फांट अडाका ना दी. भैरवलाल————————————१

लगत संख्या–४

श्री दक्षिणकाली माईका स्थानको पुल पर्खाल घाट सत्तल सम्बन्धमा

क. संवत २०१७ साल श्री ५ स. गुठी लगत जांच अडा फरपीं श्री दक्षिण कालीभाईका अस्थांको पुल पर्खाल घाट सत्तलको लगतको कीताप——

१. श्री दक्षिणकाली माई अस्थाणको पुल पर्खालघाट सत्तल बनाई तयार गरी सो भत्की बिग्रन गयेमा भ–

२. र्मत गर्नालाई नीकासा ली मर्मत स्मेत गर्न लगाउनु भन्ये संबंधित मंत्रालय मार्फत तेस अडाले

३. लेषी पठाउने १६।२।२२ मा श्री. प. ध. सपनी (?) बाट टीप्पणी पेस हुन आये अनुसार उल्लेखित पुल

४. पर्षाल घाट सत्तल स्मेत लगतमा दर्ता गर्न नीमीत्त उपरयुक्त मीतीको निर्माण तथा संचार

५. मंत्रालयको पत्र प्राप्त हुन आयेकोले उक्त घाट सत्तल बीग्री नोक्सान भयेमा सर्कारतर्फबा-

६. ट भर्मत गर्ने गरी लगतमा दर्ता गर्न गराउन हुन भै रहेका नीकासा बमोजीं सूचीत गरींछ भनी

७. ०१६।४।११ मा अर्थ मालपोत मंत्रालयबाट येस अडालाई बोधार्थ र गु. वं. बाट मीसील स्मेत दाषी-

८. ल हुन आयेकोले उक्त पुल पर्खाल घाट सत्तल दर्ता गरी लगत षडा गर्नालाई लम्बाई चौडाई तले

९. नाले कवले कच्ची पक्की स्मेत नखुलेकोले पठाई दीनु भनी ल. पु. छेभडेल-लाई लेषी पठाउंदा

१०. तपसीलका ठाउं ठाउंको पुल घाट सतल पर्षालहरूको नाले कवले तले खुली आयेको छैन ल–

११. म्बाई चौडाई ग. मात्रको लगतबाट लेपीयेको र कच्ची पक्कीको हकमा पक्कीनै भयेको भंने स्मेत ज्वा–

१२. फ लेपी पठायेकोबाट बीचार गर्दा मरमत गरी बनायेको लम्बाई चौडाई सम्म षुलाई पठायेको देषीना–

१३. ले ल. पु. छेभडेलबाट षुलाई टीप्पणी पेश गरेकोमा लेषीये बमोजीं तपसीलमा लेषीयेका

१४. ठाउं ठाउंको पुल घाट सतल पर्षालहरूको लगतमा दर्ता गरी लगत षडा गरी दीन मुनासीब हुदा सो

१५. बमोजीं लगत कीताप षडा गर्ने ठहराई पर्चा गरी दीय्यूं भनी २०१७।१।२६।१ मा येस अडाबाट पर्चा प–

१६. डा भये बमोजींभ लगत कीताप खडा गरी श्री ५ स. गु. वं. अदामा बुझाउने का. मु. हा. ख. मंगल

१७. बाहादुर श्रेष्ट का. ई. कीलागड त.मु. डमरूनाथ पांध्या का. ई. वुढाडषेलं बमोजीं तप-

१८. सील——————————————————

तपसील

१९. दक्षिणकाली भाईका स्थांको घंट झुंन्याउनो सभाउने वायां पट्टीको पर्षाल पछाडी अडेसा

२०. माथि जाने सीढीको घेरा पर्षाल र दाहिने पट्टीको सत्तल र अगाडीपट्टिको ज्मीन स्मे–

२१. त भर्मत गरेको——————————१

२२. ऐ. को उत्तरपट्टीको ढुंगाको सेदी मुनीको ईटको पर्खाल ऐ.————१

२३. ऐ. ऐ. उत्तरपट्टी ढुंगाको सेदी मुनीको दक्षिणपट्टी बाटो पैरो गयेको ठाउँ भरी री रीं (?) बाल पर्खाल ऐ.——१

२४. ऐ. ऐ. को पुर्व उत्तर कुनाको सत्तल ऐ.——१

२५. ऐ. ऐ. पुग्ने ठाउँको पुल नजीकको दायां बायांको पर्षाल ऐ.——१

२६. ऐ. ऐ. पुग्ने ठाउंको काठे पुल ऐ.——१

२७. ऐ. ऐ. नेरको घाट भरमत पुल मुनीको खोलाको दायां बायांका घर बनाउन नीमीत्त परखाल बनायेको——————————————१

२८. ऐ. ऐ. को बायांपट्टीको सत्तल भरमत गरेको ————१

२९. ऐ. ऐ. को अगाडीको सत्तल ऐ.——————————१

३०. मीती सम्बत २०१७ साल वैसाष २६ गते रोज १ शुभम्————--

खण्ड–ग

शिलालेखहरू

१. **दक्षिणकालीस्थान पाटीको वि. सं. १८४२ को सर्दार कालुपांडेको शिलालेख**

१. ॐ नमःश्री कालिकायै ॥ या देवी युगवेदसप्तकशविना–
२. थामयी भूपति श्री रुद्रेश्वर सा शिवान्तकशिवा हान्तना
३. दोपमा ॥ भावाभावविवर्जितामृतमयी सु (शु) - द्वापरा सा परा (॥)
४. शक्ति (:) सर्व्वमयी पदान्तसकला सा कालिका पातु वः ॥ गणनाथ–
५. श्च ब्रह्माणी रौद्री को (कौ) मारी वे (वै) ष्णवी वाराही इन्द्र चामुण्डा मा–
६. हालक्ष्मी नमस्तुते ॥ ॥ वर्षेस्मिंकरवेदनागशशिनिमासे–
७. ऽसिते फाल्गुणे पंचम्यां तिथिसंज्ञके शनिदिने सधर्म (सद्धर्म) शाला सु (शु) भा (॥)
८. कालींप्रीतितमे शुभक्तिमनसा सुसत्य– भामा मुदा नाम्ना का–
९. लुपाडेन युक्तकुलिना यज्ञं चकारःपरं ॥ ॥ स्वस्ति श्री संवत् १८–
१०. ४२ फाल्गुणमास्यिदिनगत ९ सनिस्च (र) वारे तस्मि दिने ॥ श्री–
११. द्विजवर श्री श्री श्री सर्दार कालु पादे तस्य पत्नि श्री-सत्यभा–
१२. मालक्ष्मीले श्री मत् श्री ३ कालीकाको थानमा पाटी व–
१३. नाई चांदीको मतुक (मकुट) १ केतकी फूल ५ सुनको टिका १
१४. श्रीमत श्री ५ कालीका प्रीति गरि वन्हायो ॥ श्री ३ सर्दा–
१५. र कालु पांदे तस्य पत्नि श्री वलविदेवीः श्री सत्यभामा
१६. लक्ष्मीले दफे रूपया २० चन्हायो तस्को व्याजले फा–
१७. गुका पुर्न्यामा ॥ श्री ५ दक्षिणकालिकापूजा गर्नु
१८. वोका २ वलि पार्नु श्री ब्राह्मन १ श्री ब्राह्मनी १ भो-
१९. जन गराउनु पैसा १ दक्षिना दिनु ॥ यति गर्नु वि
२०. (चार गर्न्या मन्त वार) लक्ष्मीदास जैसी ल–
२१. क्ष्मीसि नेवार लक्ष्मिधर नेवार लतन्या
२२. ज्यापु यति जनाले चिंता गर्नु पाटी ना–
२३. सिया वनाउनु पर्छ शुभमस्तुः ॥ ॥

२. ललित कुमारीको बि. सं. १८९६ को दक्षिणकाली शिलालेख–

१. ॐ नमः श्री दक्षिणकालीकायै ।। ।। श्री श्री कालि काली

२. सकलभयहरीं नाशिनीं सर्व्वदुःखां.....बुद्धि.....दन्तां रिपुगणमथनी पालनी भक्तिलोकान् भूतप्रेतादित्राणां त्रि–

३. भुवनजननीं पूजितां सर्व्वलोकैः ।।१।। नेपाले वत्सरेस्मिन् गजरसनवके कार्त्तिके शुक्रपक्षे द्वादश्यारेवतिभे सुर–

४. गुरुयुतबारे दिने.....पूजां पंचोपचारं भवभयहर–
नात शुद्धया वै सुदेव्यै कांतिपुरीनगर्यास्थित.....

५. .....संप्रार्थयामी ।।२।। अद्य ब्रह्मने द्वितीयप्रह–
रार्द्धे श्वेतबराहकल्पे वैवस्वतमनोन्तरे अष्टावि-
शति

६. तमस्य चतुर्युग प्रथमपादे जंवुद्वीपे भरत
षण्डे भारतवर्षे आर्यावर्त्तपूण्यभूमौ हिमा–

७. लयपर्व्वतपार्श्वे बाग्मत्याः पश्चिमकूले शंखनद्याः वायुव्यकूले केशावत्याः पूर्वकूले वाशुकी

८. क्षेत्रे श्री श्री श्री पशुपतिसंनिधाने अनेक देवालयस्थाने ईहैव पूण्यभूमौ ।। ।। स्वस्ति श्रीमाहा–

९. राजाधिराज गिरीराजचक्रचुडामनि नरनारायनेत्यादि विविध विरूदावली-विराज–

१०. मानमानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्री श्री श्री राज राजेन्द्र विक्रमसाहदेव श्री श्री श्री सुरसुरे–

११. न्द्रविक्रमशाहदेवसमसेरजंगदेवानां विजय राज्ये ।। ।। दानपति यजमान नेपाल मण्डले

१२. कान्तीपूरीनाभभहानगरे किलाघलतोर विज्यापुरननि इताच्छेया काश्यपगोत्री ललीतकु–

१३. मारीया मनस धर्म्मचित उत्पती जुयाओ ।। ।। श्री ३ दक्षिणकालिका-देवीयात ओहयाबल...

१४. मार १ दोहर्या वर्षपति चतुष्पाद च्छाग तर्पण पंचोपचार पूजायायते गुथि दोहलपा

१५. तया थ्व गुथिस दिवंगत स्वपिता भाजुराज स्वमात्रा अमृतलक्ष्मी थ्वंतेया नामन वर्षपति.....

१६. .....पिंडतयाओ ब्राह्मन हम ३ ब्राह्मनीह्म ३ भोजनयात–
के माल ॥ ॥ थ्व गुथिया
१७. .....यक २ वर्ष १ गुं दुवु। यक १ कर्ष १ गुं दयंदीर वु पि क १ कर्ष
१८. तका १०१ शतच्छि ओ च्छतका थ्वते कूयात–
ह्मायाजलसाननं दामया व्याजया ओ.....सानस वर्षपति
१९. थ्व गुथि चलयणयायमाल.....ललित–
कुमारीया जीवनवहलपुत्ले धुमतं चरयया
२०. यंगु जुलो ललीतकुमारी अंतकालजुयाओ.....स्वपूरूष.....हस्तवीर साह
२१. अंतकालजुयाओ.....नरि ललीतकुमारी अंतकालजुओगुयुगुदिनस निह्म-
सयात धुकि
२२. सन यानाओ पात्र श्रीपिण्ड ययमारसतानद तोरे संताननं थ्व गुथि चलय-
यायमार
२३. संतान मदतोसा ललीतकुमारीयात सति गति क्रियायाकह्मन थ्व गुथि चलय
२४. मालजुलो ॥ ॥ थ्वनया गुथिया साक्षीयाव्रंच-द्रक्कमेदिनी ॥ पुनः थ्व
गुथिया दृष्ट
२५. साक्षी षोपदेसया कोथ्वयाहारया राजेन्द्र जुजु ये देसया ङततोलया महर्जन
२६. लक्ष्मीराय थ्व निह्म जुलो ॥ ॥ नेपाल– संवत् ९५८ मिति कार्तीक
शुक्र द्वादशी तिथी
२७. रेवतीनक्षत्र सुद्धियोग शुक्रवार थ्व षुमया दिनस थ्व गुथि ललितकुमारी–
२८. नं दुताओ तया जलो ॥ ॥ थ्व गुथिस
लोभाउ पापाउ नियानाओ हरय
२९. यातसा थ्व गुथि मच्छाय करसा थ्वह्मयात गुरूहथ्या ब्रह्महथ्या गोहथ्या
स्त्र –
३०. हथ्या बालहथ्या थ्वते पंचमहापापलायुओ निदानयातसा सदानं शुभ कर–
३१. म जुयभारजुलो ॥ ॥ थ्वतेया पुण्यन संसारजीवप्रानी उद्धार जुयमाल ॥

३. चौतरिया जंग प्रताप शाहको वि. सं. १९७६ को शिलालेख–

१. श्री
२. श्री ईष्टदेवता दक्षिणकाली
३. स्वस्ती श्री गिरीराजेत्यादी श्री मच्चौतरिया प्राणसाहाका नाती श्री मच्चौ-
तरिया रणशेर हासा (साहा) का जेठा छोरा श्री ६ वुवा–
४. ज्यू श्रीमच्चौतरिया चित्रधोज साहावाट मानसिक संकल्प मात्र भएकोभा
श्री मच्चौतरिया जंगप्रताप साहाबाट सदा स–

५. वैत्य परिणा (?) स्मेत भै शास्त्रोक्त विधिपूर्वक प्राणप्रतिष्ठा भुववादिको (?) संकल्प गरि भक्तिपूर्वक प्रिति गरि १९७६ साल जेष्ठ शुक्ल दसमी सोम–

६. बार दशहराका दिन तावाभा सुन्को मोलम्भा भयेको ४ नागभा चंदुवा झललर समेतको मंदिरमा सो नाग चार जरान गरी चढा–

७. यू सो नागहरू चीरकाल पर्यन्त अचल स्थिर होस भन्ना निमित्त गूठ राखनालाई भक्तपुर ईलाका छालीं भाजु

८. भैरव बिदोल बिर्ता खेत जम्मा रोपनी २ ॥ को कुट् धान् मुरी ३। तिन् गहुं पाथि ।३ तिं चार दाम ठेकी ।५ पांच पैसा

९. उठती हुने तपसिल बमोजिको हाम्रो बिर्ता जग्गा तपसील बमोजिको पूजा लाउना निमित्त गुठी राखिदियू य–

१०. समा कसैले लोभानि पापानि नगर्नु पूजा खर्च गरी बांकी साल सालको जगेराबाट कोहि टुटफुट भ–

११. यामा मर्मत गरि बनाई तयार राखि दिनु भनि शिलापत्र गरि दि यू.....

१२. तपसिल

१३. भगतपुर ईलाका छालीं भाजु भैरव विदोल बिर्ता खेत् जम्मा रोपनी २ ॥ को कुत धान मुरी ३। तिन गहुं पाथि

१४. तिन चार दाम ठेकी ।५ पांच पैसा.....

१५. तेसमध्ये जेष्ठ शुक्ल दसमीका दिन वर्षवंधन पर्वपूजा षर्चके————।५२

१६. पुजासामाके सिंदुरकेसरी अवीर धूप कपुर बत्ती जौ तिल अछेता सिंगो सुपारी साल्धु–

१७. प गोकुल धुप समेत्के————————।१८
समेके हांस्को फुल कालो भट्भास अदुवा

१८. नुन तेल स्यावजी च्यूरा माछा समेत्को————।२६

१९. दियो बाल्नाके तेल————————————।४

२०. फलफुल————————————।१२

२१. रोटी————————————।१६

२२. पात सींका————————————।४

२३. शृगारके धागो चुरा गैरह टिका बुट्टा काईयो पोते समेतके

२४. भेंटी————————————।८

२५. सेतो कपडा————————————।१४

४. श्री ५ महेन्द्रको बि. सं. २०१७ को दक्षिणकाली सत्तलको भित्तामा रहेको शिलालेख

१. श्री दक्षिणकालीकायै नमः ।
२. सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके
३. स (श) रण्ये त्र्य (म्) बके गौरी नारायणी नमोस्तुते ॥
४. स्वस्ति श्री गिरीराजचक्रचुडामणीनरनारायणेत्यादि
५. विविध विरुदावली विराजमानमानोन्नत ओजश्रि (स्वी) राजन्य
६. प्रोज्ज्वल नेपालतारा अति ओजस्वी त्रिभुवन प्रजातन्त्र
७. श्रीपद ॐ रामपट्ट अतुलज्योतिर्मय त्रिशक्तिपट्ट अति–
८. प्रवल गोरखादक्षिणबाहु महाधिपति फिल्डमार्शल सर्वो–
९. च्च कम्याण्डर इनचिफ श्रीमन्महाराजाधिराज श्री श्री श्री म–
१०. हाराजा महेन्द्रबीर विक्रम जंगबाहादुर शमशे–
११. र जंगदेवानां सदासमरविजयीनामबाट ढुंगाको
१२. सिढी खोलामा बांध र परखालहरू नव-निर्माणका साथै श्री–
१३. को स्थान तथा वरिपरिका पाटी सत्तलहरू समेत सबै जिर्णो–
१४. द्धार गरी रंग रोगन गराई श्री ५ महेन्द्र शुभ जन्म जयन्ती
१५. आषाढ कृष्ण दसमी विक्रम सम्बत् २०१७ आषाढ ५ गते
१६. शनिश्चरवारको शुभ दिनमा अर्चन पुष्पान्जलीको साथ
१७. श्रीको प्रीति गरी समर्पण गरी बक्सीयो ।

५. दक्षिणकाली पाटीको सं. २०१४ को शिलालेख

१. श्री जगदम्बा समरपणमस्तु
२. ॐ नमः श्री दक्षिणकाली माईकी जये जये जये
३. श्री भरत चन्दासंग चन्दादाता
४. उर्जेमा (न) पुजाहारी बद्रीनारायण शर्मा.....५ ।।।
५. अस्तमान तिपीटोल ५। हरिशर्मा———५।–
६. ईन्द्र बहादुर तिपीटोल.....(ज्या) नराजशर्मा ५
७. धर्मराज तिपीटोल लोको नारायणशर्मा———१७
८. पूर्णमान टोल तिपी
९. चन्दादाता रणशर्मा————५।–
१०. साहिला शर्मा

११. ——————५।—

सम्वत् २०१४

यो अभिलेख सं. २०१४ मै लेखाइएको भए पनि ज्यादै खिइएको र उहिल्यै लेखाउँदा पनि राम्ररी नलेखाइएको देखिन्छ। चन्दा उठाएर पाटी बनाइएको उपलक्ष्यमा यो अभिलेख लेखाइएको हुन सक्दछ ।

A453

प्रकाशक– दक्षिणकाली क्षेत्र प्रबन्ध समिति, दक्षिणकाली, काठमाडौं ।

मुद्रक– साझा प्रकाशनको छापाखाना, पुल्चोक, फोन ५-२१०२३ ।